

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: İbâzıyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiğı ve Farklılaşmalar

Rapor Tarihi: 19-09-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

İÇERİK

1. MAKALE ÜST VERİSİ

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

a. Hakem Değerlendirmeleri

b. Editör Kararı

c. Yazardan Gelen Revizyon Dosyası

4. EDİTÖR SON KARARI

1. MAKALE ÜST VERİSİ

Makale Başlığı(tr)	İbâzıyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar
Makale Başlığı(en)	The Formation, Systematics, and Differences of the Ibâdiyya
Gönderilme Tarihi	31-05-2022

Öz (tr)

Öz Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Haricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezheplerler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmâl edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Cabir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbiî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonra en önemli ismi olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi açısından önemli bir merhale olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fikhî ile ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fikhînin en önemli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğânım el-Horasânî'ye ait olan el-Müdevvetü'l-Kübrâ bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle bire bir aynı olmasa da bir birine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı

<p>Öz (en)</p>	<p>Summary The Ibâziyye sect, which coincided with the 1st century, has found more fame as a political party than as a fictitious sect. The reason why he was exposed to such an understanding is because of the relations of some personalities that they considered as predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibâziyye sect from being known as a fiqh sect. However, the Ibâziyye sect is an independent fiqh sect with its rich literature. In fact, it is the first fiqh sect to be formed chronologically, according to the Ibazis. However, the fact that the Ibâziyye sect is a fiqh sect has often been overlooked. Although the Ibâziyye sect is relative to Abdullah b. Ibâz, the Ibâzis Câbir b. They consider Zeyd a muessis. Câbir also found fame as one of his scholars and mufti of Basra. Abu Ubeyde Muslim b. Abu Kerime, considered the most important name of the Ibâziyye sect after Câbir, has a very important place in the formation and systemization of the sect. Abu Ubeyde kept the sect together despite the pressures on the Ibâzis during both the Umayyeds and the Abbasids, and spread it outside Basra, especially in North Africa. The relocation of the Ibâziyye sect to different geographies since the second quarter of the hijrî II century has been an important stage in terms of its systemization. The spread of the sect to regions other than Basra has led to an increase in the circulation related to the Ibâzî fiqh. Al-Müdevvetü'l-Kübrâ, which belonged to Abu Ğânım al-Horasâni, one of the most important works of the ibâzî fiqh, is the crop of this period. The Ibâziyye sect did not use a different method than the method of istinbât and istidlal used by sunni sects in intellectual matters. Quran Circumcision consensus comparison and other Methods of istidlal There have also been methods used in ibâzî fiqh scholars. Therefore, we can say that the procedural methods used by the Ibâzians are the same as the method of other denominations. In this work, we will talk about the connection of the sect with the Externals during its formation, the emergence of the sect, its fiqh and its method.</p>
<p>Anahtar Kelimeler (tr)</p>	<p>İslâm Hukuku, İbâziyye, Abdullah b. İbâz</p>
<p>Anahtar Kelimeler (en)</p>	<p>Islam law, İbâziyya, Abdullah b. İbâd</p>

Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	Sadi ÖLMEZ , sadiolmez@gmail.com

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ.docx

İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ, SİSTEMATİĞİ VE FARKLILAŞMALAR¹

Öz

Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Haricilerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezheplerler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzilere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâziler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâziler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâziler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Cabir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâziler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbii alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonra en önemli ismi olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsiler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi açısından önemli bir merhale olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkıhının en önemli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğânım el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür.

İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle bire bir aynı olmasa da bir birine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir.

Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Haricilerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

¹ Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Abstract

ESTABLISHMENT, SYSTEM AND DIFFERENTIATIONS OF THE IBÂZİYE SECT

Summary

The Ibâziyye sect, which coincided with the 1st century, has found more fame as a political party than as a fictitious sect. The reason why he was exposed to such an understanding is because of the relations of some personalities that they considered as predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibâziyye sect from being known as a fiqh sect. However, the Ibâziyye sect is an independent fiqh sect with its rich literature. In fact, it is the first fiqh sect to be formed chronologically, according to the Ibazis. However, the fact that the Ibâziyye sect is a fiqh sect has often been overlooked. Although the Ibâziyye sect is relative to Abdullah b. Ibâz, the Ibâzis Câbir b. They consider Zeyd a muessis. Câbir also found fame as one of his scholars and mufti of Basra. Abu Ubeyde Muslim b. Abu Kerime, considered the most important name of the Ibâziyye sect after Câbir, has a very important place in the formation and systemization of the sect. Abu Ubeyde kept the sect together despite the pressures on the Ibâzis during both the Umayyeds and the Abbasids, and spread it outside Basra, especially in North Africa. The relocation of the Ibâziyye sect to different geographies since the second quarter of the hijri II century has been an important stage in terms of its systemization. The spread of the sect to regions other than Basra has led to an increase in the circulation related to the Ibâzî fiqh. Al-Müdevvetü'l-Kübrâ, which belonged to Abu Ğânım al-Horasâni, one of the most important works of the ibâzî fiqh, is the crop of this period.

The Ibâziyye sect did not use a different method than the method of istinbât and istidlal used by sunni sects in intellectual matters. Quran Circumcision consensus comparison and other Methods of istidlal There have also been methods used in ibâzî fiqh scholars. Therefore, we can say that the procedural methods used by the Ibâzians are the same as the method of other denominations.

In this work, we will talk about the connection of the sect with the Externals during its formation, the emergence of the sect, its fiqh and its method.

Keywords: Islam law, sect, Ibaziyya, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd

İbâziyye Mezhebinin Haricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmiş bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Haricilerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Haricilikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzilerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilafet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.² Dolayısıyla dönemin siyasi

² İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Madhel İlä Fıkhi'l-İbâdiyye*, (Maskat, Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

İktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi³ hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.⁴

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricilik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzilere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁵ Ayrıca Hâricilik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricilik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindendir.⁶

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁷ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁸ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden silsile yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını üzülenek görmekteyiz.⁹

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü Sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzilere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.¹⁰ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzilere tatbik

³ Ebü'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim, *el-Fihrist*, (Beyrut, Daru'n-Nefais, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-Da've 'inde'l-İbâziyye*, 26.

⁴ Eş'arî, Ebî Hasan Ali b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*. (Beyrut, Daru Sâdir, 2006), 68; Şehrîstânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, (Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, (Terc. Sibgatullah Kaya), (İstanbul, Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. (Terc. Fikret İşıltan). (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁵ Hâricilik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimai bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Bkz: W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Terc. Ethem Ruhi Fığlalı), (İzmir, İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017),19.

⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. (Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁷ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, (Maskat, Dâru Nâsır, 2015), 26.

⁸ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014,100-101; Abdulkadir Şener. *İslâm Hukukuna Giriş*. (İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmet Evi Yayınları, İstanbul, 2016, 191.

⁹ Vehbe Zühaylî. *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*. (Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹⁰ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Terc. Ethem Ruhi Fığlalı), (İzmir, İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Terc. Fikret İşıltan), (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (ö.385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹¹ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹²

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler mezheplerinin teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Hanefî mezhebi Kronolojik sıralamada kurucusunun doğum tarihine binaen yani hicrî 80 olması hasebiyle en eski mezhep olarak kabul edilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin kurucusu Câbir b. Zeyd'in doğumu hicrî 23, vefatı ise hicrî 93 senesine denk gelmektedir. Şöyle ki Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife yaklaşık olarak on üç yaşındaydı. Dolayısıyla İbâzîler kendi mezheplerini günümüze ulaşmış en eski fıkıh mezhebi olarak görmektedirler.¹³ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fikhî mezheplerin tümü kurucusu kabul edilen şahsiyetlere nispetle bilinmektedirler. Örneğin Hanefî mezhebi Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak tanınmıştır. Mezhepler tarihini inceleyen herkesin farkına varabileceği üzere bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer mezhepler için de geçerlidir. Ancak İbâzî mezhebi için böyle bir durumdan bahsetmek zordur.¹⁴ Çünkü İbâzî mezhebi söz konusu olduğunda özellikle kurucu bağlamında iki ismin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar Abdullah b. İbâz el-Murrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (ö.--) ve Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdi'dir (ö. 93/711-12). Bu iki isim İbâzîler için önemli olmakla beraber mezhep müessesinin bu iki isimden hangisi olduğu

¹¹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

¹² Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* adlı hacimli eseridir. Bu eserinde, tüm mezheplerin fikhî konulardaki görüşlerini tek tek aktarmaktadır. Bu eseri önemli kılan en önemli faktör, İslâm âlimleri ve konunun uzmanları tarafından kabul görmüş ve referans değeri yüksek olan bir kaynak olmasıdır. Çünkü bu eser, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki ihtilafları gayet muntazam ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Bundan ötürü ihtiva ettiği bilgiler neredeyse tereddütsüz kabul görmüştür. Kitabının başında her bir mezhep için kısa bir tanıtım yapan Zühaylî, İbâziyye mezhebinden şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, en mu'tedil harici fırkasıdır. Cemaati İslâmiyye'ye görüş ve fikir bakımından en yakın olanıdır." İbâziyye mezhebinden bu şekilde olumlu bahseden Zühaylî, mezhebin fikhîta farklı düşüncelerini aktardığı kısımda ise mezhebe haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin kitabında İbâzîlere yönelik yapmış olduğu ta'riflerin kaynaklarının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Fakat daha sonra yanlış tespitlerde bulunduğunu öğrenen Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında hem düzeltmeye gitmiş hem de şu cümlelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' Ayrıca günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı *İslâm Hukukuna Giriş* tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. Bkz. Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I, 45; Ahmet Yaman-Halî Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹³ en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, (Terc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr), (Tunus Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, (Cezâir, Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

¹⁴ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*, (Londra Dâru'l-Hikme, , 2013), 17.

tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî¹⁵ hem de İbâzî mezhebi dışındaki¹⁶ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullâh b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullâh b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetu'l-Ulâ, Şurât, Cemâ'tü'l-Müslimîn veya Ehli İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁷ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.¹⁸ Nitekim el-Fezârî'den sonraki İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefusî'nin 'Usûlu'd-Deynuni's-Sâfiye' adlı eserinde görmekteyiz.¹⁹ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.²⁰ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakih olmayışıdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakih olarak tanıtıyorsa da,²¹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullâh b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdır. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmi bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.²² Câbir'in sahâbeden ilmi anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhînin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.²³ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicrî I. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını

¹⁵ Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, (Seeb, Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 22; es-Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb, Mektebetu'd-Dâmirî, 2019), 13; en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, (Terc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr), (Tunus, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halife el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48. Bekûş, Yahya Muhammed, *Fikh İmâm Câbir b. zeyd*, (Maskat, Mektebe'd-Dâmirî, 2014), 28.

¹⁶ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Basılmamış Doktora Çalışması), (Bursa, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fî Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye*, (Beyrut, Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

¹⁷ Halifât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, (Gardâye, Müessetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

¹⁸ Abdulkarim Mahrûs Mizân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*, (Hadramut, Dâru Hadramut, 2017), 21.

¹⁹ Halifât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

²⁰ es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

²¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhî'l-İbâdiyye*, 64.

²² Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhî'l-İbâdiyye*, 272; En-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

²³ En-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakih bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”²⁴

Câbir Kur’an ve Sünnet’ten sonra özellikle bazı sahâbe uygulamalarına son derece önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin üzerine görüş belirttiği konuları neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Mesela İbn Abbâs hasta olan kocanın karısını boşaması durumunda, kadının kocasına mirasçı olabilmesi için, kocasının iyileşmesini beklemesi gerektiğini söyler. Ona göre boşandığı eşi iyileşmeden başka biriyle evlenirse eşinin mirasından pay alamaz. İbn Abbas’ın bu görüşü Câbir’e anlatılınca şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbâs’ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söyledim”²⁵ diyerek sahâbe görüşünü kendi görüşü üstünde tuttuğunu açıkça belirtir. Fakat burada şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin en karakteristik özelliklerinden biri olan içtihat kapısının kapanmadığı hususu bize şunu sormayı gerekli kılmaktadır. Câbir’in sahâbe görüşüne karşı bu tutumu tüm sahâbileri kapsıyor mu? Yoksa sadece İbn Abbâs ve İbâzîler yanında muteber olan belli başlı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir’in İbn Abbâs’a karşı sergilediği bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu durum sadece bazı isimleri kapsamaktadır.

Câbir’in eserlerini günümüze ulaştırmış ve ulaşmamış eserler şeklinde incelemek gerekmektedir. Çünkü İbâzîler Câbir b. Zeyd’in bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde bilinçli bir şekilde yok edildiğini söylerler.²⁶ Kaybolan bu eserlerin başında ‘*Câbir b. Zeyd’in Divânı*’ adlı eser gelmektedir. Câbir’in günümüze ulaştırmış eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Said b. Halef el-Harusî tarafından bazı eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla basılmıştır. *Resâilu Câbir b. Zeyd* adlı eser Câbir b. Zeyd ile farklı coğrafi bölgelerde yaşayan İbâzîler arasında yapılan yazışmaları konu edinmektedir. Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd’e nispet edilen fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla neşretmiştir.²⁷

İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında kuşkusuz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’nin (ö. 145/762) payı büyüktür. Bu nedenle mezhebin gelişimi ve sistemleşmesini anlamak için Ebû Ubeyde’nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd’den sonra mezhebin en önemli isimlerinden biridir. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hicrî 45’te doğduğu tahmin edilmektedir.²⁸ Ebû Ubeyde birçok sahâbe ve tâbiyle görüşmesinin yanında Câbir b. Zeyd’den de dersler almıştır.²⁹ O’nun mezhep anlayışını devam ettirerek İbâziyye mezhebinin gelişip yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakih olmakla beraber dönemin siyasi konjonktürünü iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu dönemde mezhep mensuplarını bir arada tutmayı başarmıştır.³⁰ Câbir’den ders almış, onun fâkihliği ve muhaddisliğinden

²⁴ En-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 121.

²⁵ En-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 92.

²⁶ Halîfât, *el-Usûlu’t-Târihiyye li’l-Firkatu’l-İbâziyye*, 49-50; En-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 80.

²⁷ Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, (Maskat, Mektebe’-d-Dâmirî, 2014), 5.

²⁸ Abdullah b. Halife el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi’l-İbâziyye*, 54.

²⁹ Şemmâhî, Ebî’l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitabu’s-Siyer*, (Maskat, Metâbiu’n-Nahde, 1987), 80.

³⁰ Eğberî, *el-Madhal İle’l-Fıkhi’l-İbâziyye*, 87.

istifade etmiştir.³¹ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiinin görüşlerine sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır.³² Akla dayanan kıyasa ve re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hadisin olduğu yerde kıyasa veya re'ye başvurulmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ehlinin re'ye başvurduğunu duyunca sinirlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal anlamında sünnetin terk edilip re'ye müracaat edilmesi hususunda son derece sert bir tavır sergilemiştir. Ebû Ubeyde'nin kıyasa karşı bu tavrı bazı kesimleri 'İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil olarak kabul etmedikleri' düşüncesine sevk etmiştir. Fakat bu düşünce mezhebin üzerinde karar kıldığı görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin bu tutumuna binaen günümüzde dâhi bazı kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği görüşüne sevk etmiştir.³³

Ayrıca mezhebin kapalı yapısını muhafaza edebilmesi için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramın³⁴ Ebû Ubeyde döneminde ehemmiyetle korunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.³⁵

Emevî yönetiminin İbâzîlere karşı takındığı sert tutum nedeniyle Câbir b. Zeyd döneminden başlayarak özellikle de Ebû Ubeyde döneminde mezhebin faaliyetleri gizli yürütülmüştür. Bu sebepten dolayı bu döneme "Kitmân" dönemi denmiştir.³⁶ Bu dönemde dersler bazen evlerin altındaki mahzenlerde yapılırken bazen de şüphe uyandırmamak için yaşlı bir bayanın evinde yapılmaktaydı. Derslerin yapıldığı yerlerin etrafında güvenliği sağlamak için kimi zaman bir dilenci kimi zamanda satıcı kılığında mezhep mensubu kişiler görevlendirilmişti. Kaffâf, yani sepet yapan kişi olarak tanınan Ebû Ubeyde, geçimini bu yolla sağlıyor³⁷ ve bu durum onu Emevî baskılarından koruyordu. Ders esnasında ucunda zil olan ipi tutan gözetleyici Emevî askerlerini görünce zili sallayarak içerdekileri uyarıyor, bunun üzerine Ebû Ubeyde ve yanındakiler de sepet yapma işine koyulup Emevî baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı kimseler şüphe uyandırmamak için derslere bayan elbisesi giyerek katıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁸

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.³⁹

İlim taşıyıcıları anlamındaki *Hamaletü'l-İlim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İbâzî devletinin oluşmasında ciddi katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin ilgilendiği bu talebeler, beş yıl süren tedrisatın ardından geldikleri bölgelere geri dönerek İbâzî mezhebinin ilkelerini o bölgedeki insanlara anlatırlardı. *Hamaletü'l-İlim*'in belirlenmesi belli bir stratejiye göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Selemete b. Sa'd, oradaki

³¹ en-Nâmi, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

³² Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78.

³³ Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

³⁴ Veslâtî, Ebî Rebi' Süleyman b. Yehlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*, (Barka, Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

³⁵ en-Nâmi, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

³⁶ Halifât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; en-Nâmi, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

³⁷ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halife el-Heci, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

³⁸ Halifât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 88.

³⁹ Halifât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

kabilelere mensup zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ders almalarını sağlıyordu. Buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi şehirlerine dönen bu ilim taşıyıcıları, İbâzî itikadını ve fikhî görüşlerini o coğrafyadaki insanlara anlatarak onları İbâzî mezhebine davet ediyorlardı. Bu girişim özellikle Kuzey Afrika'da başarılı olmuştur.

Ebû Ubeyde döneminde İbâzî fikhının sistemleşmesi hız kazanmıştır İslâmî ilimler alanında öğrenciler yetiştirip farklı coğrafyalara göndererek burada İbâziyye mezhebini yayma stratejisinde olan Ebû Ubeyde, aynı zamanda dönemin kırılğan siyasi dengesini gözetererek oluşabilecek kargaşadan faydalanıp İbâzî itkadının ve fikhının hakim olduğu bir devlet kurmaya yönelik adımlar atmaya da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi ilim faaliyetleriyle ilgilenirken, mezhebin malî, iletişim ve teşkilatlanma gibi alanlarda düzenli bir hale gelmesi için güvendiği bazı kimseleri atayarak İbâzî mezhebinin egemen olduğu bir devlet inşa etme gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin sistemleşip gelişmesinde ve yayılmasında ciddi başarılar elde etmiştir. Bunun neticesinde de İbâzîler daha geniş coğrafyalarda etba' bulma imkânı elde ederek Rüstemiler adında 136 yıl devam eden bir devlet kurma başarısı göstermişlerdir.⁴⁰

İbâziyye Fikhî ve Kaynakları

Müsteşrik Denken Mc Donald İbâzî fikhıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *“Bizler İbâzî fikhıyla ilgili çok az şey biliyoruz. İbâzî fikhıyla ilgili derin bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü İbâzî mezhebi kronolojik olarak teşekkül eden en eski mezheptir.”*⁴¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebini mezhepler tarihi bağlamında çalışan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: *“Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde, Zengibar'da ve Ummân dolaylarında itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca İtikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır”* diyerek İbâziyye fikhının ihmal edildiğini vurgulamaktadır.⁴²

İbâzî fikhına yönelik çalışmaların eksik olması ve diğer yaygın mezhepler gibi geniş ve kapsamlı araştırmalara tabi tutulmaması sebebiyle İbâziyye fikhının sistemi olan fikhî bir mezhep olarak değerlendirilmemesine ve diğer fikhî mezheplerin bir uzantısı olarak bilinmesine sebep olmuştur.⁴³ Yukarıda değindiğimiz gibi böylesi yaklaşımların temel sebebi İbâziyye fikhına karşı ilgisiz kalınmasıdır. Oysaki İbâzî kaynaklar objektif bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki, bu mezhep ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir mezhep olma gayesi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler'ce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan Müsned adlı eserdir-⁴⁴ gerekse de fikhla ilgili te'lifatlarla müstakil bir mezhep olduğunu göstermektedir.

İbâzî fikhının şekillenmesinde Câbir b. Zeyd'in hocası olan İbn Abbâs'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir b. Zeyd hocasından çok etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine önem vermiştir. Bundan ötürü İbn bazı görüşleri İbâzî mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mest üzerine Meshin nesh edildiği, haram olan ribanın nesie ribası olduğu ve ayette

⁴⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, (Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

⁴¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴² Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

⁴³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴⁴ el-Bârûnî, *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, 28-29.

kadınlara dokunmaktan kasıtın cima' olduğu hususlarını saymak mümkündür. Ayrıca birçok İbâzî fakih görüşlerinin sahih olduğunu İbn Abbâs'ın görüşüyle desteklemeye çalışmıştır. Bunun da yegâne sebebi mezhebin müessisi olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbâs'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁴⁵

İbâzî fıkhnın oluşum, gelişim ve yayılma döneminden itibaren kendi kaynaklarından beslendiğini söyleyebiliriz. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü İbâzî fıkhnın teşekkülü ve sistemleşme çabası 'kitmân'⁴⁶ diye tabir edilen bu döneme denk gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîlerce 'kitmân' dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İbâzîler maruz kaldıkları baskılardan ötürü faaliyetlerini ve eserlerini gizli tutmuş, sadece onlarla yetinip onlardan istifade etmişlerdir.⁴⁷ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az yayılmasını sebep olmuştur.

Çünkü bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara mesafeli durmuşlardır. Bu yaklaşıma hadis kaynaklarının da dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple mezhebin ilk dönemlerde dışa kapalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu tutumun bir müddet sonra daha yumuşak bir hal aldığı görülmektedir. Bu kapsamda mezhebin VI. asır âlimlerinden olan Ebû Yakup el-Vercelânî (ö. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek eserlerinde İbâzî hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünni hadis kaynaklarında geçen hadislerle de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Ancak bu tutum İbâzîlerce hemen kabul edilmemiştir. Nitekim diğer bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (ö. IX./XV. yüzyılın başları) bu tutuma karşı çıkmış '*el-Hakaik*' adlı risalesinde, ilim talebelerine sünni kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını nasihat etmiştir. Böylelikle tekrar Sünni kaynaklara karşı mesafeli olunmaya başlanmıştır.⁴⁸

İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlenmede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fıkhnın usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak kronolojik olarak ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikhî usulünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, gümümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânım el-Horâsanî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhî hem de usulü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.⁴⁹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî III. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevi'nin (ö.300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, '*ashabımızın usulüne göre, ahabımızın kaidelerini üzerine inşa ettiği âsara göre*' gibi ifadeleriyle İbâzî fıkhnın erken dönemden itibaren usulü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.⁵⁰ Usûl kaidelerinin bazen

⁴⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁴⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "Kitman" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁴⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

⁴⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

⁴⁹ Ebû Ğânım, Bişr b. Ğânım el-Horâsanî, *el-Müdevvetü'l-Kübrâ*, (Maskat, Vizârutu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁵⁰ el-İzkevi, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi*, (Maskat, Vizârutu't-Turâs ve'Sekâfe, 2018), 1/399.

sistematiik olmayan lafızlarla bazen de işaret ve ima yoluyla yapılmasına karşın hicri IV. asra kadar İbâzilere ait müstakil herhangi bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usûl alanındaki ilk düzenli eser İbn Bereke'ye (ö.361/972) ait olan 'el-Câmi' dir. bu eser hem usûl hem de fûrû-i fıkıh alanında İbâziler için son derece önemli bir eserdir. İbn Bereke eserinin ilk bölümünü usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.⁵¹ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu kapsamda mezhebin en eski eserleri Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habib*'dir.⁵² Bu eserler, erken dönem diye kabul edilen mezhebin oluşum döneminde, farklı coğrafyalarda bulunan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermekle birlikte düzenli usûl kaidelerini içermemektedir.⁵³ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁵⁴ Dolayısıyla İbâzî usûlcüler mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematiik usul çalışmalarının hicri IV. asırda başladığını belirtirler.⁵⁵ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâziler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁵⁶

Hicri altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûp el-Vercelânî'ye (ö. 570/1175) ait 'el-'Adl ve'l-İnsâf' adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından son derece önemli olan bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.⁵⁷

İbâzilere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzilerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebinin diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'an, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'an'daki 'âm-hâs, emir-nehîy, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtîr-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatî' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

⁵¹ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi'* (Maskat, Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁵² en-Nâmî, Âmr el-Halife, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*, (Libya, Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib*, (Maskat, Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵³ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; en-Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*, 36.

⁵⁴ es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems*, (Maskat, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 85.

⁵⁵ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁵⁶ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁵⁷ Vercelânî, Ebû Ya'kûp, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, (Maskat, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2011), 16-17.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemseller itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'i kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'⁵⁸ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında⁵⁹ diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde İstidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilâflı olmakla birlikte,⁶⁰ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'i kaynaklardan biridir.⁶¹ Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'i bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhiriler, bazı Mu'tezililer ve Ca'ferilerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.⁶² Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında 'Nufâtu'l-Kıyas' ifadesi kullanılmıştır.⁶³ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'i delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'i delildir.⁶⁴ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'i bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶⁵ ilk dönem bazı İbâzî ulehasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'i bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'i delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁶⁶:

*İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'ÿ ve içtihadı itibar ederler.*⁶⁷

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'ÿ ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habib ve bir kısım İbâzî ulehası kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap,*

⁵⁸ Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁵⁹ Bedri Aslan, Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl, Emin Yayınları, Bursa, 2020, 103.

⁶⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihad İnde'l-İbâziyye*, 301.

⁶¹ Zeydân, Abdulkerim, *el-Veciz fî Usûli'l-Fıkh*, (Beyrut, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, (Kâhire, Dâru'l-Hadîs, 2003), 48.

⁶² İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Ali b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât*, (Lübnan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶³ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmed. *el-Madhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî*. (Âbidîn, Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁶⁴ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi* 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi* 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶⁶ Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâlî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Abdulazîm ed-Dîb), (Duhâ, Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁶⁷ Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

*sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: 'Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.'*⁶⁸ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyasa karşı bir belirsizlik halinin oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁹ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere sebep olmaktadır. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (ö. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehli Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'⁷⁰ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû'ya göre yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'an, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmadıktan sonra bu naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, Ebû Ubeyde ve ilk dönem İbâzîler açısından hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Başka bir deyişle aslı kaynaklarda yeni oluşan meselelere dair doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o zaman kıyasa başvurulmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır.⁷¹ Mustafa Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şu sözlerini delil olarak zikretmektedir:

*"...kişi kendisini amele davet eden bir sünnet gördüğü vakit, nefisine ağır gelen ameli yapmamak için kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir der ve Allâh'a itaatle alakası olmayan reye başvurur."*⁷²

Bacû ve en-Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in ifadelerinde hadise rağmen yapılan kıyas kastedilmektedir.⁷³

İbâziyye mezhebinin ilk dönemde kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir; Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in kıyasla ilgili görüşünün ne olduğu hususu tam açık değildir. Her ne kadar bazı İbâzî araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini' söyleseler de bu çıkarımın kesin olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü birçok yerde kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib tarafından zemmedilmiştir. Fakat her hâlükârda bu tutum kişisel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü temsil etmemektedir. Bize ulaşan ilk İbâzî usûl kaynakları başta olmak üzere tüm İbâzî usûl

⁶⁸ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 301.

⁶⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 310.

⁷⁰ es-Sümeynî, Abdülaziz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm*, (Maskat, Vizârtu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), I, 27.

⁷¹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 313.

⁷² Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

⁷³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

kitaplarında kıyas şer'î kaynaklardan biri olarak yerini almıştır.⁷⁴ Dolayısıyla şu an İbâziyye mezhebinde kıyasın delil oluşu üzerine herhangi bir tartışmanın var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu mezhepte kıyas yoluyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. Mezhep fikhinin incelendiği İbâdât bölümlerinde kıyasla varılan birçok sonuç bulunmakla birlikte özellikle zikretmek istediğimiz sonuçlardan biri de büyük baş hayvanın nisabıdır. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve dışındaki diğer büyük baş hayvanların nisap adedi otuzdur. Ancak İbâziyye mezhebine göre ise deve ile büyük baş hayvanın nisap adedi aynıdır, yani beştir. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayet bulunmamaktadır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.⁷⁵

Özetlemek gerekirse olarak her ne kadar ilk dönem bazı İbâzi ulemasının söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde anlaşılmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

İstidlâl

İbâziler istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak kabul ederler. Bu isimlendirme altında şu unsurlar vardır: İstihşân, İstishâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.⁷⁶ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların tafsilatlı izahatları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl öğelerinin değerlendirilmesi hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden ciddi farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

İlhâm

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilk edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.⁷⁷ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.⁷⁸ İlk olarak bazı Şii fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfiler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.⁷⁹ Mâtürîdî (ö.333/944) ve dolayısıyla Hânefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁸⁰

⁷⁴ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'* 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdî*, (Maskat, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017), 2/341.

⁷⁵ Halfân b. Muhammed el-Munzirî, *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fî Fikhi'l-İbâdî*, (Cezâir, Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

⁷⁶ Bu İstidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzi usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 697; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdî*, 2/395.

⁷⁷ Cevherî, Ebû Nesr İsmâil b. Hammâd, *Muntehab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arap*, (Beyrut, Daru Sâdir), 7/555.

⁷⁸ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (Kâhire, Mektebete Tefikiyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhaammed, *Telbisü'l-İblîs*, (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2001), 285.

⁷⁹ el-Muhâsibî Hâris b. Esad *Adâbu'n-Nufûs*, (Thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ), (Beyrut, Dâru'l-Cil), 169; Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (Thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf), (Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, ty.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 98-100.

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılabilir bir durum değildir.⁸¹ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁸² Ancak İbâziler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁸³ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (ö.361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸⁴ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunan kişinin veli yani İbâzilerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'i kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁸⁵, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.⁸⁶ Çünkü müçtehit kalbine ilka edilen şeyin şer'i kanun ve kaidelere uygun olup olmadığını bildiği için, onlara muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.⁸⁷

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri arasında zikredilmesi bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham genel geçer anlamda bir bilgi barındırmamaktadır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her yerde birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirterek ilhâmın nakil olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, dolayısıyla da ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.⁸⁸

⁸⁰ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-mebsût*, (Beyrut, Dar'ul Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", XXII, 98-100.

⁸¹ Sadece Şâfiilerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl, 103.

⁸² es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412.

⁸³ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸⁴ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, Mektebe İmâm Nureddin es-Sâlimî, es-Sib, 2008, II, 569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412.

⁸⁵ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11/2 (Ağustos 2019): 766 vd. 763-788.

⁸⁶ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, (Seeb, Mektebe İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2008, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸⁷ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569.

⁸⁸ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

Özetleyecek olursak İbâziyye mezhebine göre ilhâm, ancak şer'i delillerin bulunmadığı yerlerde hüccet olabilir. Sâlimî bu bağlamda Kur'an'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.⁸⁹

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasi bir fırka olan İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. Asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünni ve şii camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

⁸⁹ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahih Müsnedü İmam Rebi*, 1/44.

Kaynakça

- Abdulkadir Şener. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Abdulkerim Mahrûs Mizân. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*, Dâru Hadramut, Hadramut, 2017.
- Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye*, Daru'l-İbn Hazm, Beyrut, 2013.
- Ahmet Özdemir. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habib'in Müsned'i*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak, 2018.
- Ahmet Yaman-Halit Çalış. *İslâm Hukukuna Giriş*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humejd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11/2: (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, Mektebetu'd-Dâmîrî, es-Sîb, 1995.
- Bedri Aslan. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, Emin Yayınları, Bursa, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fikh İmâm Câbir b. zeyd*, Mektebe'd-Dâmîrî, Maskat, 2014.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*, Mektebetu'd-Dârimî, Ummân Sultanlığı, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebî'l-Meâ'li Abdulmelik b. Abdullah b. Yustûf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fikh*, (Thk. Abdulazîm ed-Dîb), Metâbiu Duhâ el-Hadîse, Duhâ, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*, Vizârutu Turâs, Maskat, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*, (Terc. Sıbgatullah Kaya), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim. *el-Fihrist*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 2016.

el-Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*, Vizârutu't-Turâs ve'Sekâfe, Maskat, 2017.

el-İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*, Vizârutu't-Turâs ve'Sekâfe, Maskat, 2018.

el-Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nufûs*, (Thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ), Dâru'l-Cil, Beyrût, ty.

en-Nâmî, Âmr el-Halife. *Resâilu'l-Îmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*, Daru'd-Da've, Libya, 2018.

en-Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, (Terc. Mihayl Hûri-Mâhir Cerrâr), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, Tunus, 2012.

es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humejd. *Tal'atu's-Şems*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye Maskat, 2011.

es-Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, Mektebetu'd-Dâmirî, es-Sib, 2019.

es-Sümeynî, Abdulaziz b. Hâc, b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*, Vizârtu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, Maskat, 2000.

Eş'arî, Ebî Hasan Ali b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn* Beyrut, Daru Sâdir, 2006.

Ethem Ruhi Fıġlalı. *İbâdiyye'nin Doġuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Mektebete Tefikiyye, Kâhire, ty.

Halfân b. Muhammed el-Munzirî. *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fi Fıkhil-İbâdi*, Neşru Cem'iyetu't-Turâs, Cezâir, 2017.

Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, Müessetü's-Şeyh en-Nâsir, Gardâye, 2015.

Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 2003.

Harûsî, İbn Ebi Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*, Zâkire Umân, Maskat, 2019.

İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'* Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, Maskat, 2017.

İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*, (Thk. Ahmed Ali), Dâru'l-Hâdis, Kâhire, 2000.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1975.

İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusuûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnân, 2011.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*, Daru Sâdir, Beyrut, ty.

İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî. *el-Madhel İlä Fıkhi'l-İbâdiyye*, Mektebetu Zâmiri, Uman Sultanlığı, 2013.

Julius Wellhausen. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. (Trc. Fikret İşıltan). Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, (Thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire ty.

Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*, Dâru'l-Hikme, Londra, 2013.

Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecu'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, Dâru Nâsır, Maskat, 2015.

Mustafa Akman. *İbn-i Arabî: Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.

Orhan Ateş. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Basılmamış Doktora Çalışması), Bursa, 2007.

Saffet Köse. *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmet Evi Yayınları, İstanbul, 2016.

Sâlimi, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahih Müsnedü İmam Rebi'*, Mektebetu İmâm Nureddin es-Sâlimi, es-Sib, 2004.

Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, Maskat, 2017.

Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, Umman.

Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-mesût*, Dar'ul Ma'rife, Beyrut, 1993.

Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2004.

Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*, Metâbiu'n-Nahde, Maskat, 1987.

Vehbe Zühaylî. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 2004.

Vercelânî, Ebû Ya'kûp. *el-'Adl ve'l-İnsâf*, Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, Maskat, 2011.

Veslâtî, Ebî Rebi' Süleyman b. Yehlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*, Mektebu Hazâini'l-Âsâr, Barka, 2017.

W. Montgomery Watt. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Terc. Ethem Ruhi Fığlalı), İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2017.

Wellhausen. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Terc. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Zeydân, Abdulkerim. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût, 2006.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Üniversitesi

Değerlendirme Tarihi: 04-06-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Kısmen / Partially (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiyei dergisinin yayın kapsamına uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiyei?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *Tebrik ederim. İngilizce başlık ve özeti gözden geçirmenizi ve sonuç bölümünü geliştirmenizi öneririm. (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz: *makale hakemlere gönderilebilir.*

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: t [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] i

Değerlendirme Tarihi: 09-06-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiyei dergisinin yayın kapsamına uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiyei?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *(Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz:

Öneri: *Kabul*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 10-06-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanız Yayın Kurulu'nca incelenerek hazırlanan 2 rapor tarafınıza sunulmuştur. Metni, bu raporları dikkate alarak tashih etmeniz ve sisteme yüklemeniz beklenmektedir. Ayrıca makalenin İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluğu gözden geçirilmelidir. Sizden geldikten sonra revize metin, ön inceleme ve intihal taramasına alınacak ve sonrasında 2 dış hakeme değerlendirmeye gönderilecektir. Bilgilerinize sunarım. Dr. Abdullah Demir
Editör

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ 2 kopyası.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:18-06-2022

İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ, SİSTEMATİĞİ VE FARKLILAŞMALAR*

Dr. Sadi ÖLMEZ

Öz

Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanlarında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakîl bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Cabir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbîî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonra en önemli ismi olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi açısından önemli bir merhale olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkının en önemli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğânım el-Horasâni'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle bire bir aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fıkı ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

* Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

EXISTANCE, SYSTEMATICS AND DIFFERENCES OF THE İBAZİYYE SECTIONION

The İbâziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the İbâziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the İbâziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the İbâziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice.

In fact, according to İbâziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of İbâziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the İbâziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of İbâziyye section's, famous by a book *Mühadevetü'l-Kûbrâ* written by Ğânım el-Horasâni.

İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially.

In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Key Words: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbaziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Haricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Haricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle

İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Haricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzîlerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilafet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden silsile yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını üzümlere görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü Sünnî kaynaklarda İbâzîler

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Madhel İlâ Fikhi'l-İbâziyye* (Maskat, Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*, (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebî Hasan Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, terc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, terc. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Siffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimâî bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc. Ethem Ruhi Fıçlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halit Çalıç, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalıç, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (ö.385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler mezheplerinin teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Hanefi mezhebi Kronolojik sıralamada kurucusunun doğum tarihine binaen yani hicrî 80 olması hasebiyle en eski mezhep olarak kabul edilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin kurucusu Câbir b. Zeyd'in doğumu hicrî 23, vefatı ise hicrî 93 senesine denk gelmektedir. Şöyle ki Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife yaklaşık olarak on üç yaşındaydı. Dolayısıyla İbâzîler kendi mezheplerini günümüze ulaştırmış en eski fikhî mezhebi olarak görmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fikhî mezheplerin tümü kurucusu kabul edilen şahsiyetlere nispetle bilinmektedirler. Örneğin Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak tanınmıştır. Mezhepler tarihini inceleyen herkesin farkına varabileceği üzere bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer mezhepler için de geçerlidir. Ancak İbâzî mezhebi için böyle bir durumdan bahsetmek zordur.² Çünkü İbâzî mezhebi söz konusu olduğunda özellikle kurucu bağlamında iki ismin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar Abdullah b. İbâz el-Murrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (ö.--) ve Ebû Şâ'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93/711-12). Bu iki isim İbâzîler için önemli olmakla beraber mezhep müessesinin bu iki isimden hangisi olduğu tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* adlı hacimli eseridir. Bu eserinde, tüm mezheplerin fikhî konulardaki görüşlerini tek tek aktarmaktadır. Bu eseri önemli kılan en önemli faktör, İslâm âlimleri ve konunun uzmanları tarafından kabul görmüş ve referans değeri yüksek olan bir kaynak olmasıdır. Çünkü bu eser, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki ihtilafları gayet muntazam ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Bundan ötürü ihtiva ettiği bilgiler neredeyse tereddütsüz kabul görmüştür. Kitabının başında her bir mezhep için kısa bir tanıtım yapan Zühaylî, İbâziyye mezhebini şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, en mu'tedil harici fırkasıdır. Cemaati İslamiye'ye görüş ve fikir bakımından en yakın olanıdır." İbâziyye mezhebini bu şekilde olumlu bahseden Zühaylî, mezhebin fıkıhta farklı düşüncelerini aktardığı kısımda ise mezhebe haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin kitabında İbâzîlere yönelik yapmış olduğu ta'riflerin kaynaklarının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Fakat daha sonra yanlış tespitlerde bulunduğu öğrenen Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında hem düzeltmeye gitmiş hem de şu cümlelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' Ayrıca günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. Bk. Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹ en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, terc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dâru'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmîrî, 1995), 22; es-Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetu'd-Dâmîrî, 2019), 13; en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-*

mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullâh b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fıkhi mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullâh b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ulâ, Şurât, Cemâ'tü'l-Müslimîn veya Ehli İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefusî'nin 'Usûlu'd-Deynuneti's-Sâfiye' adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakih olmayışındır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakih olarak tanıtıyorsa da,⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullâh b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdır. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmi bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmi anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri I. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: "*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*"¹²

Câbir Kur'an ve Sünnet'ten sonra özellikle bazı sahâbe uygulamalarına son derece önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin üzerine görüş belirttiği konuları neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Mesela İbn Abbâs hasta

İbâziyye, terc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁶ Abdülkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dâru Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

⁹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 64.

¹⁰ Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹² en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

olan kocanın karısını boşaması durumunda, kadının kocasına mirasçı olabilmesi için, kocasının iyileşmesini beklemesi gerektiğini söyler. Ona göre boşandığı eşi iyileşmeden başka biriyle evlenirse eşinin mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın bu görüşü Câbir'e anlatılınca şöyle tepki verir; "Eğer İbn Abbâs'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söyledim"¹³ diyerek sahâbe görüşünü kendi görüşü üstünde tuttuğunu açıkça belirtir. Fakat burada şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin en karakteristik özelliklerinden biri olan içtihat kapısının kapanmadığı hususu bize şunu sormayı gerekli kılmaktadır. Câbir'in sahâbe görüşüne karşı bu tutumu tüm sahâbîleri kapsıyor mu? Yoksa sadece İbn Abbâs ve İbâzîler yanında muteber olan belli başlı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbâs'a karşı sergilediği bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu durum sadece bazı isimleri kapsamaktadır.

Câbir'in eserlerini günümüze ulaştırmış ve ulaşmamış eserler şeklinde incelemek gerekmektedir. Çünkü İbâzîler Câbir b. Zeyd'in bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde bilinçli bir şekilde yok edildiğini söylerler.¹⁴ Kaybolan bu eserlerin başında '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' adlı eser gelmektedir. Cabir'in günümüze ulaşmış eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*'dir. Said b. Halef el-Harusî tarafından bazı eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla basılmıştır. *Resâilu Câbir b. Zeyd* adlı eser Câbir b. Zeyd ile farklı coğrafi bölgelerde yaşayan İbâzîler arasında yapılan yazışmaları konu edinmektedir. Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e nispet edilen fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla neşretmiştir.¹⁵

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında kuşkusuz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (ö. 145/762) payı büyüktür. Bu nedenle mezhebin gelişimi ve sistemleşmesini anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en önemli isimlerinden biridir. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hicrî 45'te doğduğu tahmin edilmektedir.¹ Ebû Ubeyde birçok sahâbe ve tâbiyle görüşmesinin yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² O'nun mezhep anlayışını devam ettirerek İbâziyye mezhebinin gelişip yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmakla beraber dönemin siyasi konjonktürünü iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu dönemde mezhep mensuplarını bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fâkihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbi'nin görüşlerine sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır.⁵ Akla dayanan kıyasa ve re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hadisin olduğu yerde kıyasa veya re'ye başvurulmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ehlinin re'ye başvurduğunu duyunca sinirlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal anlamında sünnetin terk edilip re'ye müracaat edilmesi hususunda son derece sert bir tavır sergilemiştir. Ebû Ubeyde'nin kıyasa karşı bu tavrı bazı kesimleri 'İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil olarak kabul etmedikleri' düşüncesine sevk etmiştir. Fakat

¹³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁵ Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullâh b. Halîfe el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdolvâhid, *Kitabu's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 87.

⁴ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78.

bu düşünce mezhebin üzerinde karar kıldığı görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin bu tutumuna binaen günümüzde dâhi bazı kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği görüşüne sevk etmiştir.⁶

Ayrıca mezhebin kapalı yapısını muhafaza edebilmesi için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramın⁷ Ebû Ubeyde döneminde ehemmiyetle korunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî yönetiminin İbâzîlere karşı takındığı sert tutum nedeniyle Câbir b. Zeyd döneminden başlayarak özellikle de Ebû Ubeyde döneminde mezhebin faaliyetleri gizli yürütülmüştür. Bu sebepten dolayı bu döneme "Kitmân" dönemi denmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen evlerin altındaki mahzenlerde yapılırken bazen de şüphe uyandırmamak için yaşlı bir bayanın evinde yapılmaktaydı. Derslerin yapıldığı yerlerin etrafında güvenliği sağlamak için kimi zaman bir dilenci kimi zamanda satıcı kılığında mezhep mensubu kişiler görevlendirilmişti. Kaffâf, yani sepet yapan kişi olarak tanınan Ebû Ubeyde, geçimini bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî baskılarından koruyordu. Ders esnasında ucunda zil olan ipi tutan gözetleyici Emevî askerlerini görünce zili sallayarak içerdekileri uyarıyor, bunun üzerine Ebû Ubeyde ve yanındakiler de sepet yapma işine koyulup Emevî baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı kimseler şüphe uyandırmamak için derslere bayan elbisesi giyerek katıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *Hamaletü'l-'ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İbâzî devletinin oluşmasında ciddi katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin ilgilendiği bu talebeler, beş yıl süren tedrisatın ardından geldikleri bölgelere geri dönerek İbâzî mezhebinin ilkelerini o bölgedeki insanlara anlatırlardı. Hamaletü'l-'ilm'in belirlenmesi belli bir stratejiye göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Selemete b. Sa'd, oradaki kabilelere mensup zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ders almalarını sağlıyordu. Buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi şehirlerine dönen bu ilim taşıyıcıları, İbâzî itikadını ve fikhî görüşlerini o coğrafyadaki insanlara anlatarak onları İbâzî mezhebine davet ediyorlardı. Bu girişim özellikle Kuzey Afrika'da başarılı olmuştur.

Ebû Ubeyde döneminde İbâzî fıkının sistemleşmesi hız kazanmıştır İslâmî ilimler alanında öğrenciler yetiştirip farklı coğrafyalara göndererek burada İbâziyye mezhebinin yayma stratejisinde olan Ebû Ubeyde, aynı zamanda dönemin kırılğan siyasi dengesini gözeterek oluşabilecek kargaşadan faydalanıp İbâzî itkadının ve fıkının hakim olduğu bir devlet kurmaya yönelik adımlar atmaya da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi ilim faaliyetleriyle ilgilenirken, mezhebin malî, iletişim ve teşkilatlanma gibi alanlarda düzenli bir hale gelmesi için güvendiği bazı kimseleri atayarak İbâzî mezhebinin egemen olduğu bir devlet inşa etme gayesinde olmuştur.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebî Rebî' Süleyman b. Yehlef, *Kitâbu't-Tuhefî'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin sistemleşip gelişmesinde ve yayılmasında ciddi başarılar elde etmiştir. Bunun neticesinde de İbâzîler daha geniş coğrafyalarda etba' bulma imkânı elde ederek Rüstemiler adında 136 yıl devam eden bir devlet kurma başarısı göstermişlerdir.¹³

2. İbâziyye Fıkhı ve Kaynakları

Müsteşrik Denken Mc Donald İbâzî fıkhıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâdî fıkhıyla ilgili çok az şey biliyoruz. İbâdî fıkhıyla ilgili derin bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü İbâzî mezhebi kronolojik olarak teşekkül eden en eski mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebinin mezhepler tarihi bağlamında çalışan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde, Zengibar'da ve Ummân dolaylarında itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca İtikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır” diyerek İbâziyye fıkhının ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

İbâzî fıkhına yönelik çalışmaların eksik olması ve diğer yaygın mezhepler gibi geniş ve kapsamlı araştırmalara tabi tutulmaması sebebiyle İbâziyye fıkhının sistemi olan fikhî bir mezhep olarak değerlendirilmemesine ve diğer fikhî mezheplerin bir uzantısı olarak bilinmesine sebep olmuştur.³ Yukarıda değindiğimiz gibi böylesi yaklaşımların temel sebebi İbâziyye fıkhına karşı ilgisiz kalınmasıdır. Oysaki İbâzî kaynaklar objektif bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki, bu mezhep ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir mezhep olma gayesi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler'ce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan Müsned adlı eserdir-⁴ gerekse de fikhla ilgili te'lifatlarla müstakil bir mezhep olduğunu göstermektedir.

İbâzî fıkhının şekillenmesinde Câbir b. Zeyd'in hocası olan İbn Abbâs'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir b. Zeyd hocasından çok etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine önem vermiştir. Bundan ötürü İbn bazı görüşleri İbâzî mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mest üzerine Meshin nesh edildiği, haram olan ribanın nesie ribası olduğu ve ayette kadınlara dokunmaktan kasıtın cima' olduğu hususlarını saymak mümkündür. Ayrıca birçok İbâzî fakîh görüşlerinin sahih olduğunu İbn Abbâs'ın görüşüyle desteklemeye çalışmıştır. Bunun da yegâne sebebi mezhebin müessisi olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbâs'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkhının oluşum, gelişim ve yayılma döneminden itibaren kendi kaynaklarından beslendiğini söyleyebiliriz. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü İbâzî fıkhının teşekkülü ve sistemleşme çabası 'kitmân'⁶ diye tabir edilen bu döneme denk gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîlerce 'kitmân' dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İbâzîler maruz kaldıkları baskılardan ötürü faaliyetlerini ve eserlerini gizli tutmuş, sadece onlarla yetinip onlardan istifade etmişlerdir.⁷ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az yayılmasını sebep olmuştur.

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğu ve Görüşleri*, 6.

³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴ el-Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme “Kitman” dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

Çünkü bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara mesafeli durmuşlardır. Bu yaklaşıma hadis kaynaklarının da dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple mezhebin ilk dönemlerde dışı kapalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu tutumun bir müddet sonra daha yumuşak bir hal aldığı görülmektedir. Bu kapsamda mezhebin VI. asır âlimlerinden olan Ebû Yakup el-Vercelânî (ö. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek eserlerinde İbâzî hadis kaynağı olan ‘*Müsned*’ dışındaki sünî hadis kaynaklarında geçen hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Ancak bu tutum İbâzîlerce hemen kabul edilmemiştir. Nitekim diğer bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (ö. IX./XV. yüzyılın başları) bu tutuma karşı çıkmış ‘*el-Hakaik*’ adlı risalesinde, ilim talebelerine sünî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını nasihat etmiştir. Böylelikle tekrar Sünnî kaynaklara karşı mesafeli olunmaya başlanmıştır.⁸

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemeye başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhînin usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak kronolojik olarak ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikhî usulünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, gümümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânim el-Horâsanî’ye ait *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhî hem de usulü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî III. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca’fer el-İzkevî’nin (ö.300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, ‘*ashabımızın usulüne göre, ashabımızın kaidelerini üzerine inşa ettiği âsâra göre*’ gibi ifadeleriyle İbâzî fikhînin erken dönemden itibaren usulü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usul kaidelerinin bazen sistematik olmayan lafızlarla bazen de işaret ve ima yoluyla yapılmasına karşın hicrî IV. asra kadar İbâzîlere ait müstakil herhangi bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usûl alanındaki ilk düzenli eser İbn Bereke’ye (ö.361/972) ait olan ‘*el-Câmi*’ dir. bu eser hem usûl hem de fûrû-i fikhî alanında İbâzîler için son derece önemli bir eserdir. İbn Bereke eserinin ilk bölümünü usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikhî eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu kapsamda mezhebin en eski eserleri Câbir b. Zeyd’e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde ve Rebi’ b. Hâbîb’e* ait olan *Futyâ Rebi’ b. Habîb*’dir.⁴ Bu eserler, erken dönem diye kabul edilen mezhebin oluşum döneminde, farklı coğrafyalarda bulunan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd’e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’ye ve Rebi’ b. Hâbîb’e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermekle birlikte düzenli usûl kaidelerini içermemektedir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcüler mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsanî, *el-Müdevvetü’l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü’l-İctihat İnde’l-İbâziyye*, 84-85.

² el-İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretu’t-Turâs ve’s-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu’l-Câmi* (Maskat: Vizâretu’t-Turâs ve’s-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ en-Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru’d-Da’ve, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi’ b. Habîb* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi’ b. Habîb*, 89; en-Nâmî, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal’atu’ş-Şems* (Maskat: Vizâretu’l-Evkâf ve’s-Şuûni’d-Diniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü’l-İctihat İnde’l-İbâziyye*, 85.

kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra geldiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûp el-Vercelânî'ye (ö. 570/1175) ait 'el-'Adl ve'l-İnsâf' adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından son derece önemli olan bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'an, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'an'daki 'âm-hâs, emir-nehîy, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevatir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsiz itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde İstidlâl delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilâflı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhiriler, bazı Mu'tezililer ve Ca'ferilerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında 'Nufâtu'l-Kıyas' ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûp, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Usûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdülkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmü Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Madhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 48.

delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habib ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu yönünde* fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *'Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.'*⁹ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyasa karşı bir belirsizlik halinin oluşmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere sebep olmaktadır. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (ö. 1223/1808) şöyle değinmektedir: *'Ehli Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'*¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi'b. Habib gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû'ya göre yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'an, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmadıktan sonra bu naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, Ebû Ubeyde ve ilk dönem İbâzîler açısından hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Başka bir deyişle aslı kaynaklarda yeni oluşan meselelere dair doğrudan bir

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁷ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûl'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ es-Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizârtu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

hüküm çıkarılmıyorsa o zaman kıyasa başvurulmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Mustafa Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şu sözlerini delil olarak zikretmektedir:

“...kişi kendisini amele davet eden bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır gelen ameli yapmamak için kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir der ve Allâh'a itaatle alakası olmayan reye başvurur.”¹³

Bacû ve en-Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in ifadelerinde hadise rağmen yapılan kıyas kastedilmektedir.¹⁴

İbâziyye mezhebinin ilk dönemde kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir; Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in kıyasla ilgili görüşünün ne olduğu hususu tam açık değildir. Her ne kadar bazı İbâzî araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini' söyleseler de bu çıkarımın kesin olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü birçok yerde kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib tarafından zemedilmiştir. Fakat her hâlükârda bu tutum kişisel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü temsil etmemektedir. Bize ulaşan ilk İbâzî usûl kaynakları başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kitaplarında kıyas şer'î kaynaklardan biri olarak yerini almıştır.¹⁵ Dolayısıyla şu an İbâziyye mezhebinde kıyasın delil oluşu üzerine herhangi bir tartışmanın var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu mezhepte kıyas yoluyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. Mezhep fikhinin incelendiği İbâdât bölümlerinde kıyasla varılan birçok sonuç bulunmakla birlikte özellikle zikretmek istediğimiz sonuçlardan biri de büyük baş hayvanın nisabıdır. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve dışındaki diğer büyük baş hayvanların nisap adedi otuzdur. Ancak İbâziyye mezhebine göre ise deve ile büyük baş hayvanın nisap adedi aynıdır, yani beştir. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayet bulunmamaktadır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

Özetlemek gerekirse olarak her ne kadar ilk dönem bazı İbâzi ulemasının söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde anlaşılıyorsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fikhî eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak kabul ederler. Bu isimlendirme altında şu unsurlar vardır: İstihsân, İstishâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların tafsilatlı izahatları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl öğelerinin değerlendirilmesi hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden ciddi farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Madhâl ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdi* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Munzirî, *Muhtefu'l-Hadis ve Eseruhu fi Fikhi'l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu İstidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 697; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Madhâl ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsûatü'l-Fikhi-İbâdi*, 2/395.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîfî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfîler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (ö.333/944) ve dolayısıyla Hânefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvuru olan bir delil olarak işlenmesi pek alışıl gelmiş bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (ö.361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşınması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine ilka edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olup olmadığını bildiği

¹ Cevherî, Ebû Nesr İsmâil b. Hammâd, *Muntehab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arap* (Beirut: Daru Sâdir), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebete Tefikiyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhaammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2001), 285.

³ el-Muhâsibî Hâris b. Esad, *Adâbu'n-Nufûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beirut: Dâru'l-Cîl), 169; Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-mesûât* (Beirut: Dar'ul Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl* (es-Sîb: Mektebe İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 766 vd. 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

için, onlara muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri arasında zikredilmesi bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham genel geçer anlamda bir bilgi barındırmamaktadır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her yerde birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirterek ilhâmın nakil olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, dolayısıyla da ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak İbâziyye mezhebine göre ilhâm, ancak şer'i delillerin bulunmadığı yerlerde hüccet olabilir. Sâlimî bu bağlamda Kur'an'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divâni*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasi bir fırka olan İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. Asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. “İbâdî Âlimlerinden İbn Humejd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. es-Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Bedri Aslan. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmâil b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'li Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizârutu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. terc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 2016.
- Eş'arî, Ebî Hasan Alî b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Daru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefvikiyye, ts.
- Halîfât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Daru Sâdir, ts.
- İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî. *el-Madhel İlâ Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fıkhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezheben İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsir. *Menhecu'd-da've 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsir, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nufûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Munzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fi Fıkhî'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Daru'd-Da've, 2018.

- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. terc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. es-Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-mesbût*. Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. es-Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizârtu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdolvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vehbe Zühaylî. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dmeşk: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûp. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebî Rebî' Süleyman b. Yehlef. *Kitâbu't-Tuhefî'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. terc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. terc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Fakültesi

Değerlendirme Tarihi: 21-06-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? / Does the manuscript title reflect the subject matter studied accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makalede kullanılan başlıklandırma formatı İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Does the title format used in the manuscript conform to the ISNAD Citation Style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Öz, yeterli ve uygun mu? / Is the Turkish abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Abstract yeterli ve uygun mu? / Is the abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? / Do the Turkish Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Keywords uygun olarak seçilmiş mi? / Do the specified English Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Arapça özel isimlerin imlasında İSNAD'a uyulmuş mu? / Does the author follow the ISNAD Citation Style on writing the names of Arabic works?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the ISNAD Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the ISNAD Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, İsnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Abbreviations used in the study do they conform to the ISNAD Citation Style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Atıf ve alıntılar uygun mu? / Are the footnotes of the manuscript prepared in accordance with citation style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Kaynakça İSNAD'a uygun olarak hazırlanmış mı? / Is the bibliography of the manuscript prepared in accordance with the ISNAD Citation Style?:

Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Ön İnceleme Rapor Eki, dergi sistemine eklendi mi? / Has the pre-review report supplement been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Benzerlik Raporu, dergi sistemine eklendi mi? / Has the similarity report been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Benzerlik oranı yüzde kaçtır? / What is the similarity score?: *39 (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini dergi sistemine yüklemelidir. / The author should correct the stated deficiencies and upload the manuscript to the journal system. (Yazara Açık)*

Yazara Önerileriniz: *(Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz:

Öneri: *Major Revizyon*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ, SİSTEMATİĞİ VE FARKLILAŞMALAR*

Dr. Sadi ÖLMEZ

Öz

Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Haricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakîl bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Cabir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbîî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonra en önemli ismi olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emeviler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi açısından önemli bir merhale olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fikhî ile ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fikhinin en önemli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait olan el-Müdevvetü'l-Kübrâ bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle bire bir aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Haricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

* Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

EXISTANCE, SYSTEMATICS AND DIFFERENCES OF THE İBAZİYYE SECTIONION

The İbâziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the İbâziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the İbâziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the İbâziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice.

In fact, according to İbâziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of İbâziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the İbâziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of İbâziyye section's, famous by a book *Mühadevvetü'l-Kübrâ* written by Ğânim el-Horasâni.

İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially.

In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Key Words: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbaziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Haricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmiş bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Haricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle

İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzîlerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilafet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü sünni kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralellığının baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) el-Fasl adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden silsile yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını üzülmeye sebep olmaktadır.⁸

İbâzîlerin genellikle sünni kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü Sünni kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Madhel İlâ Fikhi'l-İbâziyye* (Maskat, Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecû'd-da' ve 'inde'l-İbâziyye*, (Maskat: Dâru Nâsir, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebî Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, terc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, terc. Fikret İşıtan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimai bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirak edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılardan onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okunuyandan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc. Ethem Ruhi Fığlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisal fi'l-Milel ve-Nihâl* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁶ Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecû'd-da' ve 'inde'l-İbâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halil Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe Zühayli, *el-Fikhu'l-İslâmi ve Edilletuhu* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzilere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (ö.385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler mezheplerinin teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Hanefî mezhebi Kronolojik sıralamada kurucusunun doğum tarihine binaen yani hicri 80 olması hasebiyle en eski mezhep olarak kabul edilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin kurucusu Câbir b. Zeyd'in doğumu hicri 23, vefatı ise hicri 93 senesine denk gelmektedir. Şöyle ki Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe yaklaşık olarak on üç yaşındaydı. Dolayısıyla İbâzîler kendi mezheplerini günümüze ulaştırmış en eski fikhî mezhebi olarak görmektedirler.¹² Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fikhî mezheplerin tümü kurucusu kabul edilen şahsiyetlere nispetle bilinmektedirler. Örneğin Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak tanınmıştır. Mezhepler tarihini inceleyen herkesin farkına varabileceği üzere bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer mezhepler için de geçerlidir. Ancak İbâzî mezhebi için böyle bir durumdan bahsetmek zordur.¹³ Çünkü İbâzî mezhebi söz konusu olduğunda özellikle kurucu bağlamında iki ismin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar Abdullah b. İbâz el-Murrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (ö.--) ve Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdi'dir (ö. 93/711-12). Bu iki isim İbâzîler için önemli olmakla beraber mezhep müessesinin bu

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphesiz ki *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* adlı hacimli eseridir. Bu eserinde, tüm mezheplerin fikhî konulardaki görüşlerini tek tek aktarmaktadır. Bu eseri önemli kılan en önemli faktör, İslâm âlimleri ve konunun uzmanları tarafından kabul görmüş ve referans değeri yüksek olan bir kaynak olmasıdır. Çünkü bu eser, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki ihtilafları gayet muntazam ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Bundan ötürü ihtiva ettiği bilgiler neredeyse tereddütsüz kabul görmüştür. Kitabının başında her bir mezhep için kısa bir tanım yapan Zühaylî, İbâziyye mezhebini şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, en mu'tedil haricî fırkasıdır. Cemaatî İslamiyye'ye görüş ve fikir bakımından en yakın olanıdır." İbâziyye mezhebini bu şekilde olumlu bahseden Zühaylî, mezhebin fıkıhta farklı düşüncelerini aktardığı kısımda ise mezhebe haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin kitabında İbâzilere yönelik yapmış olduğu ta'riflerin kaynaklarının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Fakat daha sonra yanlış tespitlerde bulunduğunu öğrenen Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında hem düzeltmeye gitmiş hem de şu cümlelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: "Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum." Ayrıca günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. Bk. Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹² en-Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'anî'l-İbâziyye*, terc. Mihayl Hürî-Mâhîr Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muesseu Seyh Nâsir, 2015), 44.

¹³ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebin İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dâru'l-Hikme, 2013), 17.

iki isimden hangisi olduğu tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî¹⁴ hem de İbâzî mezhebi dışındaki¹⁵ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullâh b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullâh b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ulâ, Şurât, Cemâ'tü'l-Müslimîn veya Ehli İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁶ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asrda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.¹⁷ Nitekim el-Fezârî'den sonraki İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefusi'nin 'Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye' adlı eserinde görmekteyiz.¹⁸ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.¹⁹ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakih olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakih olarak tanıtırsa da,²⁰ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullâh b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdır. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmi bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.²¹ Câbir'in sahâbeden ilmi anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri Resâilu Câbir de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.²² Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicrî 1. asırdan itibaren İbâzî fakihî olarak anılmasını sağlamıştır. **Ebû Ubeyde Müslim b. Ebi Kerime** bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: "*Fakih bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*"²³

¹⁴ Bârûnî, Ebi Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; es-Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, terc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; **Abdullah b. Halife el-Hecî, Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye**, 48; Bekûs, Yahya Muhammed, *Fikh İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskât: Mektebe'd-Dâmirî, 2014), 28.

¹⁵ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâziyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâziyye* (Beirut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

¹⁶ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu'l-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

¹⁷ Abdülkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dâru Hadramut, 2017), 21.

¹⁸ Halîfât, *el-Usûlu'l-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 11-12.

¹⁹ es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 12.

²⁰ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 64.

²¹ Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 272; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

²² en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

²³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

Câbir Kur'an ve Sünnet'ten sonra özellikle bazı sahâbe uygulamalarına son derece önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin üzerine görüş belirttiği konuları neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Mesela İbn Abbâs hasta olan kocanın karısını boşaması durumunda, kadının kocasına mirasçı olabilmesi için, kocasının iyileşmesini beklemesi gerektiğini söyler. Ona göre boşandığı eşi iyileşmeden başka biriyle evlenirse eşinin mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın bu görüşü Câbir'e anlatılınca şöyle tepki verir; "Eğer İbn Abbâs'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim"²⁴ diyerek sahâbe görüşünü kendi görüşü üstünde tuttuğunu açıkça belirtir. Fakat burada şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin en karakteristik özelliklerinden biri olan içtihat kapısının kapanmadığı hususu bize şunu sormayı gerekli kılmaktadır. Câbir'in sahâbe görüşüne karşı bu tutumu tüm sahâbileri kapsıyor mu? Yoksa sadece İbn Abbâs ve İbâzîler yanında muteber olan belli başlı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbâs'a karşı sergilediği bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu durum sadece bazı isimleri kapsamaktadır.

Câbir'in eserlerini günümüze ulaştırmış ve ulaşmamış eserler şeklinde incelemek gerekmektedir. Çünkü İbâzîler Câbir b. Zeyd'in bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde bilinçli bir şekilde yok edildiğini söylerler.²⁵ Kaybolan bu eserlerin başında 'Câbir b. Zeyd'in Divânı' adlı eser gelmektedir. Câbir'in günümüze ulaşmış eserlerinden biri Kitâbu Câbir b. Zeyd'dir. Said b. Halef el-Harûsî tarafından bazı eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla basılmıştır. Resâilü Câbir b. Zeyd adlı eser Câbir b. Zeyd ile farklı coğrafi bölgelerde yaşayan İbâzîler arasında yapılan yazışmaları konu edinmektedir. Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e nispet edilen fıkhi görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla neşretmiştir.²⁶

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında kuşkusuz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'nin (ö. 145/762) payı büyüktür. Bu nedenle mezhebin gelişimi ve sistemleşmesini anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en önemli isimlerinden biridir. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hicrî 45'te doğduğu tahmin edilmektedir.²⁷ Ebû Ubeyde birçok sahâbe ve tâbiyye görüşmesinin yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.²⁸ O'nun mezhep anlayışını devam ettirerek İbâziyye mezhebinin gelişip yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakih olmakla beraber dönemin siyasi konjonktürünü iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu dönemde mezhep mensuplarını bir arada tutmayı başarmıştır.²⁹ Câbir'den ders almış, onun fâkihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.³⁰ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiinin görüşlerine sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır.³¹ Akla dayanan kıyasa ve re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hadisin olduğu yerde kıyasa veya re'ye başvurulmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ehlinin re'ye başvurduğunu duyunca sinirlenerek; "Onların ırları ve canları garanti altında değildir" diyerek istidlal anlamında sünnetin terk edilip

²⁴ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

²⁵ Halîfât, *el-Usûlu'l-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

²⁶ Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

²⁷ Abdullâh b. Halîfe el-Heçfî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

²⁸ Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitabu's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

²⁹ Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 87.

³⁰ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

³¹ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78.

re'ye müraعات edilmesi hususunda son derece sert bir tavır sergilemiştir. Ebû Ubeyde'nin kıyasa karşı bu tavır bazı kesimleri İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil olarak kabul etmedikleri' düşüncesine sevk etmiştir. Fakat bu düşünce mezhebin üzerinde karar kıldığı görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin bu tutumuna binaen günümüzde dâhi bazı kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği görüşüne sevk etmiştir.³²

Ayrıca mezhebin kapalı yapısını muhafaza edebilmesi için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramın³³ Ebû Ubeyde döneminde ehemmiyetle korunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.³⁴

Emevî yönetiminin İbâzilere karşı takındığı sert tutum nedeniyle Câbir b. Zeyd döneminden başlayarak özellikle de Ebû Ubeyde döneminde mezhebin faaliyetleri gizli yürütülmüştür. Bu sebepten dolayı bu döneme "Kitmân" dönemi denmiştir.³⁵ Bu dönemde dersler bazen evlerin altındaki mahzenlerde yapılırken bazen de şüphe uyandırmamak için yaşlı bir bayanın evinde yapılmaktaydı. Derslerin yapıldığı yerlerin etrafında güvenliği sağlamak için kimi zaman bir dilenci kimi zamanda satıcı kılığında mezhep mensubu kişiler görevlendirilmiştir. Kaffâf, yani sepet yapan kişi olarak tanınan Ebû Ubeyde, geçimini bu yolla sağlıyor³⁶ ve bu durum onu Emevî baskılarından koruyordu. Ders esnasında ucunda zil olan ipi tutan gözetleyici Emevî askerlerini görünce zili sallayarak içerdekileri uyarıyor, bunun üzerine Ebû Ubeyde ve yanındakiler de sepet yapma işine koyulup Emevî baskılarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı kimseler şüphe uyandırmamak için derslere bayan elbisesi giyerek katıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁷

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği genel meclisler, ilim talebelerinin katılabildiği ilim meclisleri ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği bilge meclisleriydi.³⁸

İlim taşıyıcıları anlamındaki *Hamaletü'l-'ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İbâzî devletinin oluşmasında ciddi katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin ilgilendiği bu talebeler, beş yıl süren tedrisatın ardından geldikleri bölgelere geri dönerek İbâzî mezhebinin ilkelerini o bölgedeki insanlara anlatırlardı. *Hamaletü'l-'ilm*'in belirlenmesi belli bir stratejiye göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Selemete b. Sa'd, oradaki kabilelere mensup zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ders almalarını sağlıyordu. Buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi şehirlerine dönen bu ilim taşıyıcıları, İbâzî itikadını ve fikhî görüşlerini o coğrafyadaki insanlara anlatarak onları İbâzî mezhebine davet ediyorlardı. Bu girişim özellikle Kuzey Afrika'da başarılı olmuştur.

Ebû Ubeyde döneminde İbâzî fikhının sistemleşmesi hız kazanmıştır. İslâmî ilimler alanında öğrenciler yetiştirip farklı coğrafyalara göndererek burada İbâziyye mezhebini yayma stratejisinde olan Ebû Ubeyde, aynı zamanda dönemin kırılgan siyasi dengesini gözeterek oluşabilecek kargaşadan faydalanıp İbâzî itkadının ve fikhının hakim olduğu bir devlet kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi ilim faaliyetleriyle ilgilenirken, mezhebin mali, iletişim ve teşkilatlanma gibi alanlarda düzenli bir hale gelmesi için

³² Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

³³ Vesîâtî, Ebî Rebi' Süleyman b. Yehlef, *Kitâbu'l-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

³⁴ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

³⁵ Halîfât, *el-Usûlu'l-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

³⁶ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

³⁷ Halîfât, *el-Usûlu'l-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Egberî, *el-Madhal İle'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 88.

³⁸ Halîfât, *el-Usûlu'l-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

güvendiği bazı kimseleri atayarak İbâzî mezhebinin egemen olduğu bir devlet inşa etme gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin sistemleşip gelişmesinde ve yayılmasında ciddi başarılar elde etmiştir. Bunun neticesinde de İbâzîler daha geniş coğrafyalarda etba' bulma imkânı elde ederek Rüstemiler adında 136 yıl devam eden bir devlet kurma başarısı göstermişlerdir.³⁹

2. İbâziyye Fıkhı ve Kaynakları

Müsteşrik Denker Mc Donald İbâzî fıkhıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Bizler İbâzî fıkhıyla ilgili çok az şey biliyoruz. İbâzî fıkhıyla ilgili derin bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü İbâzî mezhebi kronolojik olarak teşekkül eden en eski mezheptir."⁴⁰ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebinin mezhepler tarihi bağlamında çalışan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: "Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde, Zengibar'da ve Ummân dolaylarında itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca İtikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır" diyerek İbâziyye fıkhının ihmal edildiğini vurgulamaktadır.⁴¹

İbâzî fıkhına yönelik çalışmaların eksik olması ve diğer yaygın mezhepler gibi geniş ve kapsamlı araştırmalara tabi tutulmaması sebebiyle İbâziyye fıkhının sistemi olan fikhî bir mezhep olarak değerlendirilmemesine ve diğer fikhî mezheplerin bir uzantısı olarak bilinmesine sebep olmuştur.⁴² Yukarıda değindiğimiz gibi böylesi yaklaşımların temel sebebi İbâziyye fıkhına karşı ilgisiz kalınmasıdır. Oysaki İbâzî kaynaklar objektif bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki, bu mezhep ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir mezhep olma gayesi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler'ce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan Müsned adlı eserdir-⁴³ gerekse de fikhla ilgili te'lifatlarla müstakil bir mezhep olduğunu göstermektedir.

İbâzî fıkhının şekillenmesinde Câbir b. Zeyd'in hocası olan İbn Abbâs'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir b. Zeyd hocasından çok etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine önem vermiştir. Bundan ötürü İbn bazı görüşleri İbâzî mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mest üzerine Meshin nesh edildiği, haram olan ribanın nesie ribası olduğu ve ayette kadınlara dokunmaktan kasıtın cima' olduğu hususlarını saymak mümkündür. Ayrıca birçok İbâzî fakih görüşlerinin sahih olduğunu İbn Abbâs'ın görüşüyle desteklemeye çalışmıştır. Bunun da yegâne sebebi mezhebin müessisi olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbâs'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁴⁴

İbâzî fıkhının oluşum, gelişim ve yayılma döneminden itibaren kendi kaynaklarından beslendiğini söyleyebiliriz. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü İbâzî fıkhının teşekkülü ve sistemleşme çabası 'kitmân'⁴⁵ diye tabir edilen bu döneme denk gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîlerce 'kitmân' dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İbâzîler maruz kaldıkları baskılardan

³⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

⁴⁰ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴¹ Fığlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

⁴² en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴³ el-Bârûnî, *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, 28-29.

⁴⁴ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdf*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁴⁵ İbâzîlerin siyasî ve askerî baskılar altında oldukları döneme "Kitman" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

ötürü faaliyetlerini ve eserlerini gizli tutmuş, sadece onlarla yetinip onlardan istifade etmişlerdir.⁴⁶ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az yayılmasını sebep olmuştur.

Çünkü bu dönemde İbâziler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara mesafeli durmuşlardır. Bu yaklaşıma hadis kaynaklarının da dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple mezhebin ilk dönemlerde dışa kapalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu tutumun bir müddet sonra daha yumuşak bir hal aldığı görülmektedir. Bu kapsamda mezhebin VI. asır âlimlerinden olan Ebû Yakup el-Vercelânî (ö. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek eserlerinde İbâzi hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünni hadis kaynaklarında geçen hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Ancak bu tutum İbâzilerce hemen kabul edilmemiştir. Nitekim diğer bir İbâzi âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (ö. IX./XV. yüzyılın başları) bu tutuma karşı çıkmış 'el-Hakaik' adlı risalesinde, ilim talebelerine sünni kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmalarını nasihat etmiştir. Böylelikle tekrar Sünni kaynaklara karşı mesafeli olunmaya başlanmıştır.⁴⁷

2.1. İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemeye başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhinin usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak kronolojik olarak ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikh usulünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâziler, gümümüze ulaşmış önemli İbâzi fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânim el-Horâsânî'ye ait el-Müdevvenetü'l-Kübrâ adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzi fikhî hem de usulü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.⁴⁸ Bunun yanı sıra İbâziler, hicri III. asır İbâzi fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevi'nin (ö.300/913) el-Câmi adlı eserinde, 'ashabımızın usulüne göre, ashabımızın kaidelerini üzerine inşa ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzi fikhinin erken dönemden itibaren usulü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.⁴⁹ Usûl kaidelerinin bazen sistematik olmayan lafızlarla bazen de işaret ve ima yoluyla yapılmasına karşın hicri IV. asra kadar İbâzilere ait müstakil herhangi bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usûl alanındaki ilk düzenli eser İbn Bereke'ye (ö.361/972) ait olan 'el-Câmi' dir. Bu eser hem usûl hem de fûrû-i fikhî alanında İbâziler için son derece önemli bir eserdir. İbn Bereke eserinin ilk bölümünü usule ayırarak, İbâzi usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.⁵⁰ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikhî eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu kapsamda mezhebin en eski eserleri Câbir b. Zeyd'e ait olan Resâilü Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan Mesâilü Ebî Ubeyde ve Rebi' b. Hâbib'e ait olan Fuyâ Rebi' b. Habib'dir.⁵¹ Bu eserler, erken dönem diye kabul edilen mezhebin oluşum döneminde, farklı coğrafyalarda bulunan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbib'e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermekle birlikte düzenli usûl kaidelerini içermemektedir.⁵² Fakat İbâzi araştırmacılar bu fetvalarda usule dair

⁴⁶ İbn Nedim, el-Fihrist, 446.

⁴⁷ en-Nâmî, Dirâsât 'ani'l-İbâziyye, 131.

⁴⁸ Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ (Maskat: Vizârutu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, Menhecü'l-İctihâ İnde'l-İbâziyye, 84-85.

⁴⁹ el-İzkevi, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer, el-Câmi' (Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

⁵⁰ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed, Kitâbu'l-Câmi' (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁵¹ en-Nâmî, Âmr el-Halife, Resâilü'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, Fuyâ Rebi' b. Habib (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵² Talâl b. Halife, Fuyâ Rebi' b. Habib, 89; en-Nâmî, Resâilü'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî, 36.

işaretlerin var olduğu savunmaktadır.⁵³ Dolayısıyla İbâzî usûlcüler mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. asırda başladığını belirtirler.⁵⁴ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁵⁵

Hicri altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûp el-Vercelânî'ye (ö. 570/1175) ait 'el-'Adl ve'l-İnsâf' adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından son derece önemli olan bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.⁵⁶

2.2. İbâzîlere Göre Şer'i Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'i hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'i hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'i hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'an, sünnet, icma', kıyas ve istidlâl'dir. Bu şer'i kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'i delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'an'daki 'âm-hâs, emir-nehîy, mutlak-mukayyed, muhkem-müşteşâbih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsel itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'i kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'⁵⁷ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında⁵⁸ diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde İstidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilafî olmakla birlikte,⁵⁹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'i kaynaklardan biridir.⁶⁰ Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'i bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhiriler, bazı Mu'tezililer ve Ca'ferilerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.⁶¹ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında

⁵³ es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Sems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Suûni'd-Diniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 85.

⁵⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁵⁵ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁵⁶ Vercelânî, Ebû Ya'kûp, el-'Adl ve'l-İnsâf (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Suûni'd-Diniyye, 2011), 16-17.

⁵⁷ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁵⁸ Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

⁵⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 301.

⁶⁰ Zeydân, Abdülkerîm, el-Veciz fi Usûli'l-Fikh (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdülvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fikh* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 48.

⁶¹ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lûbnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

'Nufātu'l-Kıyas' ifadesi kullanılmıştır.⁶² Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'i delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'i delildir.⁶³ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'i bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶⁴ ilk dönem bazı İbâzi ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzilerce teşri'i bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'i delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁶⁵:

*İbâziler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.*⁶⁶

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habib ve bir kısım İbâzi uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu yönünde* fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *'Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁶⁷ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyasa karşı bir belirsizlik halinin oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁸ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere sebep olmaktadır. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (ö. 1223/1808) şöyle değinmektedir: *'Ehli Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.*⁶⁹ **Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu** tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi'b. Habib gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzilerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzilerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bâcû'ya göre yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'an, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmadıktan

⁶² Tantâvî, Mahmûd Muhâmmed, *el-Madhal ilâ Fikhi'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fikh*, 48.

⁶³ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶⁴ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶⁵ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'li Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fî Usûli'l-Fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁶⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁶⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 301.

⁶⁸ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 310.

⁶⁹ es-Sümeynî, Abdülazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizârtu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

sonra bu naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, Ebû Ubeyde ve ilk dönem İbâziler açısından hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Başka bir deyişle aslı kaynaklarda yeni oluşan meselelere dair doğrudan bir hüküm çıkarılmıyorsa o zaman kıyasa başvurulmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır.⁷⁰ Mustafa Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şu sözlerini delil olarak zikretmektedir:

“...kişi kendisini amele davet eden bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır gelen ameli yapmamak için kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir der ve Allâh'a itaatle alakası olmayan rey'e başvurur.”⁷¹

Bacû ve en-Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in ifadelerinde hadise rağmen yapılan kıyas kastedilmektedir.⁷²

İbâziyye mezhebinin ilk dönemde kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir; Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib'in kıyasla ilgili görüşünün ne olduğu hususu tam açık değildir. Her ne kadar bazı İbâzi araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettilerini' söyleseler de bu çıkarımın kesin olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü birçok yerde kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habib tarafından zemedilmiştir. Fakat her hâlükârda bu tutum kişisel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü temsil etmemektedir. Bize ulaşan ilk İbâzi usûl kaynakları başta olmak üzere tüm İbâzi usûl kitaplarında kıyas şer'î kaynaklardan biri olarak yerini almıştır.⁷³ Dolayısıyla şu an İbâziyye mezhebinde kıyasın delil oluşu üzerine herhangi bir tartışmanın var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu mezhepte kıyas yoluyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. Mezhep fikhının incelendiği İbâdât bölümlerinde kıyasla varılan birçok sonuç bulunmakla birlikte özellikle zikretmek istediğimiz sonuçlardan biri de büyük baş hayvanın nisabıdır. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve dışındaki diğer büyük baş hayvanların nisapı adedi otuzdur. Ancak İbâziyye mezhebine göre ise deve ile büyük baş hayvanın nisapı adedi aynıdır, yani beştir. İbâzi hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayet bulunmamaktadır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.⁷⁴

Özetlemek gerekirse olarak her ne kadar ilk dönem bazı İbâzi ulemasının söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde anlaşılmalıysa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fikhî eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâziler istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak kabul ederler. Bu isimlendirme altında şu unsurlar vardır: İstihsân, İstihâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursee, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.⁷⁵ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların tafsilatlı izahatları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl öğelerinin değerlendirilmesi hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden ciddi farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz.

⁷⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 313.

⁷¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

⁷² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

⁷³ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Verelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdi*, 99; Egberî, *el-Madhâl ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İbâdi* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017), 2/341.

⁷⁴ Halfân b. Muhammed el-Munzirî, *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fî Fikhi'l-İbâdi* (Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

⁷⁵ Bu İstidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzi usûl kaynaklarına bakılabilir; Verelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 697; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdi*, 102-104; Egberî, *el-Madhâl ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İbâdi*, 2/395.

Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. *İlhâm*

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.⁷⁷ İlk olarak bazı Şii fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfiler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.⁷⁸ Mâtürîdî (ö.333/944) ve dolayısıyla Hânefi uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁷⁹

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvuru bir delil olarak işlenmesi pek alışlagelmiş bir durum değildir.⁸⁰ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁸¹ Ancak İbâziler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁸² İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (ö.361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸³ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunulan kişinin veli yani İbâzilerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müctehitçe ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

⁷⁶ Cevherî, Ebû Nesr İsmâil b. Hammâd, *Muntehab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrîm, *Lisanu'l-Arap* (Beyrut: Daru Sâdir), 7/555.

⁷⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Ihyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebe Tevfikiyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhaammed, *Telbisu'l-İblis* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 285.

⁷⁸ el-Muhâsibî Hâris b. Esad, *Adâbu'n-Nufûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Cil), 169; Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik, er-*Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerif (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif. ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁷⁹ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, el-mebûs (Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁸⁰ Sadece Şâfiilerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁸¹ es-Sâlimî, *Tal'atu's-Sems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdi*, 2/412.

⁸² Sâlimî, *Tal'atu's-Sems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸³ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Sems alâ İemsi'l-Usûl* (es-Sib: Mektebe İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdi*, 2/412.

Sâlimî⁸⁴, müctehit-ilhâm bağlantısının müctehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.⁸⁵ Çünkü müctehit kalbine ilka edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olup olmadığını bildiği için, onlara muhalif bir ilhamın vesvese olacağı da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müctehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.⁸⁶

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri arasında zikredilmesi bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham genel geçer anlamda bir bilgi barındırmamaktadır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her yerde birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirterek ilhâmın nakil olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, dolayısıyla da ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.⁸⁷

Özetleyecek olursak İbâziyye mezhebine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin bulunmadığı yerlerde hüccet olabilir. Sâlimî bu bağlamda Kur'an'ı-Kerim'in cem edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.⁸⁸

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâziler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzilerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicri 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasi bir fırka olan İbâziliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzilerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. Asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

⁸⁴ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelâmî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 766 vd. 763-788.

⁸⁵ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fikhi-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸⁶ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569.

⁸⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

⁸⁸ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi Sahih Müsnedü İmam Rebi*, 1/144.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*. es-Sib: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Bedri Aslan. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Beküş, Yahya Muhammed. *Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Citâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebî'l-Meâ'li Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Gânim, Bîşr b. Gânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizârutu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. terc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2016.
- Eş'arî, Ebî Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Daru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhî Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebe Tevfikiyye, ts.
- Halîfât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmî Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Daru Sâdir, ts.
- İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî. *el-Madhel İlä Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fıkhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerif. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nufûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.

- Munzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fi Fıkhi'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Daru'd-Da've, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. terc. Mihayl Hûrf-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şımk: Şımk Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahih Müsnedü İmam Rebi'*. es-Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-mesûd*. Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. es-Sîb: Mektebetu'd-Dâmîrî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizârtu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkarîm. *el-Mîtel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vehbe Zühayfî. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûp. *el-Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebî Rebi' Süleyman b. Yehlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. terc. Ethem Ruhi Fiğlah. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. terc. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zeydân, Abdulkarîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fikh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

İBÂZİYYE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ, SİSTEMATİĞİ VE FARKLILAŞMALAR

Yazar : Sadi Ölmez Sayfa Sayısı : 16 Kelime Sayısı : 7272 Karakter Sayısı : 56576

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%39	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - İbâziyye mezhebinin fıkhındaki farklı görüşleri	%33
2	İslam Araştırmaları Dergisi - Geçmişten Günümüze İbâzî Fıkhına Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Cevapları	%1
3	Hacettepe Üniversitesi - Türkiye'de gecekondulaşma üzerine görsel çözümlenmeler	<%1
4	Okan Üniversitesi - Okul öncesi öğretmen adaylarının sorgulama becerileri ile yansıtıcı düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi	<%1
5	Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Tasavvuftaki 'kemâl' kavramına kıyaslamalı bir analiz: Jung'un 'bireyleşme' kavramı	<%1
6	dhbtdersleri.com - Internet Source	<%1
7	www.islamveihsan.com - Internet Source	<%1
8	Dokuz Eylül Üniversitesi - Hz. Peygamber'in görev ve sorumluluk verdiği kişiler ve gözettiği kriterler	<%1
9	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi - Öğretmen eğitiminde standartlaşma ve eğitim fakültelerinin akreditasyon sürecine hazır olma durumu	<%1
10	0 - Internet Source	<%1
11	zamaustralia.com - Internet Source	<%1
12	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - An investigation on the application of standard contracts in the Turkish construction industry	<%1
13	Elsevier BV - The hitchhiker's guide to core samples: Key issues and lessons learned	<%1

14	doi.org - The Linear B e-qa-ta: A Mycenaean ephebe	<%1
15	www.ktp.isam.org.tr - The Problem of the Legitimization of the Sunnah	<%1
16	0 - Internet Source	<%1
17	null - Land policy and gender in sub-Saharan Africa: the effect of land consolidation on the differential status of women and men in the Siaya District of Kenya	<%1
18	Springer Science and Business Media LLC - 2D maneuverable robotic fish propelled by multiple ionic polymer-metal composite artificial fins	<%1
19	null - Roman metallurgical ceramics: an archaeometrical approach	<%1
20	Cambridge University Press - Digital Disruption and the Reshaping of Markets for IP: What This Means for Trade and Competition Policy	<%1
21	0 - Reflections of Ibn Khaldūn's Theory of 'Aṣabiyyah on Khawarij Thought	<%1
22	ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ (HADİS) ANABİLİM DALI - HİLÂFET KAVRAMIYLA İLGİLİ HADİSLERİN TETKİKİ	<%1
23	www.ktp.isam.org.tr - İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâdiyye Fırkası İçindeki Yerin	<%1
24	Erciyes Üniversitesi - Mâturîdî'nin düşüncesinde emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker	<%1
25	Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Dergipark) - İslam Borçlar Hukukunda Akitlere Etkisi Bakımından Takyîdî Şartlar	<%1
26	Ankara : Ankara Üniversitesi : Sosyal Bilimler Enstitüsü : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı : Hadis Bilim Dalı - Ehli bid'at olarak cerh edilen râvîler ve rivâyetlerinin değeri-Hâricî, Cehmî, Mürcîî râvîler örneğinde-	<%1
27	İslam Tetkikleri Dergisi - Tabîin Dönemi Fakihlerinden Esved b. Yezid (ö. 75/694) ve Fıkıh Tarihindeki Yeri	<%1
28	0 - Sahâbe ve tâbiûnun rivayette kullandığı lafızlar bağlamında sünnetin kapsamı tartışması	<%1
29	- EBÛ MUHAMMED el-YEMENÎ - Dr TEZÎ = Ebu Abdulmumin Tekin Mihçı =	<%1
30	Kastamonu Üniversitesi - Nusayrîlik ve Nusayrîliğin teşekkül sürecinde Hamdân el-Hasibî'nin yeri	<%1
31	İslam Araştırmaları Dergisi - İslâm Hukukunda Dinî Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ = Umumu'l-Belva Which Eases Religious Provisions in Islamic Law	<%1
32	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - İSLÂM HUKUKU SİSTEMATİĞİNE DAİR BİR İNCELEME(KİTÂBU'N-NİKÂH ÖRNEĞİ)	<%1
33	İslam Araştırmaları Dergisi - Cihad Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülmek İstenen Leke: Terör	<%1

34	0 - Bir Göstergibilim Çözümlemesi; Hz. Ali'nin Şehadeti İllüstrasyonu	<%1
35	0 - Tarih ve Gelecek Dergisi Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 5 - Sayı: 1 Sayı Tam Dosyası.	<%1
36	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin alem anlayışı	<%1
37	İslam Araştırmaları Dergisi - Ebü Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Kelâmî Görüşleri = Abu Ja'fer Muhammad ibn Abdallah al-İskafi's Life, Personality and Opinions about Kalam	<%1
38	Marmara Üniversitesi - Ya'Kübî'nin Kitâbü'l-Büldân'ı ve İslâm coğrafya geleneğindeki yeri	<%1
39	İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güvenin Çalışan Performansı Üzerine Etkisi	<%1
40	Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (Dergipark) - USB D Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi	<%1
41	0 - Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Muhammed Babaammi ile "İbadi ve İbadilerle İlgili Meseleler" Başlıklı Söyleşi	<%1
42	Selçuk Üniversitesi - Uluslararası sistemde savaşın kurumsallaşması; ABD dış politikasını anlamak	<%1
43	Fırat Üniversitesi - İbn Akîl ve Arap dili nahvine katkıları (Elfiyye şerhi özelinde)	<%1
44	İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi - Başlangıçtan Yirminci Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İslâmî Yazımda Cihad Literatürü	<%1
45	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi - Fuat Sezgin'e Göre İslâm Dünyası'ndan Batı'ya Tevarüs Eden Geometri Çalışmaları ve Fuat Sezgin'in Matematik Tarihine Katkıları	<%1
46	İslam Araştırmaları Dergisi - Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu	<%1
47	- K İ T A B – Ü L A S I L_İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybani (2)	<%1
48	lyright.com - İnternet Source	<%1
49	0 - İnternetSource	<%1
50	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dergipark) - Yüksek Din Öğretiminde Karma ya da Tek Cinsiyete Dayalı Eğitim Üzerine Nitel Bir Araştırma	<%1
51	29 Mayıs Üniversitesi Açık Erişim - Kur'ân'daki Musa-Hızır Kıssasının İbnü'l-Arabî Yorumu	<%1
52	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke) = Basic Belief Principles of İbadiyya: al-Usul al-Tis'a (Nine Principles)	<%1
53	e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi - KUR'ÂN'DA TASRİF OLGUSU VE KUR'ÂN KISSALARINDA KARYE/MEDİNE KELİMELERİNİN TASRİFİ	<%1

54	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNDE OKUL AİDİYET DUYGUSU (ÇORUM ÖRNEĞİ)	<%1
55	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - . Kuran Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar: On Saatte Online Kuran Eğitimi Örneği	<%1
56	BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ - İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)	<%1
57	0 - Bir istila bir dönüşüm: Moğol istilasının Kuman/Kıpçaklara etkisi	<%1
58	Dicle Üniversitesi - Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika İbâzîliğinde Hameletü'l-İlm'in etkisi	<%1
59	İslam Araştırmaları Dergisi - Geçmişten Günümüze İbâzî Fıkına Yöneltilen Bazı Eleştiriler ve Cevapları	<%1

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım **SARI** ile doğrusu **YEŞİL** metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

NOT:

İbâziyye Mezhebinin TEŞEKKÜLÜ, SİSTEMATİĞİ VE FARKLILAŞMALAR*

Öz

Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Haricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâziler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Cabir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbiî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonra en önemli ismi olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi açısından önemli bir merhale olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fikhî ile ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fikhînin en önemli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğânım el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle bire bir aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Haricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

* Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

EXISTANCE, SYSTEMATICS AND DIFFERENCES OF THE İBAZİYYE SECTIONION

The İbâziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the İbâziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the İbâziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the İbâziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice.

In fact, according to İbâziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of İbâziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the İbâziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of İbâziyye section's, famous by a book *Mühadevvetü'l-Kûbrâ* written by Ğânim el-Horasâni.

İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially.

In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbâziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Haricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzîlerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Haricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzîlerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilafet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (ö. ö. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Madhel İlâ Fıkhi'l-İbâziyye* (Maskat, Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecû'd-da've 'inde'l-ibâziyye*; (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû Hasan Alî b. İsmâil, (İsimlerin ve eserlerin yazımı hususunda DİA'nın esas alınması önerilmektedir.) *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, terc. [Kısaltmaların İSNAD'a uygun olarak yapılması önerilmektedir] Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, terc. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Siffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimaî bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc. Ethem Ruhi Fıçlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisâl fi'l-Milel ve-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecû'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, 26.

bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden silsile yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını üzümlere görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü Sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (ö.385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler mezheplerinin teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Hanefi mezhebi Kronolojik sıralamada kurucusunun doğum tarihine binaen yani hicrî 80 olması hasebiyle en eski mezhep olarak kabul edilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin kurucusu Câbir b. Zeyd'in doğumu hicrî 23 (Miladi Tarih), vefatı ise hicrî 93 senesine denk gelmektedir. Şöyle ki Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife yaklaşık olarak on üç yaşındaydı. Dolayısıyla İbâzîler kendi mezheplerini günümüze ulaştırmış en eski fıkıh mezhebi olarak görmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fikhî mezheplerin tümü kurucusu kabul edilen şahsiyetlere nispetle bilinmektedirler. Örneğin Hanefî mezhebi Ebû

⁷ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdülkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu* (Dımaşşk: Dâru'l-Fıkr, 2004), 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu* adlı hacimli eseridir. Bu eserinde, tüm mezheplerin fikhî konulardaki görüşlerini tek tek aktarmaktadır. Bu eseri önemli kılan en önemli faktör, İslâm âlimleri ve konunun uzmanları tarafından kabul görmüş ve referans değeri yüksek olan bir kaynak olmasıdır. Çünkü bu eser, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki ihtilafları gayet muntazam ve anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Bundan ötürü ihtiva ettiği bilgiler neredeyse tereddütsüz kabul görmüştür. Kitabının başında her bir mezhep için kısa bir tanıtım yapan Zühaylî, İbâziyye mezhebinden şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, en mu'tedil hâricî fırkasıdır. Cemaatı İslamiyye'ye görüş ve fikir bakımından en yakın olanıdır." İbâziyye mezhebinden bu şekilde olumlu bahseden Zühaylî, mezhebin fıkıhta farklı düşüncelerini aktardığı kısımda ise mezhebe haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin kitabında İbâzîlere yönelik yapmış olduğu ta'riflerin kaynaklarının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Fakat daha sonra yanlış tespitlerde bulunduğunu öğrenen Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında hem düzeltmeye gitmiş hem de şu cümlelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımdan döndüğümü ilan ediyorum.' Ayrıca günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. (İSNAD'a göre bk. şekilde kısaltma yapılması önerilmektedir.) Bbk. Zühaylî (Yazımı konusunda metin içinde ittifak olması önerilmektedir. bazı yerlerde Zühaylî bazısında Zühaylî tercih edilmiş), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹ en-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, terc. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak tanınmıştır. Mezhepler tarihini inceleyen herkesin farkına varabileceği üzere bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer mezhepler için de geçerlidir. Ancak İbâzî mezhebi için böyle bir durumdan bahsetmek zordur.² Çünkü İbâzî mezhebi söz konusu olduğunda özellikle kurucu bağlamında iki ismin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar Abdullah b. İbâz el-Murrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (ö.--) ve Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93/711-12). Bu iki isim İbâzîler için önemli olmakla beraber mezhep müessisinin bu iki isimden hangisi olduğu tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullâh b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fıkhi mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullâh b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetu'l-Uûlâ, Şurât, Cemâ'tü'l-Müslimîn veya Ehlî İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefusî'nin 'Usûlu'd-Deynuneti's-Sâfiye' adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakih olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakih olarak tanıtıyorsa da,⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullâh b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervan'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdır. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmi bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmi anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhının temeli olduğunu

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dâru'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebî Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 22; es-Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019), 13; en-Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, terc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetu'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁶ Abdulkarim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dâru Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

⁹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 64.

¹⁰ Eğberî, *el-Madhâl İle'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri I. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹²

Câbir Kur'an ve Sünnet'ten sonra özellikle bazı sahâbe uygulamalarına son derece önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin üzerine görüş belirttiği konuları neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Mesela İbn Abbâs hasta olan kocanın karısını boşaması durumunda, kadının kocasına mirasçı olabilmesi için, kocasının iyileşmesini beklemesi gerektiğini söyler. Ona göre boşandığı eşi iyileşmeden başka biriyle evlenirse eşinin mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın bu görüşü Câbir'e anlatılınca şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbâs'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söyledim”¹³ diyerek sahâbe görüşünü kendi görüşü üstünde tuttuğunu açıkça belirtir. Fakat burada şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin en karakteristik özelliklerinden biri olan içtihat kapısının kapanmadığı hususu bize şunu sormayı gerekli kılmaktadır. Câbir'in sahâbe görüşüne karşı bu tutumu tüm sahâbîleri kapsıyor mu? Yoksa sadece İbn Abbâs ve İbâzîler yanında muteber olan belli başlı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbâs'a karşı sergilediği bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu durum sadece bazı isimleri kapsamaktadır.

Câbir'in eserlerini günümüze ulaşmış ve ulaşmamış eserler şeklinde incelemek gerekmektedir. Çünkü İbâzîler Câbir b. Zeyd'in bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde bilinçli bir şekilde yok edildiğini söylerler.¹⁴ Kaybolan bu eserlerin başında ‘*Câbir b. Zeyd'in Divânı*’ adlı eser gelmektedir. Câbir'in günümüze ulaşmış eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*'dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından bazı eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla basılmıştır. *Resâilu Câbir b. Zeyd* adlı eser Câbir b. Zeyd ile farklı coğrafi bölgelerde yaşayan İbâzîler arasında yapılan yazışmaları konu edinmektedir. Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e nispet edilen fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla neşretmiştir.¹⁵

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında kuşkusuz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (ö. 145/762) payı büyüktür. Bu nedenle mezhebin gelişimi ve sistemleşmesini anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (İSNAD'a göre başlık ve alt başlıkların italik yapılmaması önerilmektedir.)

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en önemli isimlerinden biridir. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hicrî 45'te doğduğu tahmin edilmektedir.¹ Ebû Ubeyde birçok sahâbe ve tâbîyle görüşmesinin yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² O'nun mezhep anlayışını devam ettirerek İbâziyye mezhebinin gelişip yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmakla beraber dönemin siyasi konjonktürünü iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu dönemde mezhep mensuplarını bir arada tutmayı

¹¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹² en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁵ Bekûş, *Yahya Muhammed, Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullâh b. Halîfe el-Hecî, *Tearruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, *Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Abdulvâhid, Kitâbu's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fâkihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbi'nin görüşlerine sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır.⁵ Akla dayanan kıyasa ve re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hadisin olduğu yerde kıyasa veya re'ye başvurulmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ehlinin re'ye başvurduğunu duyunca sinirlenerek; "Onların ırzları ve canları garanti altında değildir" diyerek istidlal anlamında sünnetin terk edilip re'ye müracaat edilmesi hususunda son derece sert bir tavır sergilemiştir. Ebû Ubeyde'nin kıyasa karşı bu tavır bazı kesimleri 'İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil olarak kabul etmedikleri' düşüncesine sevk etmiştir. Fakat bu düşünce mezhebin üzerinde karar kıldığı görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin bu tutumuna binaen günümüzde dâhi bazı kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği görüşüne sevk etmiştir.⁶

Ayrıca mezhebin kapalı yapısını muhafaza edebilmesi için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramın⁷ Ebû Ubeyde döneminde ehemmiyetle korunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî yönetiminin İbâzîlere karşı takındığı sert tutum nedeniyle Câbir b. Zeyd döneminden başlayarak özellikle de Ebû Ubeyde döneminde mezhebin faaliyetleri gizli yürütülmüştür. Bu sebepten dolayı bu döneme "Kitmân" dönemi denmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen evlerin altındaki mahzenlerde yapılırken bazen de şüphe uyandırmamak için yaşlı bir bayanın evinde yapılmaktaydı. Derslerin yapıldığı yerlerin etrafında güvenliği sağlamak için kimi zaman bir dilenci kimi zamanda satıcı kılığında mezhep mensubu kişiler görevlendirilmişti. Kaffâf, yani sepet yapan kişi olarak tanınan Ebû Ubeyde, geçimini bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî baskılarından koruyordu. Ders esnasında ucunda zil olan ipi tutan gözetleyici Emevî askerlerini görünce zili sallayarak içerdekileri uyarıyor, bunun üzerine Ebû Ubeyde ve yanındakiler de sepet yapma işine koyulup Emevî baskılarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı kimseler şüphe uyandırmamak için derslere bayan elbisesi giyerek katıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *Hamaletü'l-İlim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İbâzî devletinin oluşmasında ciddi katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin ilgilendiği bu talebeler, beş yıl süren tedrisatın ardından geldikleri bölgelere geri dönerek İbâzî mezhebinin ilkelerini o bölgedeki insanlara anlatırlardı. Hamaletü'l-İlim'in belirlenmesi belli bir stratejiye göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Selemete b. Sa'îd, oradaki kabilelere mensup zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ders almalarını sağlıyordu. Buradaki eğitimlerini

³ Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 87.

⁴ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû Rebî' Süleyman b. Yehlef, *Kitâbu't-Tuhefî'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Madhal İle'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

tamamlandıktan sonra kendi şehirlerine dönen bu ilim taşıyıcıları, İbâzî itikadını ve fikhî görüşlerini o coğrafyadaki insanlara anlatarak onları İbâzî mezhebine davet ediyorlardı. Bu girişim özellikle Kuzey Afrika'da başarılı olmuştur.

Ebû Ubeyde döneminde İbâzî fıkhnın sistemleşmesi hız kazanmıştır İslâmî ilimler alanında öğrenciler yetiştirip farklı coğrafyalara göndererek burada İbâziyye mezhebini yayma stratejisinde olan Ebû Ubeyde, aynı zamanda dönemin kırılğan siyasi dengesini gözeterek oluşabilecek kargaşadan faydalanıp İbâzî itikadının ve fıkhnın hakim olduğu bir devlet kurmaya yönelik adımlar atmaya da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi ilim faaliyetleriyle ilgilenirken, mezhebin malî, iletişim ve teşkilatlanma gibi alanlarda düzenli bir hale gelmesi için güvendiği bazı kimseleri atayarak İbâzî mezhebinin egemen olduğu bir devlet inşa etme gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin sistemleşip gelişmesinde ve yayılmasında ciddi başarılar elde etmiştir. Bunun neticesinde de İbâzîler daha geniş coğrafyalarda etba bulma imkânı elde ederek Rüstemiler adında 136 yıl devam eden bir devlet kurma başarısı göstermişlerdir.¹³

2. İbâziyye Fıkhu ve Kaynakları

Müsteşrik Denken Mc Donald İbâzî fıkhuyla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâdî fıkhuyla ilgili çok az şey biliyoruz. İbâdî fıkhuyla ilgili derin bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü İbâzî mezhebi kronolojik olarak teşekkül eden en eski mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebini mezhepler tarihi bağlamında çalışan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde, Zengibar'da ve Ummân dolaylarında itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca İtikâdî ve siyâsî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır” diyerek İbâziyye fıkhnın ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

İbâzî fıkhuına yönelik çalışmaların eksik olması ve diğer yaygın mezhepler gibi geniş ve kapsamlı araştırmalara tabi tutulmaması sebebiyle İbâziyye fıkhnın sistemi olan fikhî bir mezhep olarak değerlendirilmemesine ve diğer fikhî mezheplerin bir uzantısı olarak bilinmesine sebep olmuştur.³ Yukarıda değindiğimiz gibi böylesi yaklaşımların temel sebebi İbâziyye fıkhuına karşı ilgisiz kalınmasıdır. Oysaki İbâzî kaynaklar objektif bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki, bu mezhep ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir mezhep olma gayesi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler'ce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan **Müsned** adlı eserdir-⁴ gerekse de **fikhla** ilgili te'lifatlarla **(Te'lifât çoğul bir kelimedir)** müstakil bir mezhep olduğunu göstermektedir.

İbâzî fıkhnın şekillenmesinde Câbir b. Zeyd'in hocası olan İbn Abbâs'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir b. Zeyd hocasından çok etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine önem vermiştir. Bundan ötürü İbn bazı görüşleri İbâzî mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Mest üzerine Meshin nesh edildiği, haram olan ribanın **nesie** ribası olduğu ve ayette kadınlara dokunmaktan **kasıtın** cima' olduğu hususlarını saymak mümkündür. Ayrıca birçok İbâzî fakîh görüşlerinin sahih olduğunu İbn Abbâs'ın görüşüyle desteklemeye çalışmıştır. Bunun da yegâne sebebi mezhebin müessisi olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbâs'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

³ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

⁴ el-Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

İbâzî fıkhnın oluşum, gelişim ve yayılma döneminden itibaren kendi kaynaklarından beslendiğini söyleyebiliriz. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü İbâzî fıkhnın teşekkülü ve sistemleşme çabası 'kitmân'⁶ diye tabir edilen bu döneme denk gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîlerce 'kitmân' dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İbâzîler maruz kaldıkları baskılardan ötürü faaliyetlerini ve eserlerini gizli tutmuş, sadece onlarla yetinip onlardan istifade etmişlerdir.⁷ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az yayılmasını sebep olmuştur.

Çünkü bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara mesafeli durmuşlardır. Bu yaklaşıma hadis kaynaklarının da dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple mezhebin ilk dönemlerde dışa kapalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu tutumun bir müddet sonra daha yumuşak bir hal aldığı görülmektedir. Bu kapsamda mezhebin VI. asır âlimlerinden olan Ebû Yakup el-Verçelânî (ö. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek eserlerinde İbâzî hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünî hadis kaynaklarında geçen hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Ancak bu tutum İbâzîlerce hemen kabul edilmemiştir. Nitekim diğer bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (ö. 9./15. IX./XV. yüzyılın başları) bu tutuma karşı çıkmış 'el-Hakaik' adlı risalesinde, ilim talebelerine sünî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını nasihat etmiştir. Böylelikle tekrar Sünî kaynaklara karşı mesafeli olunmaya başlanmıştır.⁸

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemeye başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fıkhnın usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak kronolojik olarak ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikhî usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, gümümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânim el-Horâsânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhî hem de usûlü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî III. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (ö.300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'ashabımızın usulüne göre, ashabımızın kaidelerini üzerine inşa ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fıkhnın erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazen sistematik olmayan lafızlarla bazen de işaret ve ima yoluyla yapılmasına karşın hicrî IV. asra kadar İbâzîlere ait müstakil herhangi bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usûl alanındaki ilk düzenli eser İbn Bereke'ye (ö.361/972) ait olan 'el-Câmi' dir. bu eser hem usûl hem de fûrû-i fikhî alanında İbâzîler için son derece önemli bir eserdir. İbn Bereke eserinin ilk bölümünü usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikhî eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu kapsamda mezhebin en eski eserleri Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve

⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "Kitman" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî, *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

² el-İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habîb*'dir.⁴ Bu eserler, erken dönem diye kabul edilen mezhebin oluşum döneminde, farklı coğrafyalarda bulunan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermekle birlikte düzenli usûl kaidelerini içermemektedir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcüler mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra geldiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûp el-Vercelânî'ye (ö. 570/1175) ait 'el-'Adl ve'l-İnsâf' adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından son derece önemli olan bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'an, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'an'daki 'âm-hâs, emir-nehîy, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsiz itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde İstidlâl delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

⁴ en-Nâmî, Âmr el-Halife, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halîfe b. Hâmed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habîb* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halîfe, *Futyâ Rebi' b. Habîb*, 89; en-Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Talâtu's-Sems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihât İnde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Vercelânî, Ebû Ya' (ç harfinin kesme işaretinin sağ tarafa yapılması önerilmektedir) kûp, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin akli ya da nakli oluşu ihtilafli olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'i kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında 'Nufâtü'l-Kıyas' ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'i delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'i delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habib ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu yönünde* fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *'Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.'*⁹ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyasa karşı bir **belirsizlik halinin oluşmasına sebep olmuştur.**¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda **belirsizliklere sebep olmaktadır.** Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur.

¹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 301.

² Zeydân, Abdülkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdülvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 48.

³ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁴ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmed, *el-Meadhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁷ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'lî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 310.

İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (ö. 1223/1808) şöyle değinmektedir: ‘Ehlî Kitab’ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.’¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde’nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû’ya göre yeni oluşan bir mesele hakkında Kur’an, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmadıktan sonra bu naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, Ebû Ubeyde ve ilk dönem İbâzîler açısından hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Başka bir deyişle aslî kaynaklarda yeni oluşan meselelere dair doğrudan bir hüküm çıkarılmıyorsa o zaman kıyasa başvurulmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Mustafa Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde’nin şu sözlerini delil olarak zikretmektedir:

‘...kişi kendisini amele davet eden bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır gelen ameli yapmamak için kıyas’a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir der ve Allâh’a itaatle alakası olmayan rey’e başvurur.’¹³

Bacû ve en-Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib’in ifadelerinde hadise rağmen yapılan kıyas kastedilmektedir.¹⁴

İbâziyye mezhebinin ilk dönemde kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir; Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib’in kıyasla ilgili görüşünün ne olduğu hususu tam açık değildir. Her ne kadar bazı İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ söyleseler de bu çıkarımın kesin olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü birçok yerde kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib tarafından zemmedilmiştir. Fakat her hâlükârda bu tutum kişisel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü temsil etmemektedir. Bize ulaşan ilk İbâzî usûl kaynakları başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kitaplarında kıyas şer’î kaynaklardan biri olarak yerini almıştır.¹⁵ Dolayısıyla şu an İbâziyye mezhebinde kıyasın delil oluşu üzerine herhangi bir tartışmanın var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu mezhepte kıyas yoluyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. Mezhep fikhının incelendiği İbâdât bölümlerinde kıyasla varılan birçok sonuç bulunmakla birlikte özellikle zikretmek istediğimiz sonuçlardan biri de büyük baş hayvanın nisabıdır. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve dışındaki diğer büyük baş hayvanların nisap adedi otuzdur. Ancak İbâziyye mezhebine göre ise deve ile büyük baş hayvanın nisap adedi aynıdır, yani beştir. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayet bulunmamaktadır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

¹¹ es-Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu’l-Manzûm* (Maskat: Vizârtu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu’l-İctihat İnde’l-İbâziyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu’l-İctihat İnde’l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; es-Sâlimî, *Tal’atu’s-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu’l-İctihat İnde’l-İbâziyye*, 313; en-Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Madhâl İle’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi* (Maskat: Vizâretu’l-Evkâf ve’s-Şuûnu’d-Diniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Munzirî, *Muhtefu’l-Hadis ve Eseruhu fî Fıkhî’l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem’iyyetu’t-Turâs, 2017), 241.

Özetlemek gerekirse olarak her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî ulemasının söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde anlaşılırsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak kabul ederler. Bu isimlendirme altında şu unsurlar vardır: İstihşân, İstishâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'î men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların tafsilatlı izahatları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl öğelerinin değerlendirilmesi hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden ciddi farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlhâm

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîfî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfîler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (ö.333/944) ve dolayısıyla Hânefi uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhâmın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılabilir bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlâl yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlâl delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî

¹ Bu İstidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 697; es-Siyâbî, *el-Madhâl ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Madhâl ile'l-Fıkhi'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsûatü'l-Fıkhi-İbâdî*, 2/395.

² Cevherî, Ebû Nesr İsmâil b. Hammâd, *Muntehab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arap* (Beyrut: Daru Sâdir), 7/555. (Lügât kitaplarının kaynak gösterimi için İSNAD'a bakmanız önerilmektedir. Eser ve müellif adları için DİA'ya bakmanız tavsiye edilmektedir.)

³ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebete Tefkikiyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhaammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 285.

⁴ el-Muhâsibî Hâris b. Esad, *Adâbu'n-Nufûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Cil), 169; Kuşeyrî, *Abulkerim* b. Hevâzin b. Abdulmelik, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁵ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-mesbût* (Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁶ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁷ es-Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatü'l-Fıkhi-İbâdî*, 2/412.

kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (ö.361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine ilka edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olup olmadığını bildiği için, onlara muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri arasında zikredilmesi bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham genel geçer anlamda bir bilgi barındırmamaktadır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her yerde birbirinden ayırt edilemeyeceğini belirterek ilhâmın nakil olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, dolayısıyla da ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak İbâziyye mezhebine göre ilhâm, ancak şer'i delillerin bulunmadığı yerlerde hüccet olabilir. Sâlimî bu bağlamda Kur'an'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan 'Câbir b. Zeyd'in Divâmı' gerekse de günümüze ulaşmış olan 'Resâilü Câbir' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasî bir fırka olan İbâziliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl* (es-Sîb: Mektebe İmâm Nureddin es-Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 766 vd. 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî-İbâdi*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ İemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fıkhnın Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri IV. Asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Kaynakça

NOT:

Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.

Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd es-Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

Bârûnî, Ebî Rebi. Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. es-Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.

Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.

Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkh İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.

Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdumelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.

Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizârutu Turâs, 2007.

Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. terc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.

Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'n-Nefais, 2016.

Eş'arî, Ebî Hasan Alî b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Daru Sâdir, 2006.

Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts. Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.

Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmü Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fî Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.

Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fî İlmî Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.

- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Daru Sâdir, ts.
- Eğberi, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-. *el-Madhel İlâ Fikhi'l-İbâdiyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Cabir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizârutu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye*. Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abulkerim b. Hevâzin b. Abdulmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkarim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nufûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cil, ts.
- Munzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefu'l-Hadis ve Eseruhu fi Fikhi'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*. Libya: Daru'd-Da' ve, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. terc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimi, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. es-Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin es-Sâlimi, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fikhi-İbâdi*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-mesûât*. Beyrut: Dar'ul Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. es-Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizârtu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkarim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûp. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Diniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebî Rebî' Süleyman b. Yehlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. terc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. terc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zeydân, Abdulkarim. *el-Veciz fi Usûli'l-Fikh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdllahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 27-06-2022

Yazara Not: Sayın Yazar, Çalışmanızın ön incelemesi ve intihal benzerlik taraması yapılmıştır. Rapor eklerini dosyalar sekmesinde görebilirsiniz. İntihal tarama raporunda Doktora tezinizden %33 oranında intihal çıkmıştır. Tezden makale üretilebilir. Ancak mana korunarak cümlelelerin değiştirilmesi iyi olur. Metni düzenleyip Word dosyayı tekrar sisteme yüklemenizi rica eder çalışmalarınızda kolaylıklar dileriz. Eskiye Dergisi Ön İnceleme ve İntihal Taraması Ekibi

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: düzeltilmiş nusha 07.07.22.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:07-07-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar*

Öz

Teşekkülü hicrî I. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanlarında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbîî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkının günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğânım el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

* Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

Existance, Systematics and Differences of The İbaziyye Sectionion

The İbâziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the İbâziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the İbâziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the İbâziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice.

In fact, according to İbâziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of İbâziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the İbâziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of İbâziyye section's, famous by a book *Mühadevvetü'l-Kûbrâ* written by Ğânım el-Horasâni.

İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially.

In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbaziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle

İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzîlerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İbâziyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'thilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdır, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Siffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimai bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fisal fi'l-Mileli ve'n-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halit Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâzîyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâzîyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri Kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî 80 yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu hicrî 23 (miladi 644), vefatı ise hicrî 93 (miladi 712) yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürri el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdi'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur.

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı önemli eseridir. Yazar bu eserinde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehassıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâzîyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâzîyye mezhebi, hâricî fırkaları arasında en mu'tedil olanıdır." İbâzîyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî düşüncelerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek şu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹ Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, trc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâzîyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâzîyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fıkhi mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ûlâ, Şurât, Cemâa'tü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışındır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıtıyor da⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâzîyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâzîyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâzîyye fikhının temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâzîyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri 1. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâzîyye* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzîyye*, (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâzîyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fikhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetu'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâzîyye* (Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁶ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâzîyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâzîyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

⁹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 64.

¹⁰ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 80.

Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹²

Câbir, Kur’ân ve Sünnet’e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas’a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas’ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir’e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas’ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹³ diyerek İbn Abbas’ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fıkıhıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir’in İbn Abbas’ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir’in İbn Abbas’a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd’in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁴ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Câbir b. Zeyd’in Divânı*’dır. Buna karşı Câbir’in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından bir takım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir’in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*’dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki bir takım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd’e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁵

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’nin (öl. 145/762) payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde’nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd’den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî 45 senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbîyle karşılaşmasının yanında Câbir b. Zeyd’den de dersler

¹² Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 121.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu’t-Târihiyye li’l-Firkatu’l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 80.

¹⁵ Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi’l-İbâziyye*, 54.

almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fâkihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiînin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştince hiddetlenerek; "Onların ırzları ve canları garanti altında değildir" diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi bir takım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılığısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uyguladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "Kitmân" dönemi adı verilmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

Eğitimiyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren teğitimden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-'ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ilmi dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâzî mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hakim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹³

2. İbâzîye Fıkhi ve Kaynakları

İbâzîye mezhebi hakkında çalışmaları olan Denken Mc Donald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *‘Bizler İbâzî fikhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fikhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk mezheptir.’*¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: *‘Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zengibar'da ve Ummân'da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâzîye'nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır’* diyerek İbâzîye fikhının fazlasıyla ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

İbâzî fikhına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fikh mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâzîye fikhının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâzîye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler'ce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fıkıhla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fikhının şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in hocası İbn Abbas'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas'tan etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâzîye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîye*, 119.

² Fığlalı, *İbâzîye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâzîye*, 28-29.

gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas'ın bir takım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesîe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima' olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler iddia ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu İbn Abbas'ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkhi oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi 'kitmân'⁶ diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından 'kitmân' dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁷ Söz konusu bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bıraktmıştır. Bu minvalde mezhebin 4. asır âlimlerinden olan Ebû Ya'kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁸

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fıkhi usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, gümümüze ulaşmış önemli İbâzî fıkhi kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fıkhi hem de usûlü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî 3. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'arkadaşlarımızın usûlüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "Kitman" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Gânim, Bişr b. Gânim el-Horasânî, *el-Mudevvetu'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi'* (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî 4. asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fıkıh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habîb*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri 4. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebinin diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsel itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi* (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habîb* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habîb*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan ‘kıyası delil olarak görmezler’¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan ‘ilhâm’ deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilafı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer’î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer’î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu‘tezilîler ve Ca‘ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu’l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer’î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer’î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer’î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulehasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri’î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas’ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer’î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

*İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas’ı tanımazlar; kıyasın yerine re’y ve içtihadı itibar ederler.*⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re’y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi’ b. Habîb ve bir kısım İbâzî ulehası kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas’ın Kitap, sünnet ve âsâr’a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde’nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh’ın kitabı, Peygamber’in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır.*

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdulkerîm, *el-Veciz fi Usûli’l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmü Usûli’l-Fıkh* (Kâhire: Dârü’l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî’l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, 48.

⁷ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi’*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365.

⁸ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi’*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365.

⁷ Cüveynî, İmâmu’l-Haremeyn, Ebi’l-Meâ’lî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

*Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâzîyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâzîyye mezhebinin kıyâs hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâzîyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâzîyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bâcû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakîhleri açısından her hangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bâcû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete başvurmak yerine kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh'a itaatle alakası olmayan rey başvurmuş olur.”¹³

Bâcû ve Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde bu ifadesiyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakîhlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb'in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini' iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâzîyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvurularak ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâzîyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâzîyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâzîyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâzîyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâzîyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâzîyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdîyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah, *Mevsû'atü'l-Fıkhî-İbâdî* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye, 2017), 2/341.

nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihân, İstihâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılık arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîfî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfîler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvuru olan bir delil olarak işlenmesi pek alışıl gelmiş bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefû'l-Hadis ve Eseruh fi Fikhi'l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu İstidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fikhi-İbâdi*, 2/395.

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Müntahab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001), 285.

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cil), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri içinde zikredilmesi bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an-ı-Kerim'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasî bir fırka olan İbâziliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri 4. asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematigi olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdalzâm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Gânim, Bîsr b. Gânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve 'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fî Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.

- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fisal fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal Îlâ Fıkhi'l-İbâdiyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefû'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhi'l-İbâdi*. Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdi*. Libya: Dârü'd-Da' ve, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhi-İbâdi*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet-Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fikh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-2

Başlık: EK-4 Ön Kontrol Raporu Eki .docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:26-07-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematığı ve Farklılaşmalar*

Öz

Teşekkülü hicrî 1. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kalam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakîl bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbiî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkıhının günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Ğanım el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, İcmâ, Kıyas ve diğer İstidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olması da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

Existance, Systematics and Differences of The Ibaziyye Section

Abstract

The Ibaziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibaziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the Ibaziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the Ibaziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice. In fact, according to Ibaziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of Ibaziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the Ibaziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition

* Bu makale "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of İbâziyye section's, famous by a book *Mühadevetü'l-Kûbrâ* written by Ğânum el-Horasâni. İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially. In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbaziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım sünnî tarih kaynaklarında İbâziler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzilerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantuların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzilere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İbâziyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdır, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimâî bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilenlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Mileli ve'n-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkı mezhepleri Kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî 80 yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdülkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2004), 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı önemli eseridir. Yazar bu eserinde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehassıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâziyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, hâricî fırkaları arasında en mu'tedil olanıdır." İbâziyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî düşüncelerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğunu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek şu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

ulaşmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ûlâ, Şurât, Cemâa'tü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asrda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışıdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıyorsa da⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

¹ Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁶ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

⁹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 64.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fıkhnın temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri 1. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹²

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹³ diyerek İbn Abbas'ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fıkıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir'in İbn Abbas'ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbas'a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd'in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁴ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Câbir b. Zeyd'in Divânı*’dır. Buna karşı Câbir'in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*'dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir'in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*'dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁵

¹⁰ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹² Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁵ Bekûş, *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (öl. 145/762) payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî 45 senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbiîyle karşılaşmasının yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiînin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştince hiddetlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uyguladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "Kitmân" dönemi adı verilmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyordular. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-'ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren teğitimden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-'ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ilmi dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâziyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹³

2. İbâziyye Fıkhı ve Kaynakları

İbâziyye mezhebi hakkında çalışmaların olan Denken Mc Donald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâzî fıkhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fıkhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebi hakkında çalışmaların olan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zengibar'da ve Ummân'da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır” diyerek İbâziyye fıkhının fazlasıyla ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

İbâzî fıkıhına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fıkıh mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâziyye fıkıhının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâziyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler’ce en erken hadis kaynağı Rebi’ b. Habîb’e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fıkıhla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fıkıhının şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in hocası İbn Abbas’ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas’tan etkilenmiş O’nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas’ın birtakım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesfe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima’ olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler iddia ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu İbn Abbas’ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas’ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkıhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fıkıhının teşekkülü ve sistemleşmesi ‘kitmân’⁶ diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından ‘kitmân’ dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁷ Söz konusu bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bıraktmıştır. Bu minvalde mezhebin 4. asır âlimlerinden olan Ebû Ya’kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan *‘Müsned’* dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁸

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlenmede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fıkıhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında

³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu’l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu’l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme “Kitman” dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

⁸ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 131.

olmalarına rağmen fıkıh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fıkıh kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fıkıhı hem de usulü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî 3. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fıkıhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî 4. asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fıkıh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habîb*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri 4. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra geldiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu

¹ Ebû Gânim, Bişr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Mudevvetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretü Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habîb* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habîb*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehîy, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemselsel itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilafli olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulehasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdülkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdülvehhâp, *İlmü Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁷ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁸ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁹ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'lî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bâcû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakihleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bâcû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

‘...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete başvurmak yerine kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh'a itaatle alakası olmayan reye başvurmuş olur.’¹³

Bâcû ve Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde bu ifadeyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakihlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb'in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini' iddia etseler de bu iddianın kesin

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvuruyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihsân, İstishâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılık arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâdî* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/395.

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Müntahab min Sıhâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

bazı sūfîler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhâmın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılmalı bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhâmın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 744.

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'ân'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde Döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasî bir fırka olan İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâzîye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâzîye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri 4. asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâzîye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâzîye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'lî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebü'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eş'ârî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fıĝlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsır, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İla Fıkhü'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdülkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebu İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecu'd-da've 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.

Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin

- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefû'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhi'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dârü'd-Da've, 2018.
Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehrîstânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
Zeydân, Abdülkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

3. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 04-08-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Eski yeni dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review. (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Makale dil bilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Eleştiri ve değerlendirme notlarımı hakem nüshasında gösterdim. Biraz. daha Türkçe literatürden de istifade edilebilir diye düşünüyorum. Ayrıca zaman zaman İbaziliğe bazen güzelleme boyutuna ulaşan olumsuzlamalar söz konusu. Bir mezhebe muhalif kaynaklar üzerinden yapılan değerlendirmelerle bakmak nasıl hatalı ise mezhebin kendisine yönelik algısını da realite gerçekten öyleymiş gibi bakmak da metodik bir hatadır. Buna dikkat edilmeli. Son olarak İngilizce özet gerçekten çok sıkıntılı, elden geçmesi gerekiyor. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Eleştiri ve değerlendirme notlarımı hakem nüshasında gösterdim.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematığı ve Farklılaşmalar

Öz

Teşekkülü hicrî 1. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezheplerle tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kalam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakîl bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonralarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbîî alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde Gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkının günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, içmâ, kıyas ve diğer istidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilhamı istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd.

Existence, The Formation, Systematics and Differences of The the İbâziyye İbâdiyya

Section on

Abstract

The İbâziyye-İbâdiyya sect, whose formation coincided with the first Hijri-hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sectone. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the İbâzdiyyae section from being known as a Fiqh-fiqh sect. For this reason, the İbâziyye İbâdiyya section has been studied mostly in the field of kalam and history of Islamic sects due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh-fiqh aspect of the section to be neglected. However, the İbâziyye-İbâdiyya sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice. In fact, according to the İbâziyye-İbâdiyya section, their own section is the first fFiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to Abd Allah b. İbâdz, the İbâzis-İbâdis accept Câbir-Jâbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd hHijri century, the İbâdzis refrained from calling themselves İbâzîbâdi. Because the İbâdzis say that the fFiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abd Aullah b. İbâzd is due to political reasons. Jabir bin Zayd was also a well-known one of tabii by the fact that scholars who share his opinion are and the mufti of Basra: Abu Ubayda Muslim b. Abi Karima who was the most influential figure in İbâdiyya after Jabir has a very important place in the formation and systematization of the sect. Also had to ad done of the significant person in the section of İbâziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. EAbû Ubayyda had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi-Umayyads

State and Abbasi'd's duration and also moved out the section spread to out of Basra and particularly to the Northern the rest of Africa. This moving to different territories from the 2nd century became an important stage in terms of the sect's systematization. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the İbâdîyye section brought about ing a natural case; the increasement of the opposition has replaced literature. And oOne of the main extant fiqh scholar books of the Fiqh of the İbâdîyye section's, famous by a book Mühadevvetü'l-Kûbrâ al-Mudawwana al-Kubra written by Ghânim el-KhuHorasâni in this period. The İbâdîyye İbâdiyya section never ever did not used different approach methods than from rest of any other Sunni sections-sects at the deduction processing and reveal the meaning legal issues. The İbâdîyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, qQiyas and other istidlal methods were: mMethods used by İbâdîyya, too.e So, the used legal methods used by İbadites could be said section followers not to be such perfect same but very similar to each other. But İbâdîyyazıyye section is separated from any other sections-sects to covering different kind of deduction evidential method; also inspired others by this method of deduction about ilham. It's İlham also was mentioned as an istidlali method although it is known inspirational deduction is evidence in İbâdîyye section controversially. In this study, we will study the connection of İbadiyye to Kharijism during the formation period, its emergence, its fiqh and jurisprudential methods. while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Section, SectSect, İbaziyyeİbadiyya, Abd Allah b. İbâd, İcâbir b. Zaeyd.

1.İbâdîyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım sünnî-Sünnî tarih kaynaklarında İbâziler²le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzilerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâdîyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâdîyye mezhebi sürekli olarak çoğunlukla Ezarika üzerinden tanımlanan Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fikhi'l-İbâdîyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebü'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-ibâdîyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdır, 2006), 68; Şehristânî, Ebü Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebü Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Siffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimaî bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.

Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle **S**sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü **S**sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi **H**hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbnü'n-Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılardan onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilmişlerdir. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fırlı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

• [Bu dipnot gereksiz olmuş.](#)

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milelî ve'n-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189. [Keşke bu tanımlamayı dipnotta verseydiniz.](#)

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halit Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2004), 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı [önemli eseri dir kitabıdır](#). Yazar bu eserde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehasıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâziyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, **H**hâricî fırkaları arasında en mu'tedil olanıdır." İbâziyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî düşüncelerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının **S**sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğunu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek şu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzîlerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir; [krş.](#) bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî 80 yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşılmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de el-Muhâkkimetu'l-Ûlâ, Şurât, Cemâ'tu'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî söylemini adlandırmasını hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri

¹ Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsır, 2015), 44.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halife el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetu'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetu's-Şeyh en-Nâsır, 2015), 24.

⁶ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışıdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıtırorsa da⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri 1. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹²

Câbir, Kur'ân ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹³ diyerek İbn Abbas'ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fikhıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir'in İbn Abbas'ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbas'a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd'in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁴ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser

⁹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 64.

¹⁰ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmî, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹² Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

ise '*Dîvânu Câbir b. Zeyd*' *dirin-Divânı'dır*. Buna karşı Câbir'in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*'dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir'in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*'dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁵

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (öl. 145/762) payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî 45 senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbiîyle karşılaşmasının yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakih olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiînin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştirince hiddetlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için *teveli*, yani bizden *bir-i-olanlar* ve *teberri*, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uyguladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı

¹⁵ Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

bu döneme "Kitmân" dönemi adı verilmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığında girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren eğitimden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-‘ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den *ilmi* dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâziyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹³

2. İbâziyye Fıkhi ve Kaynakları

İbâziyye mezhebi hakkında çalışmaları olan *Denken-Duncan Black* *Mace-Donald* mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâzî fikhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fikhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

mezheptir.’¹ Yine ülkemizde İbâzî mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fıġlalı da bu ihtiyaca Öyle dikkat çekmiştir: ‘‘Ayrıca buġun Kuzey Afrika’nın bazı yerlerinde, Zengibar’da ve Ummân’da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye’nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır’ diyerek İbâziyye fikhının fazlasıyla ihmal edildiġini vurgulamaktadır.²

İbâzî fikhına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diġer fikh mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştıġımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâziyye fikhının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldıġında görülecektir ki, İbâziyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynaġıyla -ki İbâzîler⁴ ce en erken hadis kaynaġı Rebi’ b. Habîb’e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fikhla ilgili ortaya koyduġu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduġunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fikhının Şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in hocası İbn Abbas’ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas’tan etkilenmiş O’nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas’ın birtakım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiġi, haram olan ribânın nesfe ribâsı olduġu ve ayette kadınlara temastan kastın cima’ olduġu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler iddia ettikleri görüşlerinin doġru olduġunu İbn Abbas’ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas’ın görüşlerine olan sıkı baġlılıġıdır.⁵

İbâzî fikhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren aġırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluŐurma açısından önemli olduġu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi ‘kitmân’⁶ diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından ‘kitmân’ dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmıŐtır.⁷ Söz konusu bu durum İbâziyye mezhebinin diġer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduġunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bırakmıştır. Bu minvalde mezhebin 4. asır âlimlerinden olan Ebû Ya’kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynaġı olan ‘*Müsned*’ dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa

¹ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

² Fıġlalı, *İbâziyye’nin DoġuŐu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu’l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu’l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbâzîlerin siyasî ve askeri baskılar altında oldukları döneme ‘Kitman’ dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir Şekilde yürütölmektedir.

⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine Ssünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar sünnî Sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁸

2.1. İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhînin usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikhî usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânîm el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhî hem de usûlü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî 3. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, '*arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre*' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhînin erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî 4. asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fikhî alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikhî eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habib*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicrî 4. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Ğânîm, Bîşr b. Ğânîm el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi* (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

Hicrî altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müşteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtü' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemseller itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan '*kıyası delil olarak görmezler*'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin akli ya da nakli oluşu ihtilâflı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdülkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdülvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

görülmeyeceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

*İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.*⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebî' b. Habîb ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler İbâzî dışındaki kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebî' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bâcû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakihleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bâcû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

⁷ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fî Usûl'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete baş vurmak yerine kıyas²a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh’a itaatle alakası olmayan reye başvurmuş olur.”¹³

Bacû ve Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde bu ifadeyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakihlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib’in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvuruyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer’î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer’î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihân, İstihâb, İstikrâ, Mesâlihu’l-Mursele, Örf, Şer’u men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî* (Maskat: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’d-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü’l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî’l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem’iyyetu’t-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin **tezimizi çalışmamızı** uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izah yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî*, 2/395.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfiler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulana bir delil olarak işlenmesi pek alışıl gelmiş bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem **famî avamdan biri** ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilham, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilham bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Müntahab min Sihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cil), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlham", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhucu'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhucu'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhucu'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an'ı-Kerim'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde ~~Döneminde~~ döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasî bir fırka olan İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâzîyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhının Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâzîyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri 4. asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâzîyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu sünnî ve şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâzîyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâzîyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humejd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'lî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdalzâim ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İla Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdülkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsir. *Menhecu'd-da've 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsir, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefû'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humejd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humejd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.

- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristanî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

[Bu arada yakın zamanlarda gözüme çarpan Türkiyede İbazi fıkhı ile alakalı yapılmış iki çalışmayı da buraya not etmek isterim, belki makalenizde yararlanmak istersiniz:](#)

[Göksün, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkhının Tarihsel Gelişimi \(Umman Örneği\)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.](#)

[Göksün, Ahmet Faruk, "Klasik Dönem İbâdî Fıkhı Literatürü", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, cilt: IX, sayı: 1, s. 107-136.](#)

[Ayrıca İbazilik-Haricilik ilişkisi ile alakalı olarak da şu makaleye bakılabilir: Gömbeyaz, Kadir, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefîler mi? Metodik Bir Tartışma", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2016, cilt: IX, sayı: 1, s. 77-98.](#)

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED]
E-posta: [REDACTED]
Kurum: [REDACTED] ÜNİVERSİTESİ
Değerlendirme Tarihi: 12-08-2022
Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Eski yeni dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review. (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dil bilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Düzeltilmesini istediğimiz hususlar metin üzerinde gösterilmiştir. İşaret ettiğimiz düzeltilmeler yapıldıktan sonra yazı yayınlanabilir. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Düzeltilmesini istediğimiz hususlar metin üzerinde gösterilmiştir. İşaret ettiğimiz düzeltilmeler yapıldıktan sonra yazı yayınlanabilir.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematığı ve Farklılaşmalar

Öz

Teşekkülü hicrî 1. asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok **mezheplerler** tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kalam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakîl bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî 3. asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü İbâzîler fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir **tâbii** alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde **Gerek** Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fikhî ile ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fikhînin günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Cânım el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'an, **Sünnet, İcmâ, Kıyas** ve diğer **İstidlâl** yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olması da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. **Bu çalışmamızda mezhebin teşekkülü esnasında Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fikhî ve usûlüne değineceğiz.**

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

Existance, Systematics and Differences of The Ibaziyye Section

Abstract

The Ibaziyye sect, whose formation coincided with the first Hijri period, was more famous as a political section rather than a jurisprudential sect. The reason why he is exposed to such an understanding is the ties of some personalities whom they consider to be predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibaziyye section from being known as a Fiqh sect. For this reason, the Ibaziyye section has been studied mostly in the field of kalam due to its section's history and creed views. This orientation caused the Fiqh aspect of the section to be neglected. However, the Ibaziyye sect, with its rich legal acquis and literature, is an independent practice. In fact, according to Ibaziyye section, their own section is the first Fiqh section to be formed chronologically. Although it is attributed to İbâz, the İbâzis accept Câbir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd Hijri century, the İbâzis refrained from calling themselves İbâzi. Because the İbâzis say that the Fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the section were Jabir b. Zayd. The sects of Abdullah b. They say that attribution to İbâz is due to political people. It is mentioned that the attribution of their section to Abdullah b. İbâz is due to political reasons. Jabir bin Zayd is also known by the fact that scholars who share his opinion are mufti of Basra. Also had to ad done of the significant person in the section of Ibaziyye, Ebû Ubeyde contributed the scholar's existence, establishment and organising it. Ebû Ubeyde had kept up the section as a piece while there was increased opposition of Emevi State and Abbasi's duration and also moved out the section spread to the rest of Africa. It also one of the magnificent the stage for the section to get spread to rest of Africa and develop itself by this wide-social contribution which happened by the 2nd Hijri century. Also, the propagation of the Ibaziyye section bring a natural case; the increasement of the opposition has replaced. And one of the scholar books of the Fiqh of Ibaziyye section's, famous by a book *Mühadevetü'l-*

Kûbrâ written by Ğânim el-Horasâni. İbâziyye section never ever used different approach than rest of any other Sunni sections at the deduction processing and reveal the meaning. İbâziyye section had in often the deduction methods usually such as Qur'an, Sunnah, İjma, Qiyas. Methods used by İbâziyye section followers not such perfect same but very similar to each other. But İbâziyye section is separated from any other sections to covering different kind of deduction evidential method, also inspired others by this method of deduction. It's also known inspirational deduction is evidence in İbâziyye section controversially. In this study, while establishing the section; what is the connection with Khariji approach, establishment and existence of the section, its Fiqh and methos covered.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Section, Sect, İbaziyye, Abdullah b İbâd, Câbir b. Zeyd.

1.İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım sünnî tarih kaynaklarında İbâzîler'le ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzîlerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamında Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı ve monarşiyi reddeden İbâzîlerin, dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilafet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin baskın düşünce olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantuların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi sürekli olarak Hâricî anlayış üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargının var olmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁵

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İbâziyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdır, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sibğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ Hâricîlik şeklinde isimlendirmenin muhtemel anlamları şunlardır:

- Hâricîler, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusundan 'çıkan' veya 'ayrılan' kimselerdir.
- Onlar kâfir bir toplum arasından çıkarak 'Allah'a ve Peygamberine hicret edenler' daha açık bir ifadeyle kâfirlerle tüm ictimâî bağlarını koparanlardır.
- Onlar ayaklanma anlamında Hz. Ali'ye ve haktan sapmış olarak gördükleri tüm iktidarlara karşı çıkıp isyan edenlerdir.
- Onlar kaade'nin aksine, fiilen cihada çıkan ve ona iştirâk edenlerdir. Yani kendi anlayışlarının hâkim olmadığı bir toplumdaki ayrılarak onlara karşı 'çıkma', 'savaşma' anlamındadır.
- Onlar 'okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlar' olarak tavsif edilendirler. Konu ile ilgili bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 19.

⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Mileli ve'n-Nihal* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁶ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁷ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁸

İbâzîlerin genellikle sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü **sünnî** kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁹ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur. Zihinlerde oluşmuş menfi **hâricî** anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbn Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebinin teşekkülü fikhî bir mezhep olması açısından ziyade siyasi bir fırka olması açısından ele alınmıştır.

1.1.İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri **Kronolojik** olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî 80 yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanife tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar

⁶ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye*, 26.

⁷ Ahmet Yaman-Halit ÇalıŖ, *İslâm Hukukuna GiriŖ* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdülkadir Ŗener, *İslâm Hukukuna GiriŖ* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna GiriŖ* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (DımaŖk: Dârü'l-Fıkr, 2004), 1/45; Yaman-ÇalıŖ, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 100-101; Ŗener, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 191.

⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin TeŖekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

¹⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düŖtüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç Ŗüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı önemli eseridir. Yazar bu eserinde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehasıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâziyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâziyye mezhebi, hâricî fırkaları arasında en mu'tedil olanıdır." İbâziyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî düşüncelerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğunu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek Ŗu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzî'lerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna GiriŖ tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir. bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Yaman-ÇalıŖ, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 100-101; Ŗener, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna GiriŖ*, 191.

ulaşmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler. İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ûlâ, Şurât, Cemâa'tü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin 'et-Tevhîd' adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁶ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî söylemini hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁷ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁸ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışıdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıyorsa da⁹ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî 1. asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.

¹ Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halife el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtip, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁶ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁷ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 11-12.

⁸ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 12.

⁹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâdiyye*, 64.

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹⁰ Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fıkhnın temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹¹ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri 1. asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹²

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹³ diyerek İbn Abbas'ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fıkıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir'in İbn Abbas'ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbas'a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd'in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁴ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Câbir b. Zeyd'in Divânı*’dır. Buna karşı Câbir'in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*'dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir'in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*'dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd'e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁵

¹⁰ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmî, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹² Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁴ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁵ Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (öl. 145/762) payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî 45 senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve **tâbiîyle** karşılaşmasının yanında Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve **tâbiînin** görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştince hiddetlenerek; **"Onların ırzları ve canları garanti altında değildir"** diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için tevelli, yani bizden biri ve teberri, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uyguladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "Kitmân" dönemi adı verilmiştir.⁹ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹⁰ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹⁰ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyordular. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹¹

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹²

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-'ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren **teğitimden** sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-'ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den ilmi dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâziyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹³

2. İbâziyye Fıkhı ve Kaynakları

İbâziyye mezhebi hakkında çalışmaların olan Denken Mc Donald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâzî fıkhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fıkhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî Mezhebi hakkında çalışmaların olan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zengibar'da ve Ummân'da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye'nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır” diyerek İbâziyye fıkhının fazlasıyla ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

¹¹ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

¹³ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

İbâzî fıkfına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fıkf mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâziyye fıkfının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâziyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fıkfî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîler’ce en erken hadis kaynağı Rebi’ b. Habîb’e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fıkfılla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fıkfî mezhep olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fıkfının şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in hocası İbn Abbas’ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas’tan etkilenmiş O’nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas’ın birtakım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesfe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima’ olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler iddia ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu İbn Abbas’ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas’ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkfı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fıkfî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fıkfının teşekkülü ve sistemleşmesi ‘kitmân’⁶ diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından ‘kitmân’ dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁷ **Söz konusu** bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bıraktmıştır. Bu minvalde mezhebin 4. asır âlimlerinden olan Ebû Ya’kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan ‘*Müsned*’ dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâğî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine **sünnî** kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar **sünnî** kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁸

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fıkfî meseleleri çözümlemede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fıkfının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fıkfî mezhep iddiasında

³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu’l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu’l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme “Kitman” dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmektedir.

⁷ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 446.

⁸ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 131.

olmalarına rağmen fıkıh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fıkıh kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fıkıhı hem de usulü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî 3. asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fıkıhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî 4. asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fıkıh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habîb*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri 4. asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra geldiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu

¹ Ebû Gânim, Bişr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Mudevvetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretü Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habîb* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habîb*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatı' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. İcmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemselsel itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilaflı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ **Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü problemlidir. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.**⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulehasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyas'ın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdulkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁷ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁸ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁹ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'lî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyas'ı tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyas'ın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler **İbâzî dışındaki kaynaklarda** İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın, zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bâcû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmada açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakihleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bâcû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

‘...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete başvurmak yerine kıyas'a başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh'a itaatle alakası olmayan reye başvurmuş olur.’¹³

Bâcû ve Nâmî'ye göre Ebû Ubeyde bu ifadeyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakihlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb'in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların 'naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini' iddia etseler de bu iddianın kesin

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvuruyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer'î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihsân, İstishâb, İstikrâ, Mesâlihu'l-Mursele, Örf, Şer'u men Kablenâ ve İlham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılık arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilham, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhamın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîî fırkalar ilhamı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâdî* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem'iyyetu't-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin tezimizi uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/395.

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *Müntahab min Sıhâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

bazı sūfîler ilhamı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhamı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhamın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhâmın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılabilir bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilham istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilham, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhamın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilham sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhâmın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilham hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilham edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhamın hüccet değeri taşınması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhamda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem 'amî ise ilham edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir ilhamın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhamla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhamın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilham doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhamın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhi'l-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 744.

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'ân'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretler olduğunu söylemektedirler. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî 23 senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde **Döneminde** olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu iki şahsiyetin dönemlerinde siyasi faaliyetler fikhî faaliyetlerin önüne geçmiştir. Fakat buna rağmen hem Câbir hem de Ebû Ubeyde siyasî bir fırka olan İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâzîye mezhebinin hem itikadının hem de fikhinin Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâzîye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri 4. asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâzîye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu **sünnî** ve **şii** camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâzîye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Kaynakça

- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidü'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâlî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûl'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sibğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İlâ Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fıkhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsir. *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsir, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefû'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dârü'd-Da' ve, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmîrî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehrîstânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtü, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Zeydân, Abdulkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.

Yazar için yorum ve öneriler:

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduhahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 18-08-2022

Yazara Not: Çalışma hakem raporlarına ve eklerine göre düzenlenmelidir.
Word dosyada "Değişiklikler İzle" özelliği açık olmalı veya düzeltemerler
KIRMIZI ile işaretlenmelidir. Yapacağınız tashihleri görebilmemiz gerekir.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: İbâzıyye Mezhebinin Teşekkülü, 17 09 2022.docx

Tarih:17-09-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar

Sadi Ölmez | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Dr. Van/Turkey
sadiolmez@gmail.com ORCID: 0000-0002-1270-6815

The Formation, Systematics, and Differences of the Ibâziyya

Abstract

The Ibâziyya sect, whose formation coincided with the 1st century of Hijri, found fame as a political sect rather than jurisprudential. Underlying such an understanding lies the ties of some personalities they considered predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibâziyya madhhab from being known as a fiqh sect. For this reason, the Ibâziyya sect has been studied mainly in the field of kalam due to its sect's history and religious beliefs. This orientation has also led to the neglect of the fiqh aspect of the madhhab. However, the Ibâziyya sect is an independent religious sect with rich jurisprudence and literature. In fact, according to the Ibâdis, their sect is the first fiqh sect to be formed chronologically. Although, they are attributed to Abdullah b. Ibaz, the Ibâdis accept Jabir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd century, the Ibâdis abstained from calling themselves Ibâdî because they said that the fiqh sects should be attributed to their founders and that the sect's founders were Jabir b. Zayd. They insistently underline that the attribution of their sect to Abdullah b. Ibaz is due to political motives. For this reason, Ibâdis see Jabir b. Zayd was the founder of their madhhab. Jabir was one of the taabi'în (successors) scholars and became famous as the mufti of Basra. Abū 'Ubayda Muslim b. Abī Karīma, who is accepted as the most influential figure of the Ibâziyya sect after Jabir, has an essential place in the formation and systematization of the sect. Abū Ubeyde kept the sect together despite the pressures against the Ibâdis during the Umayyad and the Abbasid periods, allowing it to spread out of Basra, especially in North Africa. The transfer of the Ibâziyya sect to different geographies as of the second quarter of the 2nd-century Hijri has been an essential process in the systematization of this sect. In addition, the spread of the Ibâziyya sect to regions outside Basra increased the codifications related to Ibâzî fiqh. Al-Mudawwana al-Kubra, which belongs to Abū Ghānim al-Khurāsānī, one of the most valuable works of Ibâdî fiqh that has survived to the present day, is the product of this period. The Qur'an, Sunnah, ijma, qiyas, and other istidlal methods were methods used by Ibâziyya, too. So, the legal strategies used by Ibadites could be said not to be perfect but very similar. But Ibâziyya is separated from any other sects about ilham. In this study, we will study the connection of Ibâziyya to Kharijism during the formation period, its emergence, fiqh, and jurisprudential methods.

Keywords

Islamic Law (Shari'a), Sect, Ibâziyya, Abd Allah b. Ibâd, Jâbir b. Zayd.

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar*

Öz

Teşekkülü hicrî birinci asra denk gelen İbâziyye mezhebi, fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak gördükleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanında çalışılmıştır. Bu yönelim mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysaki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri, kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler.

** Bu çalışma Mehmet Selim Aslan danışmanlığında 2021 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is issued based on doctorate dissertation entitled "Different Opinions of the Ibâziyya Section on Fiqh", supervised by Mehmet Selim Aslan, Yuzuncu Yil University, Van, 2021).

Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir, tâbiîn alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki en etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkının günümüze ulaşmış kıymetli eserlerinin başında gelen Ebû Gânim el-Horâsânî'nin *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*'sı bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve diğer istidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemlerdir. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmada İbâziyye mezhebinin Hâricîlerle bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fıkı ve usûl anlayışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

Giriş

İslam toplumunda ortaya çıkan ilk mezhepler, genelde siyasî ve itikadî ayrılıklar sonucunda oluşmuştur. Bu mezhepler Kur'ân ve sünnetin anlaşılması noktasında ciddi katkılar sağlamışsa da zaman zaman fikirsiz ayrılıklara da zemin hazırlamıştır. Öteden beri varlığını devam ettiren bu mezhepler içerisinde günümüze ulaşan İbâziyye mezhebi, Hâricîlerle ilişkilendirildiği için ne Sünî ne de Şiâ camiasında muteber bir mezhep olarak görülmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Sünî ve Şiâ kaynaklarında Zahirî mezhebi gibi inkıza uğramış mezheplerin muhtelif konular hakkındaki görüşleri zikredilirken, İbâziyye mezhebinin fıkıhtaki görüşlerine çok az yer verilmiştir. Bu durum İbâziyye fıkının doğru bir biçimde tanınmasına engel olmuştur.

Gerek ülkemizde gerekse diğer İslâm ülkelerinde İbâzîlik hakkında yapılan araştırmalar diğer mezheplerle mukayese edilemeyecek kadar azdır. Yetersiz olan çalışmalar neticesinde, İbâziyye mezhebine ait olmayan bazı görüşler İbâzî görüşü olarak lanse edilmiştir. Başka bir ifadeyle İbâziyye mezhebinin kabul etmediği bu görüşler İbâzî mezhebine ait olmayan kaynaklarda İbâzî görüşleri olarak yer almıştır. Öte yandan İbâzîlere karşı yürütülen ön yargı bazen onları dikkate almamak bazen de onlar hakkında kötüyüci yanlış bilgiler vermek şeklinde kendisini göstermiştir. Nitekim İbâzî olmayan kaynaklarda bu hususta çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Mezhebin usûlü ve furû'î fıkı yeterince doğru bilinmediği için mezhep hakkında isabetten uzak tanımlamalar yapılarak okuyucuya İbâzî fıkı hakkında yanıltıcı malumatlar sunulmuştur. Ayrıca birtakım çalışmalarda İbâzî fıkına dayandırılan görüşlerin mezheple uzaktan yakından alakasının olmadığı görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızın asıl amacı İbâziyye mezhebinin teşekkülü, sistematiği ve kendisine özgü görüşlerinin daha iyi tanınmasıdır. Çalışmada söz konusu mezhebin fikhî görüşleri aktarılırken mümkün mertebe asli kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Birtakım Sünnî tarih kaynaklarında İbâzilerle ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genellikle siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamındaki Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı bir yapıya sahip olan İbâzilerin dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı bu makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde varlığı monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilâfet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi Hâricîliğin ılımlı kolu olarak bilinmektedir. Ancak Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargı bulunmaktadır. Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu da anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁴

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁵ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁶ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁷

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İbâziyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâdiyye* (Maskat: Dâru Nâsir, 2015), 26.

³ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Maqâlatü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-mu'allîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 108; Muhammed Ebû Zehrâ, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşiltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ İbn Hazm (öl. 456/1064) mezkûr eserinde Hâricîleri, "Hâricîlerin rezaleti" başlığı altında inceler. Müellif bu başlık altında, Hâricîlerin kendi içinde fırkalara ayrıldığından bahsetmeden, doğrudan İbâzîlerle başlar. Zeyd b. Ubeysihe'nin İbâzî olduğunu ve onun İslâm'la bağdaşmayan yeni bir peygamber ve kitabın gönderileceğini dolayısıyla İslâm dininin yeni bir dinle nesh edileceği gibi fikirlere sahip olduğunu söyler. Ayrıca İbâzî fıkında olmayan bazı görüşleri İbâzîlere dayandırır. İbâzîlerin kabul etmediği; ancak İbn Hazm'ın onlara dayandırdığı bazı fikhî görüşler şunlardır: İbâzîlerin su olmasına rağmen teyemmüm yaptıklarını, Ehl-i kitabın yiyeceklerinin Müslümanlara haram olduğunu ve mutlak anlamda oruçlu birinin ihtilâm olması orucunu bozduğu gibi görüşler İbn Hazm'ın İbâzîye mezhebine dayandırdığı ve mezhebin kabul etmediği görüşlerdir. bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁵ Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye*, 26.

⁶ Ahmet Yaman-Halit Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

İbâzîlerin genellikle Sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz: Bunlardan ilki, İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmesidir. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁸ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur.⁹ Zihinlerdeki menfi Hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli yaklaşılma sonucunu doğurmuştur. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi, İbnü'n-Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimalin ilk dönem için kabulü mümkün olmakla birlikte, günümüzde geçerliliği pek mümkün görünmemektedir. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep olmasından ziyade siyasi bir fırka olarak ele alınmıştır.

1.1. İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî seksen yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşmayı başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de geçerlidir. Fakat İbâzî mezhebi için durum farklıdır.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzubahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürri el-Mukâ'isî (öl. --) ikincisi ise Ebû'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece önemli olmakla birlikte mezhep müessisinin hangisi olduğu tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispetle İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin

⁸ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

⁹ Kadir Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma", e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016), 77-98.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹ Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 44.

² Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilûn* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Ebû Rebi' Süleyman el-Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; Ahmed b. Su'ûd Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Yahya Muhammed Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtib, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye* (Beyrut: Dârü'l-İbn Hazm, 2013), 21.

oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler.⁵ İbâziler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir şahsiyet olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismi yerine Muhâkkimetü'l-Ûlâ, Şurât, Cemâ'atü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi yeğlemişlerdir.⁶ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin *et-Tevhîd* adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁷ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî adlandırmasını hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁸ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁹ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıtır da¹⁰ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la (öl. 65/685) Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî birinci asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.¹¹

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹² Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹³ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri birinci asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (öl. 145/762) bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*"¹⁴

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin, hakkında görüş belirttiği meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e

⁵ Mehmet Hanifi Yoldas – Mehmet Kubat, "İbâziyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269.

⁶ İvaz Muhammed Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁷ Abdülkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁸ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 11-12.

⁹ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 12.

¹⁰ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 64.

¹¹ Ahmet Faruk Göksun, *İbâdî Fikhinin Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, Lisans Tezi, 2021), 26.

¹² Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas’ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söyledim”¹⁵ diyerek İbn Abbas’ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fıkıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir’in İbn Abbas’ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir’in İbn Abbas’a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi Câbir b. Zeyd’in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir: Bunlardan ilki, günümüze kadar ulaşmış ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd’in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırdığını söylerler.¹⁶ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırdığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Dîvânu Câbir b. Zeyd*’dir. Buna karşı Câbir’in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir’in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*’dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd’e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁷

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’nin payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesini ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde’nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd’den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî kırk beş senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbiînle karşılaşmasının yanı sıra Câbir b. Zeyd’den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd’in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir’den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiînin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re’ye karşı olma hali Ebû Ubeyde’de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re’ye

¹⁵ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 92.

¹⁶ Halîfât, *el-Usûlu’t-Târihiyye li’l-Firkatu’l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 80.

¹⁷ Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf alâ Mezhebi’l-İbâziyye*, 54.

² Ebû’l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Abdilvâhid eş-Şemmâhî, *Kitâbü’s-Siyer* (Maskat: Metâbiü’n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhi’l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü’s-Siyer*, 78.

başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu işitince hiddetlenerek; "Onların ırzları ve canları garanti altında değildir" demiş ve istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı bu tavrı bazılarını İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için *tevelli*, yani bizden olanlar ve *teberri*, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uygulamıştır. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "kitmân"⁹ dönemi adı verilmiştir.¹⁰ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığında girmiş mezhep mensupları bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹¹ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹²

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için çeşitli meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹³

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren derslerden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. *Hamaletü'l-‘ilim* öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef Veslâtû, *Kitâbü't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "kitmân" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmüştür.

¹⁰ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹¹ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 88.

¹³ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

İbâzî fıkhnın sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâzıyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fıkhnın egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip gelişmesinde önemli başarılar kaydetmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl süren Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹⁴

2. İbâzıyye Fıkhnı ve Kaynakları

İbâzîler, mezheplerinin İslam'da teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmekte olup, böylesine köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen mezheplerinin fikhî anlamda ihmal edildiğini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla İbâzî fıkhnın yeterince çalışılmadığını buna bağlı olarak da mezhep fıkhnın doğru bir şekilde bilinmediğini ileri sürmektedirler. İbâzîlerin bu iddiası bazı araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır. Örneğin İbâzıyye mezhebi hakkında çalışmaları olan Duncan Black Macdonald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *“Bizler İbâzî fıkhnıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fıkhnı konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk mezheptir.”*¹ Yine ülkemizde İbâzî mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca; *“Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zengibar'da ve Ummân'da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâzıyye'nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır”* şeklinde dikkat çekmiş ve İbâzıyye fıkhnın ihmal edildiğini vurgulamıştır.²

İbâzî fıkhnına yönelik çalışmaların yetersizliği mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fıkhn mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâzıyye fıkhnın yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâzıyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Bu mezhep gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîlerce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fıkhnla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermiştir.

İbâzî fıkhnın şekillenmesinde mezhep müessisi Câbir b. Zeyd'in hocası İbn Abbas'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas'tan etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas'ın birtakım görüşleri İbâzıyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesîe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima' olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler, iddia

¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzıyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâdîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzıyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâzıyye*, 28-29.

ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu, İbn Abbas'ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkıhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi kitmân diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından kitmân dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁶ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasına sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bırakmıştır. Bu minvalde mezhebin altıncı asır âlimlerinden Ebû Ya'kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünnî hadis eserlerindeki hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine Sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar Sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁷

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemeye başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fıkıh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fıkıh kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Gânim el-Horâsânî'nin *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserinde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fıkıhı hem de usulü için son derece önemli olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî üçüncü asır İbâzî fakihlerinden İbn Ca'fer el-Ezkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî dördüncü asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eseri İbn Bereke'nin (öl. 361/972) *el-Câmi*'dir. *el-Câmi* gerek usûl gerekse de fûrû-i fıkıh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

⁷ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Bîşr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² Ebû Câbir Muhammed b. Cafer el-Ezkevî, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'in *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin *Mesâilu Ebî Ubeyde ve Rebi' b. Hâbîb'in Futyâ Rebi' b. Habib* isimli eserleridir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mensuplarınca mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin olduğunu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikredilen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra gelindiğinde İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin *el-'Adl ve'l-inşâf* adlı eseriyle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma noktasında diğer mezheplerden farklı bir metod geliştirmemiştir. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtü' ve zayıf gibi hususların yanı sıra icmâ' ve kıyas için de durum farklı değildir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsiz itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele alacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Dârü'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd) es-Sâlimî, *Tal'atü's-şems* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilafî olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü bazı kesimlerce tam olarak anlaşılmamıştır. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavır, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikrini doğurmuştur. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum, kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasında etkili olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyasın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyası tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bazı İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyasın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde kimi talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.⁹* Bu söylemler diğer mezhep kaynaklarında, İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun belirmesine sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyâs hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Sümeynî (öl. 1223/1808)

¹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

² Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Uşûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

³ Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁴ Mahmûd Muhâmmed Tantâvî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebetü Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 85; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 85; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365.

⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî Uşûli'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin varlığına şöyle değinmektedir: “Ehl-i Kitab’ın necis olmasına bakmaksızın nassın zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.”¹¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde’nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû’ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur’ân, sünnet ve icmâda açık bir hüküm bulunmazsa naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakîhleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılmıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde’den şunları aktarmaktadır:

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete baş vurmak yerine kıyasa başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh’a itaatle alakası olmayan rey e başvurmuş olur.”¹³

Bacû ve Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde bu ifadesiyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakîhlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habib’in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar birtakım İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habîb tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvuruyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

¹¹ Abdülazîz b. Hâc, b. İbrâhîm es-Sümeynî,, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 85; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 202; Abdullah b. Muhammed b Abdullah Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâzî* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâzî* (Cezâir: Neşru Cem'iyetü't-Turâs, 2017), 241.

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da kıyas, İbâziyye mezhebinde hem usûl hem furû kaynaklarında şer'î delillerden biri olarak zikredilmiştir.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihâs, istihâb, istikrâ, mesâlihu'l-mursele, örf, şer'u men kablenâ ve ilham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilhâm, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlham

İlham: Bir şeyi yapması ya da yapmaması yönünde kişinin kalbine ilkâ edilen ve onu doğru yola ileten, Allah'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhâmın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîfî fırkalar ilhâmı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfîler ilhâmı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhâmı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhâmı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhâmın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışılmalıdır. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların bildiği bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılmalıdır. Fakat İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımızda, ilhâm istidlâl yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilhâm, usûl kaynaklarında istidlâl delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhâmın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilhâm sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça belirtilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifleri ve detaylıca bilgi için bk. Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 88; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fıkhi'l-İbâzî*, 2/395.

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammê'î el-Cevherî, *Müntahab min Şihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001), 285.

⁴ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁶ Sadece Şâfiîlerden bazı âlimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁷ Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 741; Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhi'l-İbâzî*, (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ni'd-Dîniyye, 2017), 2/412.

⁸ Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 743.

önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilhâm hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilhâm edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhâmın hüccet değeri şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhâmda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem avamdan biri ise ilhâm edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir ilhâmın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhâmla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhâmın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilhâm doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhâmın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak birtakım İbâzî fakihine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an'ı-Kerim'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserler ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren numunelerdir. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî yirmi üç senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir dönemindeki siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesini engellemiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü Câbir ve Ebû Ubeyde dönemi siyasi çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu çalkantılı dönemde İbâzî fıkhnın oluşmasında siyasi olayların etkisi vuzuha kavuşturulmalıdır. Ancak bütün bu siyasi karışıklıklara rağmen bu iki şahsiyetin, dönemlerinde fıkha dair çalışmalar yapması fikhî bir mezhebin oluşturulması çabası olarak anlaşılmalıdır. Câbir'in iyi bir fâkih olduğuna

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebetu İmâm Nûruddîn Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhi'l-İbâzî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhi'l-İbâzî*, 2/412; Sâlimî, *Tale'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâzîyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat 'inde'l-İbâzîyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

yönelik sahabî ve tâbiîn övgüsüne mazhar olması ve fikhî konularda fetvalar vermesi, Ebû Ubeyde'nin fikhın gerek fîrû gerekse de usûl konularına hâkim olması, bir fikhî mezhep olma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle hem Câbir'in hem de Ebû Ubeyde'nin İbâziliğin fikhî bir mezhep olması için yoğun bir çaba sarf ettikleri ortadadır. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhının Basra dışına taşınması da gerçekleştirilmiştir. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu Sünnî ve Şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Etik Beyan / Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Yazar(lar) / Author(s)	Sadi Ölmez
Finansman / Funding	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / <i>The authors declared that this study has received no financial support</i>
Yazar Katkıları / Author Contributions	
Çıkar Çatışması / Competing Interests	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / <i>The authors declare that they have no competing interests.</i>

Kaynakça

- Abdulmuhsin Sâlim Kâtib. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/4122/1/220985>
- Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih. *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî Cezâir*: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsır, 2015.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019). <https://doi.org/10.26791/sarkiat.531668>

- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetü'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Gânim, Bîşr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İlä Fıkhi'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2013.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfî'l-muşallîn* Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Ezkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. 9 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetu Tefkiyye, ts.
- Göksun, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkhu'nun Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, Lisans Tezi, 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gömbeyaz, Kadir. 'Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefiler mi? Metodolojik Bir Tartışma'. e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016). <https://doi.org/10.18403/emakalat.06629>
- Halîfât, İvaz Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsır, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fî Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fî İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. 5 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Telbîsü İblîs* Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fî'l-Milel ve-Nihal*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmiyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsim Zeynülslâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. 2. Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahyâ. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilûn*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fî Fıkhi'l-İbâzî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nûruddîn Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsû'atü'l-Fıkhi'l-İbâzî*. 7. Cilt. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd). *Meâricu'l-Âmâl*. 10 Cilt. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd). *Ṭal'atü's-Şems*. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mevsû't*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.

- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. 7 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Abdilvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-inşâf*. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbü't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet. “İbâdiyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2334704>
- Zeydân, Abdülkerî. *el-Vecîz fî Uşûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2006.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2004.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: düzeltilen metin.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:20-08-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar

Öz

Teşekkülü hicrî birinci asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kalam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzilere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâziler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâziler hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâziler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbiîn alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki en etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzilere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkıhının günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünnî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve diğer istidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilhamı istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda İbâziyye mezhebinin Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fıkıhı ve usûlüne değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

The Formation, Systematics and Differences of the Ibadiyya

Abstract

The Ibadiyya sect, whose formation coincided with the 1st century of Hijri, found fame as a political sect rather than a jurisprudential. Underlying such an understanding lies the ties of some personalities whom they considered as predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibadiyya madhhab from being known as a fiqh sect. For this reason, the Ibadiyya sect has been studied mostly in the field of kalam due to its sect's history and religious beliefs. This orientation has also led to the neglect of the fiqh aspect of the madhhab. However, the Ibadiyya sect is an independent religious sect with its rich jurisprudence and literature. In fact, according to the Ibazis, their sect is the first fiqh sect to be formed chronologically. Although they are attributed to Abdullah b. Ibaz, the Ibadiyya sect, the Ibazis accept Jabir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd century, the Ibazis abstained from calling themselves Ibazi. Because they say that the fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the sect were Jabir b. Zayd. They insistently underline that the attribution of their sect to Abdullah b. İbaz is due to political motives. For this reason, Ibazis see Jabir b. Zayd as the founder of their madhhab. Jabir was one of the natural scholars and became famous as the mufti of Basra. Abu Ubayda Muslim b. Abi Karim, who is accepted as the most influential figure of the Ibadiyya sect after Jabir, has an extremely important place in the formation and systematization of the sect. Abu Ubeyde kept the sect together despite the pressures against the Ibazis during both the Umayyad and the Abbasid periods, allowing it to spread out of Basra, especially in North Africa. The transfer of the Ibadiyya sect to different geographies as of the second quarter of the 2nd century hijri has been an important process in terms of systematization of this sect. In addition, the spread of the Ibadiyya sect to regions outside Basra led to an increase in the codifications related to İbâzî fiqh. Al-Mudevvenetü'l-Kubra, which belongs to Ebu Ganim el-

Khorasani, who is one of the most valuable works of Ibazi fiqh that has survived to the present day, is the product of this period. The Ibaziyya sect did not use a method different from the istinbat and istidlal method used by the Sunni sects in fiqh issues. The Qur'an, Sunnah, ijma, qiyas and other istidlal methods were methods used by Ibâdiyya, too. So, the used legal methods used by Ibadites could be said not to be such perfect same but very similar to each other. But Ibâdiyya is separated from any other sects about ilham. Ilham was mentioned as an istidlali method although it is controversial. In this study, we will study the connection of Ibadiyya to Kharijism during the formation period, its emergence, its fiqh and jurisprudential methods.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Sect, Ibadiyya, Abd Allah b. Ibâd, Jâbir b. Zayd.

1.İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım Sünnî tarih kaynaklarında İbâzîlerle ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebinin İbâzîlerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamındaki Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı bir yapıya sahip olan İbâzîlerin dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilâfet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi Hâricîliğin ılımlı kolu olarak bilinmektedir. Ancak Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargı bulunmaktadır. Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu da anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁴

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁵ Bir mezhebi veya fırkayı doğru

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fikhi'l-İbâdiyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ İbn Hazm (öl. 456/1064) bahsi geçen eserinde Hâricîleri, "Hâricîlerin rezaleti" başlığı altında inceler. Müellif söz konusu başlık altında, Hâricîlerin kendi içinde fırkalara ayrıldığından bahsetmeden, doğrudan İbâzîlerle başlar. Zeyd b. Ubeysihe'nin İbâzî olduğunu ve onun İslâmı bağdaşmayan yeni bir peygamber ve kitabın gönderileceğini dolayısıyla İslâm dininin yeni bir dinle nesh edileceği gibi fikirlere sahip olduğunu söyler. Ayrıca İbâzî fiqhında olmayan bazı görüşleri İbâzîlere dayandırır. İbâzîlerin kabul etmediği ancak İbn Hazm'ın onlara dayandırdığı bazı fikhî görüşler şunlardır: İbâzîlerin su olmasına rağmen teyemmüm yaptıklarını, Ehl-i kitabın yiyeceklerinin Müslümanlara haram olduğunu ve mutlak anlamda oruçlu birinin ihtilâm olması orucunu bozduğu gibi görüşler İbn Hazm'ın İbâziyye mezhebine dayandırdığı ve mezhebin kabul etmediği görüşlerdir. bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁵ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*, 26.

anlamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁶ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁷

İbâzîlerin genellikle Sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁸ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur.⁹ Zihinlerde var olan menfi Hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbnü'n-Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâzîyye mezhebi fikhî bir mezhep olmasından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak ele alınmıştır.

1.1.İbâzîyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkı mezhepleri kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî seksen yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde

⁶ Ahmet Yaman-Halit Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁸ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

⁹ Kadir Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma", e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016), 77-98.

¹⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı kitaptır. Yazar bu eserinde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehassıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâzîyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâzîyye mezhebi, Hâricî fırkaları arasında en mu'tedil fırkadır." İbâzîyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî görüşlerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğunu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek şu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzîlerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹ Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmîyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fıkhi mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler.⁵ İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetu'l-Ûlâ, Şurât, Cemâ'atü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁶ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin *et-Tevhîd* adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁷ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî adlandırmasını hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiyye* adlı eserinde görmekteyiz.⁸ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁹ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakih olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakih olarak tanıyorsa da¹⁰ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ebrâk'la (öl. 65/685) Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fikhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetu'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtîp, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Mehmet Hanifi Yoldas – Mehmet Kubat, "İbâziyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269.

⁶ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁷ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁸ Halîfât, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 11-12.

⁹ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 12.

¹⁰ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 64.

Câbir'in yaşadığı hicrî birinci asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.¹¹

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹² Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹³ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri birinci asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (öl. 145/762) bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹⁴

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹⁵ diyerek İbn Abbas'ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fikhıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir'in İbn Abbas'ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbas'a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessesinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd'in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁶ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Dîvânu Câbir b. Zeyd*’dir. Buna karşı Câbir'in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir'in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*’dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya

¹¹ Ahmet Faruk Göksun, *İbâdî Fikhinin Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2021), 26.

¹² Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹⁵ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁶ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

Bekûş Câbir b. Zeyd'e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁷

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî kırk beş senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbîinle karşılaşmasının yanı sıra Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbîinin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştince hiddetlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılığısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için *tevellî*, yani bizden olanlar ve *teberri*, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uygulamıştır. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "*kitmân*"⁹ dönemi adı verilmiştir.¹⁰ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet

¹⁷ Bekûş, *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taaruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "*kitman*" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmüştür.

¹⁰ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹¹ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹²

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹³

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika’da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde’nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren derslerden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-‘ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde’nin Kuzey Afrika’ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa’d, bölgedeki zeki kişileri Basra’ya göndererek Ebû Ubeyde’den dersler almalarını sağlıyordu. Basra’da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika’da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâziyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmaya da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika’da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹⁴

2. İbâziyye Fıkhi ve Kaynakları

İbâzîler, mezheplerinin İslam’da teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmekte olup, böylesine köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen mezheplerinin fikhî anlamda ihmal edildiğini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla İbâzî fikhının yeterince çalışılmadığını buna bağlı olarak da mezhep fikhının doğru bir şekilde bilinmediğini ileri sürmektedirler. İbâzîlerin bu iddiası bazı araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır. Örneğin İbâziyye mezhebi hakkında çalışmaları olan Duncan Black Macdonald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâzî fikhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fikhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül

¹¹ Şemâmîhî, *Kitabu’s-Siyer*, 78; Abdullah b. Halife el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹³ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

eden ilk mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fıġlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika’nın bazı yerlerinde, Zengibar’da ve Ummân’da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye’nin yalnızca itikâdî ve siyâsî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır’ diyerek İbâziyye fikhının ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

İbâzî fikhına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fikh mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâziyye fikhının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâziyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîlerce en erken hadis kaynağı Rebi’ b. Habîb’e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fikhla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fikhının şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in hocası İbn Abbas’ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas’tan etkilenmiş O’nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas’ın birtakım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesfe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima’ olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler, iddia ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu, İbn Abbas’ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas’ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fikhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi kitmân diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından kitmân dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁶ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bırakmıştır. Bu minvalde mezhebin altıncı asır âlimlerinden olan Ebû Ya’kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan ‘*Müsned*’ dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa

¹ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

² Fıġlalı, *İbâziyye’nin Doġuşu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu’l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu’l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine Sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar Sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁷

2.1. İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânim el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhı hem de usûlü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî üçüncü asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, '*arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre*' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî dördüncü asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fikh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habib*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

⁷ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Ğânim, Bısr b. Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halife, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

Hicrî altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müşâbih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatû' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. icmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemseller itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan '*kıyası delil olarak görmezler*'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin akli ya da nakli oluşu ihtilâflı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü bazı kesimlerce tam olarak anlaşılmamıştır. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerce İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum, kıyasın

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Usûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdulkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyasın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

*İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyası tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.*⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyasın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler diğer mezhep kaynaklarında, İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyâs hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmâda açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakihleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

⁷ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûl'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete baş vurmamak yerine kıyasa başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh’a itaatle alakası olmayan reyde başvurmuş olur.”¹³

Bacû ve Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde bu ifadeyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakihlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib’in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvurularak ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer’î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer’î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihâs, istihâb, istikrâ, mesâlihu’l-mursele, örf, şer’u men kablenâ ve ilham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilhâm, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî* (Maskat: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’d-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü’l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî’l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem’iyyetu’t-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin çalışmamızı uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî*, 2/395.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhâmın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîî fırkalar ilhâmı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfiler ilhâmı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhâmı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhâmı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhâmın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulacak bir delil olarak işlenmesi pek alışılabilir bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilhâm istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilhâm, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhâmın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilhâm sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilhâm hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilhâm edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhâmın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhâmda bulunan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem avamdan biri ise ilhâm edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitte ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Müntahab min Sıhâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 743.

ilhâmın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhâmla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhâmın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilhâm doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhâmın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an'ı-Kerîm'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divâni*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretlerdir. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî yirmi üç senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü Câbir ve Ebû Ubeyde dönemi siyasi çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu çalkantılı dönemde İbâzî fikhının oluşmasında siyasi olayların etkisi vuzuha kavuşturulmalıdır. Ancak bütün bu siyasi karışıklıklara rağmen bu iki şahsiyetin, dönemlerinde fıkha dair çalışmalar yapması fikhî bir mezhebin oluşturulması çabası olarak anlaşılmalıdır. Câbir'in iyi bir fâkîh olduğuna yönelik sahabî ve tâbiîn övgüsüne mazhar olması ve fikhî konularda fetvalar vermesi, Ebû Ubeyde'nin fikhın gerek fûrû konularına gerekse de usûl konularına hakim olması, bir fikhî mezhep olma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle hem Câbir'in hem de Ebû Ubeyde'nin İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için yoğun bir çaba sarf ettikleri ortadadır. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâzîyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhının Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâzîyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâzîyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu Sünnî ve Şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Kaynakça

- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. “İbâdî Âlimlerinden İbn Humejd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019).
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'li Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdalzîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebü'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İla Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Göksun, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2021)
- Gömbeyaz, Kadir. “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma”. e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016).
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmiyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsir. *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsir, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.

- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmî' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu'ş-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristanî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdolvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalıf, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet. "İbâdiyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2334704>
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

4. Değerlendirme

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: İbâzıyye Mezhebinin Teşekkülü, 17 09 2022.docx

Tarih:17-09-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar

Sadi Ölmez | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Dr. Van/Turkey
sadiolmez@gmail.com ORCID: 0000-0002-1270-6815

The Formation, Systematics, and Differences of the Ibādiyya

Abstract

The Ibādiyya sect, whose formation coincided with the 1st century of Hijri, found fame as a political sect rather than jurisprudential. Underlying such an understanding lies the ties of some personalities they considered predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibādiyya madhhab from being known as a fiqh sect. For this reason, the Ibādiyya sect has been studied mainly in the field of kalam due to its sect's history and religious beliefs. This orientation has also led to the neglect of the fiqh aspect of the madhhab. However, the Ibādiyya sect is an independent religious sect with rich jurisprudence and literature. In fact, according to the Ibādis, their sect is the first fiqh sect to be formed chronologically. Although, they are attributed to Abdullah b. Ibaz, the Ibādis accept Jabir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd century, the Ibādis abstained from calling themselves Ibāḍī because they said that the fiqh sects should be attributed to their founders and that the sect's founders were Jabir b. Zayd. They insistently underline that the attribution of their sect to Abdullah b. Ibaz is due to political motives. For this reason, Ibādis see Jabir b. Zayd was the founder of their madhhab. Jabir was one of the taabi'iin (successors) scholars and became famous as the mufti of Basra. Abū 'Ubayda Muslim b. Abī Karīma, who is accepted as the most influential figure of the Ibādiyya sect after Jabir, has an essential place in the formation and systematization of the sect. Abū Ubeyde kept the sect together despite the pressures against the Ibādis during the Umayyad and the Abbasid periods, allowing it to spread out of Basra, especially in North Africa. The transfer of the Ibādiyya sect to different geographies as of the second quarter of the 2nd-century Hijri has been an essential process in the systematization of this sect. In addition, the spread of the Ibādiyya sect to regions outside Basra increased the codifications related to Ibāzī fiqh. Al-Mudawwana al-Kubra, which belongs to Abū Ghānim al-Khurāsānī, one of the most valuable works of Ibāḍī fiqh that has survived to the present day, is the product of this period. The Qur'an, Sunnah, ijma, qiyas, and other istidlal methods were methods used by Ibādiyya, too. So, the legal strategies used by Ibadites could be said not to be perfect but very similar. But Ibādiyya is separated from any other sects about ilham. In this study, we will study the connection of Ibādiyya to Kharijism during the formation period, its emergence, fiqh, and jurisprudential methods.

Keywords

Islamic Law (Shari'a), Sect, Ibādiyya, Abd Allah b. Ibād, Jābir b. Zayd.

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematiği ve Farklılaşmalar*

Öz

Teşekkülü hicrî birinci asra denk gelen İbâziyye mezhebi, fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak gördükleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kelim alanında çalışılmıştır. Bu yönelim mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysaki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzîlere göre kendi mezhepleri, kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâzîler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâzîler hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler.

** Bu çalışma Mehmet Selim Aslan danışmanlığında 2021 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız "İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is issued based on doctorate dissertation entitled "Different Opinions of the Ibādiyya Section on Fiqh", supervised by Mehmet Selim Aslan, Yuzuncu Yil University, Van, 2021).

Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâzîler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir, tâbiîn alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki en etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzîlere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkının günümüze ulaşmış kıymetli eserlerinin başında gelen Ebû Gânim el-Horâsânî'nin *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*'sı bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve diğer istidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemlerdir. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilham istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmada İbâziyye mezhebinin Hâricîlerle bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fıkı ve usûl anlayışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâd, Câbir b. Zeyd.

Giriş

İslam toplumunda ortaya çıkan ilk mezhepler, genelde siyasî ve itikadî ayrılıklar sonucunda oluşmuştur. Bu mezhepler Kur'ân ve sünnetin anlaşılması noktasında ciddi katkılar sağlamışsa da zaman zaman fikirsiz ayrılıklara da zemin hazırlamıştır. Öteden beri varlığını devam ettiren bu mezhepler içerisinde günümüze ulaşan İbâziyye mezhebi, Hâricîlerle ilişkilendirildiği için ne Sünî ne de Şiâ camiasında muteber bir mezhep olarak görülmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Sünî ve Şiâ kaynaklarında Zahirî mezhebi gibi inkıza uğramış mezheplerin muhtelif konular hakkındaki görüşleri zikredilirken, İbâziyye mezhebinin fıkıhtaki görüşlerine çok az yer verilmiştir. Bu durum İbâziyye fıkının doğru bir biçimde tanınmasına engel olmuştur.

Gerek ülkemizde gerekse diğer İslâm ülkelerinde İbâzîlik hakkında yapılan araştırmalar diğer mezheplerle mukayese edilemeyecek kadar azdır. Yetersiz olan çalışmalar neticesinde, İbâziyye mezhebine ait olmayan bazı görüşler İbâzî görüşü olarak lanse edilmiştir. Başka bir ifadeyle İbâziyye mezhebinin kabul etmediği bu görüşler İbâzî mezhebine ait olmayan kaynaklarda İbâzî görüşleri olarak yer almıştır. Öte yandan İbâzîlere karşı yürütülen ön yargı bazen onları dikkate almamak bazen de onlar hakkında kötüyici yanlış bilgiler vermek şeklinde kendisini göstermiştir. Nitekim İbâzî olmayan kaynaklarda bu hususta çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Mezhebin usûlü ve furû'î fıkı yeterince doğru bilinmediği için mezhep hakkında isabetten uzak tanımlamalar yapılarak okuyucuya İbâzî fıkı hakkında yanıltıcı malumatlar sunulmuştur. Ayrıca birtakım çalışmalarda İbâzî fıkına dayandırılan görüşlerin mezheple uzaktan yakından alakasının olmadığı görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızın asıl amacı İbâziyye mezhebinin teşekkülü, sistematiği ve kendisine özgü görüşlerinin daha iyi tanınmasıdır. Çalışmada söz konusu mezhebin fikhî görüşleri aktarılırken mümkün mertebe asli kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Birtakım Sünnî tarih kaynaklarında İbâzilerle ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genellikle siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebini İbâzilerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzilerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamındaki Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı bir yapıya sahip olan İbâzilerin dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı bu makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde varlığı monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilâfet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi Hâricîliğin ılımlı kolu olarak bilinmektedir. Ancak Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargı bulunmaktadır. Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu da anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁴

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁵ Bir mezhebi veya fırkayı doğru anlamının yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁶ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁷

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fıkhi'l-İbâziyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâdiyye* (Maskat: Dâru Nâsir, 2015), 26.

³ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-muşallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004), 108; Muhammed Ebû Zehrâ, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşiltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ İbn Hazm (öl. 456/1064) mezkûr eserinde Hâricîleri, "Hâricîlerin rezaleti" başlığı altında inceler. Müellif bu başlık altında, Hâricîlerin kendi içinde fırkalara ayrıldığından bahsetmeden, doğrudan İbâzîlerle başlar. Zeyd b. Ubeysihe'nin İbâzî olduğunu ve onun İslâm'la bağdaşmayan yeni bir peygamber ve kitabın gönderileceğini dolayısıyla İslâm dininin yeni bir dinle nesh edileceği gibi fikirlere sahip olduğunu söyler. Ayrıca İbâzî fıkında olmayan bazı görüşleri İbâzîlere dayandırır. İbâzîlerin kabul etmediği; ancak İbn Hazm'ın onlara dayandırdığı bazı fikhî görüşler şunlardır: İbâzîlerin su olmasına rağmen teyemmüm yaptıklarını, Ehl-i kitabın yiyeceklerinin Müslümanlara haram olduğunu ve mutlak anlamda oruçlu birinin ihtilâm olması orucunu bozduğu gibi görüşler İbn Hazm'ın İbâzîye mezhebine dayandırdığı ve mezhebin kabul etmediği görüşlerdir. bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁵ Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye*, 26.

⁶ Ahmet Yaman-Halit Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

İbâzîlerin genellikle Sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz: Bunlardan ilki, İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmesidir. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁸ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur.⁹ Zihinlerdeki menfi Hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli yaklaşılma sonucunu doğurmuştur. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi, İbnü'n-Nedim'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimalin ilk dönem için kabulü mümkün olmakla birlikte, günümüzde geçerliliği pek mümkün görünmemektedir. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep olmasından ziyade siyasi bir fırka olarak ele alınmıştır.

1.1. İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî seksen yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşmayı başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispetle Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de geçerlidir. Fakat İbâzî mezhebi için durum farklıdır.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzubahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürri el-Mukâ'isî (öl. --) ikincisi ise Ebû'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece önemli olmakla birlikte mezhep müessisinin hangisi olduğu tartışmalıdır. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispetle İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fikhî mezhebin

⁸ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı (İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

⁹ Kadir Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma", e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016), 77-98.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹ Amr Halîfe en-Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hürî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 33; Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 44.

² Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilûn* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Ebû Rebi' Süleyman el-Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; Ahmed b. Su'ûd Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Yahya Muhammed Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtib, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye* (Beyrut: Dârü'l-İbn Hazm, 2013), 21.

oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler.⁵ İbâziler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir şahsiyet olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismi yerine Muhâkkimetü'l-Ülâ, Şurât, Cemâ'atü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi yeğlemişlerdir.⁶ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin *et-Tevhîd* adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁷ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî adlandırmasını hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁸ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁹ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıtıyor da¹⁰ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ezrâk'la (öl. 65/685) Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fikhî eser ya da fetva bulunmamaktadır.

Câbir'in yaşadığı hicrî birinci asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.¹¹

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹² Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhının temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹³ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri birinci asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (öl. 145/762) bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹⁴

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin, hakkında görüş belirttiği meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e

⁵ Mehmet Hanifi Yoldas – Mehmet Kubat, “İbâziyye'nin Hâriciliğe İsnadı Meselesi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269.

⁶ İvaz Muhammed Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü'ş-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁷ Abdülkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁸ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 11-12.

⁹ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 12.

¹⁰ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 64.

¹¹ Ahmet Faruk Göksun, *İbâdî Fikhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, Lisans Tezi, 2021), 26.

¹² Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas’ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söyledim”¹⁵ diyerek İbn Abbas’ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fıkhıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir’in İbn Abbas’ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir’in İbn Abbas’a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi Câbir b. Zeyd’in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir: Bunlardan ilki, günümüze kadar ulaşmış ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd’in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırdığını söylerler.¹⁶ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırdığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Dîvânu Câbir b. Zeyd*’dir. Buna karşı Câbir’in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir’in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*’dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya Bekûş Câbir b. Zeyd’e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁷

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme’nin payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesini ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde’nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd’den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî kırk beş senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbiînle karşılaşmasının yanı sıra Câbir b. Zeyd’den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd’in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir’den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbiînin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re’ye karşı olma hali Ebû Ubeyde’de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re’ye

¹⁵ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 92.

¹⁶ Halîfât, *el-Usûlu’t-Târihiyye li’l-Firkatu’l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 80.

¹⁷ Bekûş, *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taarruf alâ Mezhebi’l-İbâziyye*, 54.

² Ebû’l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Abdilvâhid eş-Şemmâhî, *Kitâbü’s-Siyer* (Maskat: Metâbiü’n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhi’l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü’s-Siyer*, 78.

başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu işitince hiddetlenerek; "Onların ırzları ve canları garanti altında değildir" demiş ve istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı bu tavrı bazılarını İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için *tevelli*, yani bizden olanlar ve *teberri*, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uygulamıştır. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "kitmân"⁹ dönemi adı verilmiştir.¹⁰ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensupları bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹¹ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹²

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için çeşitli meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹³

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika'da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde'nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren derslerden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. *Hamaletü'l-‘ilim* öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde'nin Kuzey Afrika'ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa'd, bölgedeki zeki kişileri Basra'ya göndererek Ebû Ubeyde'den dersler almalarını sağlıyordu. Basra'da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika'da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef Veslâtû, *Kitâbü't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "kitmân" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmüştür.

¹⁰ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

¹¹ Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 78; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 88.

¹³ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

İbâzî fıkhnın sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâzıyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fıkhnın egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip gelişmesinde önemli başarılar kaydetmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika'da 136 yıl süren Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹⁴

2. İbâzıyye Fıkhnı ve Kaynakları

İbâzîler, mezheplerinin İslam'da teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmekte olup, böylesine köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen mezheplerinin fikhî anlamda ihmal edildiğini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla İbâzî fıkhnın yeterince çalışılmadığını buna bağlı olarak da mezhep fıkhnın doğru bir şekilde bilinmediğini ileri sürmektedirler. İbâzîlerin bu iddiası bazı araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır. Örneğin İbâzıyye mezhebi hakkında çalışmaları olan Duncan Black Macdonald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *“Bizler İbâzî fikhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fikhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül eden ilk mezheptir.”*¹ Yine ülkemizde İbâzî mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fığlalı da bu ihtiyaca; *“Ayrıca bugün Kuzey Afrika'nın bazı yerlerinde, Zengibar'da ve Ummân'da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâzıyye'nin yalnızca itikâdî ve siyasî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır”* şeklinde dikkat çekmiş ve İbâzıyye fıkhnın ihmal edildiğini vurgulamıştır.²

İbâzî fıkhnına yönelik çalışmaların yetersizliği mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fikhî mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâzıyye fıkhnın yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâzıyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Bu mezhep gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîlerce en erken hadis kaynağı Rebi' b. Habîb'e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fikhla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermiştir.

İbâzî fıkhnın şekillenmesinde mezhep müessisi Câbir b. Zeyd'in hocası İbn Abbas'ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas'tan etkilenmiş O'nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas'ın birtakım görüşleri İbâzıyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesîe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima' olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler, iddia

¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

¹ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzıyye*, 119.

² Fığlalı, *İbâdîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâzıyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu'l-İbâzıyye*, 28-29.

ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu, İbn Abbas'ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas'ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fıkıhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi kitmân diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından kitmân dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁶ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasına sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bırakmıştır. Bu minvalde mezhebin altıncı asır âlimlerinden Ebû Ya'kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan 'Müsned' dışındaki sünnî hadis eserlerindeki hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine Sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar Sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁷

2.1.İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemeye başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fıkıh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fıkıh kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Gânim el-Horâsânî'nin *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserinde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fıkıhı hem de usulü için son derece önemli olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî üçüncü asır İbâzî fakihlerinden İbn Ca'fer el-Ezkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, 'arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî dördüncü asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eseri İbn Bereke'nin (öl. 361/972) *el-Câmi*'dir. *el-Câmi* gerek usûl gerekse de fûrû-i fıkıh alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu'l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

⁷ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Bîşr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² Ebû Câbir Muhammed b. Cafer el-Ezkevî, *el-Câmi* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fıkıh eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'in *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin *Mesâilu Ebî Ubeyde ve Rebi' b. Hâbîb'in Futyâ Rebi' b. Habib* isimli eserleridir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mensuplarınca mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e yöneltilen sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin olduğunu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikredilen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

Hicrî altıncı asra gelindiğinde İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin *el-'Adl ve'l-inşâf* adlı eseriyle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma noktasında diğer mezheplerden farklı bir metod geliştirmemiştir. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkâtü' ve zayıf gibi hususların yanı sıra icmâ' ve kıyas için de durum farklı değildir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemsiz itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan 'kıyası delil olarak görmezler'¹ yönündeki iddiayı ele alacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'* (Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halîfe, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Dâru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd) es-Sâlimî, *Tal'atü's-şems* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

⁹ Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin aklî ya da naklî oluşu ihtilafî olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü bazı kesimlerce tam olarak anlaşılmamıştır. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavır, kimi kesimlerde İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikrini doğurmuştur. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum, kıyasın İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasında etkili olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyasın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyası tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bazı İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyasın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde kimi talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.⁹* Bu söylemler diğer mezhep kaynaklarında, İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun belirmesine sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyâs hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Sümeynî (öl. 1223/1808)

¹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

² Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Uşûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

³ Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁴ Mahmûd Muhâmmed Tantâvî, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebetü Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 85; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 85; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365.

⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî Uşûli'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

İbâzîyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin varlığına şöyle değinmektedir: “Ehl-i Kitab’ın necis olmasına bakmaksızın nassın zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.”¹¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde’nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâzîyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû’ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur’ân, sünnet ve icmâda açık bir hüküm bulunmazsa naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakîhleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılmıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde’den şunları aktarmaktadır:

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete baş vurmak yerine kıyasa başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh’a itaatle alakası olmayan rey’e başvurmuş olur.”¹³

Bacû ve Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde bu ifadesiyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakîhlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habîb’in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar birtakım İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebî’ b. Habîb tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâzîyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvuruyla ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâzîyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâzîyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

¹¹ Abdülazîz b. Hâc, b. İbrâhîm es-Sümeynî,, *et-Tâcu’l-Manzûm* (Maskat: Vizâretü’t-Turâsî’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâzîyye*, 313.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâzîyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâzîyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâzîyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-inşâf*, 85; Sâlimî, *‘Tal’atü’ş-şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâzîyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâzîyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâzî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâzîyye*, 202; Abdullah b. Muhammed b Abdullah Sâlimî, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâzî* (Maskat: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’d-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü’l-Hadis ve Eseruh fî Fıkhî’l-İbâzî* (Cezâir: Neşru Cem’iyyetü’t-Turâs, 2017), 241.

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da kıyas, İbâziyye mezhebinde hem usûl hem furû kaynaklarında şer'î delillerden biri olarak zikredilmiştir.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden istidlâlî beşinci şer'î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihâs, istihâb, istikrâ, mesâlihu'l-mursele, örf, şer'u men kablênâ ve ilham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilhâm, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

2.2.3. İlham

İlham: Bir şeyi yapması ya da yapmaması yönünde kişinin kalbine ilkâ edilen ve onu doğru yola ileten, Allah'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhâmın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîfî fırkalar ilhâmı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfîler ilhâmı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhâmı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhâmı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhâmın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışılmalıdır. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların bildiği bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulmuş bir delil olarak işlenmesi pek alışılmalıdır. Fakat İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımızda, ilhâm istidlâl yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilhâm, usûl kaynaklarında istidlâl delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhâmın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilhâm sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça belirtilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifleri ve detaylıca bilgi için bk. Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf*, 88; Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-Fıkhî'l-İbâzî*, 2/395.

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammê'î el-Cevherî, *Müntahab min Şihâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

⁴ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁶ Sadece Şâfiîlerden bazı âlimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁷ Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 741; Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhî'l-İbâzî*, (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ni'd-Dîniyye, 2017), 2/412.

⁸ Sâlimî, *Ṭal'atü's-şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 743.

önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilhâm hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilhâm edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhâmın hüccet değeri şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhâmda bulunulan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem avamdan biri ise ilhâm edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir ilhâmın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhâmla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhâmın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilhâm doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhâmın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak birtakım İbâzî fakihine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an'ı-Kerim'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâzîyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divânı*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserler ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren numunelerdir. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî yirmi üç senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir dönemindeki siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâzîyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesini engellemiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü Câbir ve Ebû Ubeyde dönemi siyasi çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu çalkantılı dönemde İbâzî fıkhnın oluşmasında siyasi olayların etkisi vuzuha kavuşturulmalıdır. Ancak bütün bu siyasi karışıklıklara rağmen bu iki şahsiyetin, dönemlerinde fıkha dair çalışmalar yapması fikhî bir mezhebin oluşturulması çabası olarak anlaşılmalıdır. Câbir'in iyi bir fâkih olduğuna

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebetu İmâm Nûruddîn Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhi'l-İbâzî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, *Mevsû'atü'l-fıkhi'l-İbâzî*, 2/412; Sâlimî, *Tale'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâzîyye*, 743.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat 'inde'l-İbâzîyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

yönelik sahabî ve tâbiîn övgüsüne mazhar olması ve fikhî konularda fetvalar vermesi, Ebû Ubeyde'nin fikhın gerek fûrû gerekse de usûl konularına hâkim olması, bir fikhî mezhep olma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle hem Câbir'in hem de Ebû Ubeyde'nin İbâziliğin fikhî bir mezhep olması için yoğun bir çaba sarf ettikleri ortadadır. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhının Basra dışına taşınması da gerçekleştirilmiştir. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu Sünnî ve Şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Etik Beyan / Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Yazar(lar) / Author(s)	Sadi Ölmez
Finansman / Funding	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / <i>The authors declared that this study has received no financial support</i>
Yazar Katkıları / Author Contributions	
Çıkar Çatışması / Competing Interests	Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / <i>The authors declare that they have no competing interests.</i>

Kaynakça

- Abdulmuhsin Sâlim Kâtib. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikîyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/4122/1/220985>
- Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih. *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî Cezâir*: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsır, 2015.
- Bardak, Ahmet. "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019). <https://doi.org/10.26791/sarkiat.531668>

- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhu İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetü'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Gânim, Bîşr b. Gânim el-Horâsânî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İlâ Fıkhi'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetü'd-Dâmirî, 2013.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfî'l-muşallîn* Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Ezkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. 9 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetu Tefkiyye, ts.
- Göksun, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkhu'nun Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, Lisans Tezi, 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gömbeyaz, Kadir. 'Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefiler mi? Metodolojik Bir Tartışma'. e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016). <https://doi.org/10.18403/emakalat.06629>
- Halîfât, İvaz Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsır, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-'Ukûdu'l-Fediyye fî Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsır b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fî İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. 5 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Telbîsü İblîs* Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fî'l-Milel ve-Nihal*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmiyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsim Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. 2. Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahyâ. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilûn*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsır. *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye*. Maskat: Dâru Nâsır, 2015.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fî Fıkhi'l-İbâzî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nûruddîn Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah. *Mevsû'atü'l-Fıkhi'l-İbâzî*. 7. Cilt. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd). *Meâricu'l-Âmâl*. 10 Cilt. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd (Humeyd). *Ṭal'atü's-Şems*. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.

- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. 7 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbâs Bedrüddîn Ahmed b. Abdilvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-inşâf*. Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbü't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet. “İbâdiyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2334704>
- Zeydân, Abdülkerî. *el-Vecîz fî Uşûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2006.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. 11 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2004.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: düzeltilen metin.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:20-08-2022

İbâziyye Mezhebinin Teşekkülü, Sistematığı ve Farklılaşmalar

Öz

Teşekkülü hicrî birinci asra denk gelen İbâziyye mezhebi fikhî bir mezhep vasfından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak şöhret bulmuştur. Böyle bir anlaşılmaya maruz kalmasının altında selef olarak kabul ettikleri bazı şahsiyetlerin Hâricîlerle olan iltisakları yatmaktadır. Bu durum İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olarak bilinmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü İbâziyye mezhebi daha çok mezhepler tarihi ve itikâdî görüşlerinden ötürü de kalam alanında çalışılmıştır. Bu yönelim de mezhebin fikhî yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur. Oysa ki İbâziyye mezhebi zengin fikhî müktesebatı ve literatürüyle müstakil bir ameli mezheptir. Hatta İbâzilere göre kendi mezhepleri kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezheptir. İbâziyye mezhebi Abdullah b. İbâz'a nispet olunmakla birlikte İbâziler Câbir b. Zeyd'i müessis olarak kabul ederler. İbâziler hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar kendilerini İbâzî olarak isimlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar fikhî mezheplerin, kurucularına nispet edilmesini gerektiğini, mezhep kurucularının da Câbir b. Zeyd olduğunu söylerler. Mezheplerinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin siyasi saikler nedeniyle olduğunu ısrarla vurgularlar. Bundan ötürü İbâziler mezheplerinin müessisi olarak Câbir. b. Zeyd'i görürler. Câbir tâbiîn alimlerinden olup Basra müftüsü olmasıyla da şöhret bulmuştur. İbâziyye mezhebinin Câbir'den sonraki en etkili şahsiyeti olarak kabul edilen Ebû Ubeyde Muslim b. Ebî Kerime mezhebin teşekkülünde ve sistemleşmesinde son derece ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ebû Ubeyde gerek Emevîler gerekse de Abbâsîler döneminde İbâzilere yönelik baskılara rağmen mezhebi bir arada tutarak Basra dışına özellikle de Kuzey Afrika'da yayılmasını sağlamıştır. İbâziyye mezhebinin hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren farklı coğrafyalara taşınması bu mezhebin sistemleşmesi bakımından önemli bir süreç olmuştur. Ayrıca İbâziyye mezhebinin Basra dışındaki bölgelere yayılması İbâzî fıkıhla ilgili tedvinlerin artmasını sağlamıştır. İbâzî fıkıhının günümüze ulaşmış kıymetli eserleri arasında ilk sıralarda olan Ebû Gânim el-Horasânî'ye ait olan *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* bu dönemin mahsulüdür. İbâziyye mezhebi sünî mezheplerin fikhî meselelerde başvurdukları istinbât ve istidlâl yönteminden farklı bir yöntem kullanmamıştır. Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve diğer istidlâl yöntemleri İbâzî fakihlerce de başvurulan yöntemler olmuştur. Dolayısıyla İbâzîlerin kullanmış olduğu usûl yöntemlerinin diğer mezheplerin usûl yöntemiyle tam olarak aynı olmasa da birbirine çok yakın olduğunu söylemek mümkündür. İbâzîlerin istidlali deliller kısmında diğer mezheplerden farklılaşması ilham konusunda olmuştur. İbâzîlerde tartışmalı olmakla birlikte ilhamı istidlali delillerden biri olarak zikredilmiştir. Bu çalışmamızda İbâziyye mezhebinin Hâricîlerle olan bağlantısı, mezhebin ortaya çıkışı, fıkıhı ve usûlüne değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İbâziyye, Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd.

The Formation, Systematics and Differences of the Ibadiyya

Abstract

The Ibadiyya sect, whose formation coincided with the 1st century of Hijri, found fame as a political sect rather than a jurisprudential. Underlying such an understanding lies the ties of some personalities whom they considered as predecessors with the Kharijites. This situation prevented the Ibadiyya madhhab from being known as a fiqh sect. For this reason, the Ibadiyya sect has been studied mostly in the field of kalam due to its sect's history and religious beliefs. This orientation has also led to the neglect of the fiqh aspect of the madhhab. However, the Ibadiyya sect is an independent religious sect with its rich jurisprudence and literature. In fact, according to the Ibazis, their sect is the first fiqh sect to be formed chronologically. Although they are attributed to Abdullah b. Ibaz, the Ibadiyya sect, the Ibazis accept Jabir b. Zayd as the founder. Until the end of the 3rd century, the Ibazis abstained from calling themselves Ibazi. Because they say that the fiqh sects should be attributed to their founders and that the founders of the sect were Jabir b. Zayd. They insistently underline that the attribution of their sect to Abdullah b. İbaz is due to political motives. For this reason, Ibazis see Jabir b. Zayd as the founder of their madhhab. Jabir was one of the natural scholars and became famous as the mufti of Basra. Abu Ubayda Muslim b. Abi Karim, who is accepted as the most influential figure of the Ibadiyya sect after Jabir, has an extremely important place in the formation and systematization of the sect. Abu Ubeyde kept the sect together despite the pressures against the Ibazis during both the Umayyad and the Abbasid periods, allowing it to spread out of Basra, especially in North Africa. The transfer of the Ibadiyya sect to different geographies as of the second quarter of the 2nd century hijri has been an important process in terms of systematization of this sect. In addition, the spread of the Ibadiyya sect to regions outside Basra led to an increase in the codifications related to İbâzî fiqh. Al-Mudevvenetü'l-Kubra, which belongs to Ebu Ganim el-

Khorasani, who is one of the most valuable works of Ibazi fiqh that has survived to the present day, is the product of this period. The Ibaziyya sect did not use a method different from the istinbat and istidlal method used by the Sunni sects in fiqh issues. The Qur'an, Sunnah, ijma, qiyas and other istidlal methods were methods used by Ibâdiyya, too. So, the used legal methods used by Ibadites could be said not to be such perfect same but very similar to each other. But Ibâdiyya is separated from any other sects about ilham. Ilham was mentioned as an istidlali method although it is controversial. In this study, we will study the connection of Ibadiyya to Kharijism during the formation period, its emergence, its fiqh and jurisprudential methods.

Keywords: Islamic Law (Shari'a), Sect, Ibadiyya, Abd Allah b. Ibâd, Jâbir b. Zayd.

1.İbâziyye Mezhebinin Hâricî Eksenli Değerlendirilmesi ve Nedenleri

Bir takım Sünnî tarih kaynaklarında İbâzîlerle ilgili yapılan tanımlamalarda alışagelmış bir yöntem benimsenmiştir. Bu tanımlamalar genel olarak siyasi yaklaşımlarla yapılmıştır. Bunun sebebinin İbâzîlerin Hâricîlerle olan iltisakına bağlamak mümkündür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinden başlamak suretiyle İbâzîlerin aşırılık ve şiddet yanlısı anlamındaki Hâricîlikle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü ılımlı bir yapıya sahip olan İbâzîlerin dönemin monarşist anlayışı tarafından sevilmesi beklenemezdi. Hilâfet makamını sadece aile üyelerine hasreden bir anlayışa karşı o makamın sadece Kureyş'e veya bir aileye has olmadığını, liyakat ehli bir kölenin dahi halife olabileceğini savunan bir yapının o dönemde var olması monarşist yönetimler için büyük tehlike arz etmekteydi.¹ Dolayısıyla dönemin siyasi iktidarlarından bu fırkayı telmih eden veya objektif tutum sergileyen yazarlara ve eserlerine tahammül etmeleri beklenemeyeceği gibi² hilâfet makamında eşitliği savunan bu grubun insanların nefretini celbetmeleri sağlanmalıydı. Bundan ötürü bazı sünnî kaynaklarda İbâzî-Hâricî paralelliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.³

İbâziyye mezhebinin teşekkül süreci siyasi fırka çatışmalarının olduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu siyasi çalkantıların yaşandığı dönemde ortaya çıkan İbâziyye mezhebi Hâricîliğin ılımlı kolu olarak bilinmektedir. Ancak Hâricîlik tabirinin zihinlerde yaratmış olduğu menfi anlamdan ötürü İbâzîlere karşı genel bir ön yargı bulunmaktadır. Ayrıca Hâricîlik kavramının dönemsel karşılığı ve değişiminin tam izah edilememesinden dolayı genelleyici bir yaklaşımın hâkim olduğu da anlaşılmaktadır. Bu genelleyici tanım haliyle İbâzî fikir ve görüşlerin Hâricîlik gölgesinde kalmasına sebep olmuştur. İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *el-Fasl* adlı eserindeki Hâricî eksenli İbâzî tanımlaması bunun en tipik örneklerindedir.⁴

İbâziyye mezhebinin teşekkülü araştırılırken ihmal edilen diğer bir husus ise, İbâzîleri kendi kaynaklarından okuyup, onları doğru anlama çabalarının zayıf kalmasıdır.⁵ Bir mezhebi veya fırkayı doğru

¹ İsmâil b. Sâlih b. Hamdân el-Eğberî, *el-Medhal ilâ Fikhi'l-İbâdiyye* (Maskat: Mektebetu Zâmiri, 2013), 59.

² Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016), 446; Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye* (Maskat: Dâru Nâsır, 2015), 26.

³ Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (Beyrut: Daru Sâdir, 2006), 68; Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 108; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 89; Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 87.

⁴ İbn Hazm (öl. 456/1064) bahsi geçen eserinde Hâricîleri, "Hâricîlerin rezaleti" başlığı altında inceler. Müellif söz konusu başlık altında, Hâricîlerin kendi içinde fırkalara ayrıldığından bahsetmeden, doğrudan İbâzîlerle başlar. Zeyd b. Ubeysihe'nin İbâzî olduğunu ve onun İslâmı bağdaşmayan yeni bir peygamber ve kitabın gönderileceğini dolayısıyla İslâm dininin yeni bir dinle nesh edileceği gibi fikirlere sahip olduğunu söyler. Ayrıca İbâzî fiqhında olmayan bazı görüşleri İbâzîlere dayandırır. İbâzîlerin kabul etmediği ancak İbn Hazm'ın onlara dayandırdığı bazı fikhî görüşler şunlardır: İbâzîlerin su olmasına rağmen teyemmüm yaptıklarını, Ehl-i kitabın yiyeceklerinin Müslümanlara haram olduğunu ve mutlak anlamda oruçlu birinin ihtilâm olması orucunu bozduğu gibi görüşler İbn Hazm'ın İbâziyye mezhebine dayandırdığı ve mezhebin kabul etmediği görüşlerdir. bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1975), 4/189.

⁵ Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da've 'inde'l-ibâziyye*, 26.

anlamanın yegâne yolu, o fırkanın kendi kaynaklarına müracaat edilmesidir. Maalesef İbâzîlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda İbâzî kaynaklarına müracaat yüzeysel kalmıştır.⁶ Hatta İbâzî mezhebine isnat edilen bazı yanlış görüşlerin tahkik edilmeden nakil yoluyla bir kısım eserlerde yer aldığını görmekteyiz.⁷

İbâzîlerin genellikle Sünnî kaynaklar referans alınarak tanıtılmasını iki sebebe dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; İbâzîlerin Hâricî olarak zihinlerde yer edinmiş olmasıdır. Çünkü sünnî kaynaklarda İbâzîler anlatılırken genelleyici Hâricî profili birkaç farkla İbâzîlere uygulanmıştır ki uygulanan bu profil İbâzîlerin ılımlı Hâricî olduğudur.⁸ Dolayısıyla sabit Hâricî anlayışının ılımlılık şartıyla İbâzîlere tatbik edilmesi söz konusudur.⁹ Zihinlerde var olan menfi Hâricî anlayışı ve onların kaynaklarına müracaat etmenin gereksizliği düşüncesi İbâzî kaynaklara mesafeli durulma sonucunu ortaya çıkarmıştır. İbâzîlerin kendi kaynaklarından hareketle tanıtılmamasının diğer bir sebebi ise, İbnü'n-Nedîm'in de (öl. 385/995?) değindiği gibi siyasi baskılardan ötürü kaynaklarının kapalı bir yapıya sahip olma ihtimalidir.¹⁰ Bu ihtimal ilk dönem için kabul edilebilen bir ihtimal olmakla birlikte, günümüzde pek geçerliliği olmayan bir durumdur. Çünkü günümüzde İbâzî kaynaklarına ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde dahi İbâzîlerin kendi kaynakları dışında tanıtıldığını görmekteyiz.¹¹

Bütün bu sebeplerden ötürü İbâzîyye mezhebi fikhî bir mezhep olmasından ziyade daha çok siyasi bir fırka olarak ele alınmıştır.

1.1.İbâzîyye Mezhebinin Teşekkülü

İbâzîler, mezheplerinin neş'et eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmektedirler. Ancak İslâm fıkıh mezhepleri kronolojik olarak tarihlendirildiğinde kurucusunun hicrî seksen yılındaki doğumuna binaen Hanefî mezhebi en eski fikhî mezhep olarak ilk sırada zikredilmektedir. Halbuki İbâzî mezhebinin müessisi olan Câbir b. Zeyd'in doğumu 23/644, vefatı ise 93/712 yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Ebû Hanîfe tarihî verilere göre on üç yaşındaydı. Bu kronolojiye dayanan İbâzîler mezheplerini günümüze kadar ulaşmaya başaran en eski fikhî mezhep olarak kabul etmektedirler.¹ Ancak mezhebin teşekkül sürecinde

⁶ Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 100-101; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukuna Giriş* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 85; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016), 191.

⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2004), 1/45; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁸ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 32; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 87.

⁹ Kadır Gömbeyaz, "Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma", e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016), 77-98.

¹⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

¹¹ Son dönem İslâm âlimlerinden olan Vehbe ez-Zühaylî'nin (1932-2015) böyle bir hataya düştüğünü görmekteyiz. İslâmî ilimlerde birçok eser kaleme alan yazarın yazmış olduğu eserlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh* adlı kitaptır. Yazar bu eserinde, birçok mezhebin fikhî konulardaki görüşlerini detaylı olarak ele almaktadır. Bu eseri önemli kılan diğer bir husus, İslâm âlimleri ve konunun mütehassıslarınca kabul görmüş ve referans değeri yüksek kaynaklardan biri olmasıdır. Zira söz konusu kaynak, herhangi bir konuda mezhepler arasındaki tartışmaları açık ve anlaşılır bir dille izah etmektedir. Bu nedenle ilgili eserin kapsadığı bilgiler genellikle kabul görmüştür. Kitabının giriş kısmında ele aldığı mezheplerle ilgili özet bilgiler veren Zühaylî, İbâzîyye mezhebinden ise şöyle bahsetmektedir. "İbâzîyye mezhebi, Hâricî fırkaları arasında en mu'tedil fırkadır." İbâzîyye mezhebinden böyle olumlu söz eden Zühaylî, mezhebin muhtelif fikhî görüşlerini yazdığı kısımda ise mezhebe bazı haksız isnatlarda bulunur. Zühaylî'nin eserinde İbâzîler hakkında yer vermiş olduğu bilgilerin kaynağının Sünnî kaynaklar olduğu görülecektir. Ancak sonradan İbâzîlerle ilgili yanlış tespitlerde bulunduğunu fark eden Zühaylî eserinin bir sonraki baskısında düzeltmeye giderek şu ifadelerle İbâzîlerden özür dilemiştir: 'Hatalı olduğu anlaşıldığı için, bir önceki baskıda İbâzîlerle ilgili yazdıklarımın döndüğümü ilan ediyorum.' bk. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, 1/45; Bunun yanı sıra günümüzde bazı İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı ya da İslâm Hukuku alanında okunması tavsiye edilen bazı İslâm Hukukuna Giriş tarzı kitaplarda İbâzîlerle ilgili yanlış veya eksik bilgiler verilmektedir; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 100-101; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

¹ Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâzîyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmîyye, 2012), 33; Bâ, Amr b. el-Hâc Muhammed Sâlih, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî* (Cezâir: Muessesu Şeyh Nâsir, 2015), 44.

kurucusunun kim olduğu tartışmalıdır. Genel anlamda fıkıh mezheplerinin hepsi müessislerine nispet edilmektedir. Mesela Hanefî mezhebi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'e nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak bilinir. Bu durum, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer fıkıh mezhepleri için de böyledir. Fakat İbâzî mezhebi için durum böyle değildir.² Çünkü İbâzî mezhebi mevzu bahis olduğunda özellikle mezhebin müessisi bağlamında iki isim karşımıza çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki Abdullah b. İbâz el-Mürrî el-Mukâ'isî et-Temîmî (öl. --) ikincisi ise Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (öl. 93/711-12). Bu iki şahsiyet İbâzîler için son derece ehemmiyetli olmakla birlikte mezhep müessisinin bu şahsiyetlerden hangisi olduğu tartışma konusu olmuştur. Bundan ötürü konuyla ilgili hem İbâzî³ hem de İbâzî mezhebi dışındaki⁴ çalışmalarda bu durum izaha muhtaç bir problem haline gelmiştir. Mezhep her ne kadar Abdullah b. İbâz'a nispet ile İbâziyye mezhebi olarak isimlendirilse de tüm İbâzî kaynaklar fikirleriyle bir fıkhi mezhebin oluşmasını sağlayan kişinin Câbir b. Zeyd olduğunu söylemektedirler.⁵ İbâzîler Abdullah b. İbâz'ı saygın bir kişi olarak görmelerine rağmen mezhebin ona nispet edilmesini hoş karşılamazlar. Nitekim onlar ilk dönemde kendilerini İbâzî ismiyle değil de Muhâkkimetü'l-Ûlâ, Şurât, Cemâ'atü'l-Müslimîn veya Ehl-i İstikâme olarak isimlendirmeyi tercih etmişlerdir.⁶ Bundan ötürü İbâzî kaynaklarda hicrî ikinci asrın sonlarına kadar 'İbâzî' isimlendirmesiyle karşılaşmamaktayız. İbâzî isimlendirmesi ilk olarak hicrî ikinci asırda kendisi de İbâzî olan Abdullah b. Yezid el-Fezârî'nin *et-Tevhîd* adlı eserinde geçmektedir. Ancak bu nispetin hemen kabul görmeyip zamanla yer edindiğini görmekteyiz.⁷ Nitekim el-Fezârî'den sonraki bu İbâzî adlandırmasını hicrî üçüncü asır İbâzî alimi Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsî'nin (öl. 300/912-13 ?) *Usûlu'd-Deynûneti's-Sâfiye* adlı eserinde görmekteyiz.⁸ Bu durum Meşârika diye tabir edilen doğu İbâzî bloğu için de geçerlidir. Meşârika kaynaklarında da İbâzî nispeti hicrî üçüncü asrın sonlarına denk gelmektedir.⁹ Bu nispetin geç dönemlerde kabul görmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın fakîh olmayışdır. Her ne kadar bazı İbâzî kaynakları Abdullah b. İbâz'ı büyük bir fakîh olarak tanıyorsa da¹⁰ elimizde bu tezi destekleyen hiçbir belge bulunmamaktadır. Abdullah b. İbâz'la ilgili elimizde bulunun en önemli veri Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'la yapmış olduğu yazışmalar ve Abdullah b. Zübeyr'i Emevî muhasarasından korumak için Nâfi' b. Ebrâk'la (öl. 65/685) Mekke'de bulunmuş olmasıdır. Kaynaklarda Abdullah b. İbâz'a nispet edilen herhangi bir fıkhi eser ya da fetva bulunmamaktadır.

² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* (Londra: Dârü'l-Hikme, 2013), 17.

³ Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman, *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye* (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 22; Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*, (Seeb: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 13; Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012), 73; Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Tarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 48; Bekûş, Yahya Muhammed, *Fikhu İmâm Câbir b. Zeyd* (Maskat: Mektebetü'd-Dâmirî, 2014), 28.

⁴ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007), 86; Bâ, *Dirâse fi Fikri'l-İbâzî*, 44; Abdulmuhsin Sâlim el-Kâtîp, *el-Hilâfu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâdiyye* (Beyrut: Daru'l-İbn Hazm, 2013), 21.

⁵ Mehmet Hanifi Yoldas – Mehmet Kubat, "İbâziyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269.

⁶ Halîfât, Aved Muhammed, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye* (Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015), 24.

⁷ Abdulkerim Mahrûs Mîzân, *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman* (Hadramut: Dârü Hadramut, 2017), 21.

⁸ Halîfât, *el-Usûlu't-Târîhiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 39; Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 11-12.

⁹ Siyâbî, *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 12.

¹⁰ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 45; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâziyye*, 64.

Câbir'in yaşadığı hicrî birinci asırda İbâziyye mezhebinin fikhî anlamda düzenli bir sisteme sahip olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu asır daha çok hilafet tartışması gibi siyasi faaliyetlere sahne olan bir asırdı. Bundan ötürü İbâziyye mezhebinin bu asırda fikhî bir mezhep mi yoksa siyasi bir fırka mı olduğu tartışılmıştır.¹¹

Câbir'in bir dönem Basra kadısı olması ve ilmi yeterlilik anlamında sahâbenin övgüsüne mazhar olması onun ilmî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.¹² Câbir'in sahâbeden ilmî anlamda faydalanması, onlardaki rivayetleri alması ve bunları sonraki İbâzî fukahâsına aktarmasının İbâziyye fikhinin temeli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze ulaşan önemli eseri *Resâilu Câbir* de farklı coğrafyalardaki İbâzîlerle irtibat halinde olup fetva ve nasihatlerle İbâziyye mezhebinin ilk dönemden itibaren belirmesini sağlamıştır.¹³ Bütün bu ilmi gayretler Câbir'in hicri birinci asırdan itibaren İbâzî fakîhi olarak anılmasını sağlamıştır. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (öl. 145/762) bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Fakîh bir imamı olmayan her muhaddis dalâlettedir. Şayet Allah bize Câbir b. Zeyd gibi birisini lütufta bulunmasaydı bizler de dalâlete giderdik.*”¹⁴

Câbir, Kur'an ve Sünnet'e olan bağlılığının yanı sıra özellikle bazı sahâbe görüşlerine çok önem vermiştir. Öyle ki sahâbenin hakkında görüş belirttiği bazı meseleleri neredeyse tartışmaya kapatmıştır. Örneğin İbn Abbas (öl. 68/687-88) hasta olan bir kocanın karısını boşaması halinde, kadının eşine mirasçı olabilmesi için, kocasının hastalıktan iyileşmesini beklemesi gerektiğini savunur. İbn Abbas'a göre kadın, kocası iyileşmeden başka biriyle evlenirse kocasının mirasından pay alamaz. İbn Abbas'ın konu hakkındaki bu görüşü Câbir'e söylenince şöyle tepki verir; “Eğer İbn Abbas'ın bu konuda böyle bir görüşü olmamış olsaydı ben kadının zarar görmemesi için kocası iyileşmeden önce evlenmiş olsa bile onun miras hakkına sahip olması gerektiğini söylerdim”¹⁵ diyerek İbn Abbas'ın görüşüne itiraz etmeden ona uymayı tercih etmiştir. Ancak burada İbâzî fikhıyla ilgili şu hususun altı çizilmelidir. İbâzî mezhebinin özelliklerinden olan içtihat kapısının daima açık olduğu hususu şöyle bir soru sormayı gerekli kılar. Câbir'in İbn Abbas'ın görüş ve fetvalarına karşı ortaya koyduğu bu tutum bütün sahâbîler için geçerli mi? Yoksa yalnız İbn Abbas ve İbâzîlerce makbul olan bazı isimleri mi kapsıyor? Her ne kadar Câbir'in İbn Abbas'a karşı göstermiş olduğu bu ve benzeri tutumlar İbâzîlerin sahâbe görüşüne karşı bakış açısı olarak yansıtılmış ise de aslında bu tutum sadece bazıları için geçerlidir.

İbâziyye mezhebinin teşekkül sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması için mezhep müessisinin eserleri önem arz etmektedir. Ancak mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd'in eserlerini iki kategoride incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki günümüze kadar ulaşmış olan eserleri ve günümüze ulaşamayan eserleridir. İbâzîler Câbir b. Zeyd'in günümüze kadar ulaşamayan bazı eserlerinin Abbâsîler döneminde kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını söylerler.¹⁶ İbâzîlerin kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırıldığını iddia ettikleri en önemli eser ise ‘*Dîvânu Câbir b. Zeyd*’dir. Buna karşı Câbir'in bugün elimizde bulunan eserlerinden biri *Kitâbu Câbir b. Zeyd*’dir. Saîd b. Halef el-Harusî tarafından birtakım eklemeler yapılarak 1984 yılında *Cevâbât İmâm Câbir b. Zeyd* ismiyle basılmıştır. Câbir'in günümüze ulaşmış diğer bir eseri de *Resâilu Câbir b. Zeyd*’dir. Bu eser, Câbir b. Zeyd ile farklı yerlerde yaşayan İbâzîler arasındaki birtakım yazışmaları konu edinmektedir. Ayrıca Yahya

¹¹ Ahmet Faruk Göksun, *İbâdî Fikhinin Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2021), 26.

¹² Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fikhi'l-İbâdiyye*, 272; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 76; Sâmi, *el-İmâm Câbir b. Zeyd*, 76.

¹³ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

¹⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 121.

¹⁵ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 92.

¹⁶ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 49-50; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

Bekûş Câbir b. Zeyd'e dayandırılan bazı fikhî görüşleri bir araya getirerek *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd* adıyla yayımlamıştır.¹⁷

1.2. İbâziyye Mezhebinin Sistemleşme Çabası

İbâziyye mezhebinin gelişmeye sistemleşmeye başlamasında şüphesiz Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin payı büyüktür. Bundan ötürü mezhebin gelişmesi ve sistemleşmesini daha iyi anlamak için Ebû Ubeyde'nin yapmış olduğu icraatların bilinmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme

Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin en etkili ismi olarak kabul edilir. Hangi senede doğduğu tam olarak bilinmese de hicrî kırk beş senesi ağırlıklı görüş olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹ Ebû Ubeyde selefi olan Câbir gibi birçok sahâbe ve tâbîinle karşılaşmasının yanı sıra Câbir b. Zeyd'den de dersler almıştır.² Câbir b. Zeyd'in mezhep anlayışını sürdürerek İbâziyye mezhebinin gelişip farklı coğrafyalara yayılmasında çok büyük katkısı olmuştur. Ebû Ubeyde iyi bir fakîh olmanın yanı sıra, dönemin siyasi yapısını iyi okumuş, Emevî baskısının yoğun olduğu süreçte İbâzîleri bir arada tutmayı başarmıştır.³ Câbir'den ders almış, onun fakihliği ve muhaddisliğinden istifade etmiştir.⁴ O da hocası Câbir gibi sünneti öncelemiş sahabe ve tâbîinin görüşlerine ayrı bir önem vermiştir.⁵ Ancak akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olma hali Ebû Ubeyde'de kendisini iyice göstermektedir. Hakkında hadisin var olduğu konuda kıyasa veya re'ye başvurulmasına sert bir şekilde karşı çıkan Ebû Ubeyde, Umman ahalisinin re'ye başvurduğunu iştince hiddetlenerek; "*Onların ırzları ve canları garanti altında değildir*" diyerek istidlal bağlamında sünnetin terk edilip re'ye yönelme hususunda ciddi anlamda sert bir tavır ortaya koymuştur. Onun söz konusu kıyasa karşı olan bu tavrı bazılarınca İbâziyye mezhebinin kıyası reddediyor düşüncesine sevk etmiştir. Ancak söz konusu bu düşünce mezhebin üzerinde istikrar ettiği görüş değildir. Ebû Ubeyde'nin akla dayanan kıyasa ve nassa rağmen re'ye karşı olması tutumuna binaen günümüzde dâhi birtakım kaynaklar İbâziyye mezhebinin kıyası bir delil yöntemi olarak kabul etmediği yanılıgısına sevk etmiştir.⁶

Ebû Ubeyde mezhebin bir arada kalması ve muhafazası için *teveli*, yani bizden olanlar ve *teberri*, yani bizden olmayanlar anlamındaki bu iki kavramı⁷ kendi döneminde ehemmiyetle uygulamıştır. Bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin İbâzî mezhebi dışında biriyle nikâhlanmayı mekruh gördüğü rivayet edilmektedir.⁸

Emevî idaresinin İbâzîlere karşı uyguladığı baskılar nedeniyle daha Câbir b. Zeyd zamanında mezhebin faaliyetleri gizli yapılmıştır. Ebû Ubeyde döneminde de durum böyle devam etmiştir. Faaliyetlerin gizli yapıldığı bu döneme "kitmân"⁹ dönemi adı verilmiştir.¹⁰ Bu dönemde dersler bazen mahzenlerde, bazen de dikkat çekmemek için yaşlı bir bayanın evinde yapılırdı. Derslerin yapıldığı bu mekanların yakınında haber vermek için bazen bir dilenci bazen de bir satıcı kılığına girmiş mezhep mensubu kişiler bulunmaktaydı. Kaffâf, yani sepet

¹⁷ Bekûş, *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*, 5.

¹ Abdullah b. Halîfe el-Hecî, *Taaruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

² Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdulvâhid, *Kitâbü's-Siyer* (Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987), 80.

³ Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâziyye*, 87.

⁴ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 96.

⁵ Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, 78.

⁶ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁷ Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef, *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne* (Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017), 201.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

⁹ İbâzîlerin siyasi ve askeri baskılar altında oldukları döneme "kitman" dönemi denmektedir. Bu dönemde mezhep faaliyetleri gizli bir şekilde yürütülmüştür.

¹⁰ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71; Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 99.

yapan usta olarak bilinen Ebû Ubeyde, geçimini de bu yolla sağlıyor¹¹ ve bu durum onu Emevî şiddetinden koruyordu. Dersler esnasında ucunda zil olan ipi gizlice tutan mezhep mensubu kişi Emevî askerlerini görünce zili sallayarak derste bulunanları uyarırdı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde ve derste bulunanlar sepet yapma işine koyulup Emevî askerlerinin baskınlarından kurtulmuş oluyorlardı. Ayrıca bazı İbâzîler şüphe oluşturmamak için ders halkalarına bayan elbisesi giyerek katılırlardı.¹²

Ebû Ubeyde İbâziyye mezhebinin sistemleşmesi ve korunması için bazı meclisler kurmuştur. Bunlar; herkesin katılabileceği *genel meclisler*, ilim talebelerinin katılabildiği *ilim meclisleri* ve sadece mezhebin önemli isimlerinin katılabildiği *bilge meclisleriydi*.¹³

İlim taşıyıcıları anlamındaki *hameletü'l-‘ilim* teşkilatlanmasını kuran Ebû Ubeyde bu teşkilatlanma sayesinde İbâzî mezhebinin Basra dışına taşınmasını sağlamıştır. İlim taşıyıcıları İbâzîliğin farklı coğrafyalara yayılmasında ve özellikle Kuzey Afrika’da bir İbâzî devletinin inşa edilmesinde önemli bir katkıya sahiptir. Eğitimleriyle bizzat Ebû Ubeyde’nin alakadar olduğu bu öğrenciler, beş yıl süren derslerden sonra geldikleri şehirlere geri dönerek İbâzî mezhebinin görüşlerini oradaki halka anlatırlardı. Hamaletü'l-‘ilim öğrencilerinin seçilmesi bir takım kurallara göreydi. Ebû Ubeyde’nin Kuzey Afrika’ya gönderdiği ilk kişi olan Seleme b. Sa’d, bölgedeki zeki kişileri Basra’ya göndererek Ebû Ubeyde’den dersler almalarını sağlıyordu. Basra’da eğitimlerini tamamlayan bu talebeler geldikleri yerlere geri dönerek, orada mezhebin itikadını ve fikhî görüşlerini insanlara anlatıp halkı İbâzî mezhebine katılmaya davet ediyorlardı. Bu metot özellikle Kuzey Afrika’da İbâzîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

İbâzî fikhının sistemleşmesi Ebû Ubeyde döneminde hız kazanmıştır. İbâzî anlayışına vakıf öğrenciler yetiştirip çeşitli coğrafyalara göndererek oralarda İbâziyye mezhebini tanıtmaya gayesinde olan Ebû Ubeyde, bununla dönemin hassas siyasi dengesini gözeterek meydana gelebilecek otorite boşluğundan yararlanıp İbâzî anlayışının ve fikhının egemen olduğu bir düzen kurmaya yönelik adımlar atmaya da ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisi bizzat ilim faaliyetleriyle meşgul olurken, mezhebin teşkilatlanma, malî ve iletişim gibi alanlarda sistemli bir hale gelmesi için itimat ettiği bazı kişileri tayin ederek, İbâzî anlayışının hâkim olduğu bir devlet kurma gayesinde olmuştur. Nitekim Ebû Ubeyde İbâzî mezhebinin bir arada kalmasında, yayılmasında, sistemleşip ve gelişmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gayretler neticesinde İbâzîler farklı coğrafyalara ulaşma imkânı elde ederek Kuzey Afrika’da 136 yıl devam eden Rüstemîler isminde bir devlet kurmayı başarmıştır.¹⁴

2. İbâziyye Fıkhi ve Kaynakları

İbâzîler, mezheplerinin İslam’da teşekkül eden ilk fikhî mezhep olduğunu iddia etmekte olup, böylesine köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen mezheplerinin fikhî anlamda ihmal edildiğini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla İbâzî fikhının yeterince çalışılmadığını buna bağlı olarak da mezhep fikhının doğru bir şekilde bilinmediğini ileri sürmektedirler. İbâzîlerin bu iddiası bazı araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır. Örneğin İbâziyye mezhebi hakkında çalışmaları olan Duncan Black Macdonald mezheple ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Bizler İbâzî fikhıyla ilgili sınırlı bilgiye sahibiz. Bundan ötürü bu mezhebin fikhını konu alan kapsamlı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü bu mezhep kronolojik olarak teşekkül

¹¹ Şemmâhî, *Kitabu’s-Siyer*, 78; Abdullah b. Halife el-Hecî, *Taarruf Alâ Mezhebi'l-İbâziyye*, 54.

¹² Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 74; Eğberî, *el-Medhal ile'l-Fıkhî'l-İbâdiyye*, 88.

¹³ Halîfât, *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*, 71-75.

¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 101.

eden ilk mezheptir.”¹ Yine ülkemizde İbâzî mezhebi hakkında çalışmaları olan Ethem Ruhi Fıġlalı da bu ihtiyaca şöyle dikkat çekmiştir: “Ayrıca bugün Kuzey Afrika’nın bazı yerlerinde, Zengibar’da ve Ummân’da itikâdî ve fikhî görüşleriyle varlıklarını sürdüren İbâziyye’nin yalnızca itikâdî ve siyâsî görüşleri incelenmiş; başlı başına bir araştırma konusu olabilecek fikhî görüşlerine hiç dokunulmamıştır” diyerek İbâziyye fikhının ihmal edildiğini vurgulamaktadır.²

İbâzî fikhına yönelik çalışmaların yetersiz olması mezhebin yeterince bilinmemesine veya diğer fikh mezheplerinin bir uzantısı gibi görülmesine neden olmuştur.³ Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi böylesi tutumların temel sebebi İbâziyye fikhının yeterince çalışılmamasıdır. Halbuki İbâzî kaynaklar ön yargısız bir şekilde araştırıldığında görülecektir ki, İbâziyye mezhebi ilk dönemlerinden itibaren müstakil bir fikhî mezhep olma hedefi içerisinde olmuştur. Gerek erken dönem hadis kaynağıyla -ki İbâzîlerce en erken hadis kaynağı Rebi’ b. Habîb’e ait olan *Müsned* adlı eserdir-⁴ gerekse de fikhla ilgili ortaya koyduğu eserlerle müstakil bir fikhî mezhep olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

İbâzî fikhının şekillenmesinde mezhep müessisi olan Câbir b. Zeyd’in hocası İbn Abbas’ın görüşlerini de görmek mümkündür. Câbir, İbn Abbas’tan etkilenmiş O’nun gibi nasların zahirinden çok illetleri ve gayelerine ihtimam vermiştir. Bundan ötürü İbn Abbas’ın birtakım görüşleri İbâziyye mezhebinin görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, mest üzerine meshin nesh edildiği, haram olan ribânın nesfe ribâsı olduğu ve ayette kadınlara temastan kastın cima’ olduğu hususlarını zikretmek mümkündür. Ayrıca bazı İbâzî fakihler, iddia ettikleri görüşlerinin doğru olduğunu, İbn Abbas’ın görüşüyle desteklemişlerdir. Bunun en önemli sebebi mezhebin kurucusu olan Câbir b. Zeyd ve ondan sonraki öğrencilerinin İbn Abbas’ın görüşlerine olan sıkı bağlılığıdır.⁵

İbâzî fikhı oluşum, gelişim ve yayılma merhalesinden itibaren ağırlıklı olarak kendi kaynaklarından faydalanmıştır. Bu durum İbâzîlerin fikhî sistemlerini oluşturma açısından önemli olduğu kadar da mezhebin kendini gizleme çabasından da kaynaklanmaktadır. Çünkü mezhep fikhının teşekkülü ve sistemleşmesi kitmân diye isimlendirilen bu döneme denk gelmektedir. Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde dönemleri İbâzîler tarafından kitmân dönemi olarak kabul edilmiştir. İbâzîler, bu dönemde maruz kaldıkları baskılar nedeniyle çalışmalarını ve eserlerini gizli tutmuş, sadece kendi eserleriyle yetinip onlardan yararlanmışlardır.⁶ Bu durum İbâziyye mezhebinin diğer mezheplere göre daha az bilinmesine ve yayılmasını sebep olmuştur.

Söz konusu bu dönemde İbâzîler kendi kaynakları dışındaki kaynaklara uzak durmuşlardır. Bu mesafeli yaklaşım hadis kaynaklarını da kapsamaktadır. Bundan ötürü ilk dönemlerde mezhebin dışı kapalı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu anlayış bir müddet sonra yerini daha yumuşak bir hale bırakmıştır. Bu minvalde mezhebin altıncı asır âlimlerinden olan Ebû Ya’kûb el-Vercelânî (öl. 570/1175) farklı bir tutum sergileyerek teliflerinde İbâzî hadis kaynağı olan ‘*Müsned*’ dışındaki sünnî hadis eserlerinde var olan hadislere de yer vererek yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat bu tutum İbâzîler tarafından hemen kabul görmemiştir. Nitekim başka bir İbâzî âlimi olan Muhammed b. el-Berrâdî (öl. 9./15. yüzyılın başları) bu anlayışa

¹ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

² Fıġlalı, *İbâziyye’nin Doġuşu ve Görüşleri*, 6.

³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 119.

⁴ Bârûnî, *Muhtasar Târîhu’l-İbâziyye*, 28-29.

⁵ Câbir b. Zeyd, *Resâilu’l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 61-85; Sâlimî, *Meâricu’l-Âmâl*, 1/643.

⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 446.

karşı çıkmış *el-Hakâik* isimli eserinde, öğrencilerine Sünnî kaynaklardan mümkün oldukça alıntı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Böylelikle tekrar Sünnî kaynaklardan istifade edilmemeye doğru gidilmiştir.⁷

2.1. İbâziyye Mezhebinin Usûlü ve Farklılık Gösterdiği Hususlar

İbâziyye mezhebinin fikhî meseleleri çözümlemede başvurduğu usûl yöntemleri diğer mezheplerin yöntemlerinden pek farklı değildir. Çünkü İbâziyye fikhının usûl kaynakları diğer mezheplerin usûl kaynaklarıyla hemen hemen aynıdır. Fakat kronolojik olarak teşekkül eden ilk fikhî mezhep iddiasında olmalarına rağmen fikh usûlünü diğer mezheplerden önce sistematik bir şekilde kullandıklarını söyleyemeyiz. İbâzîler, günümüze ulaşmış önemli İbâzî fikhî kaynaklarının usule dair malumatlar içerdiklerini iddia etmektedirler. Ebû Ğânim el-Horasânî'ye ait *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde hükümlerin istinbatına yönelik kaidelere işaret edildiğini bundan ötürü bu eserin hem İbâzî fikhı hem de usûlü için son derece önemli bir eser olduğunu söylerler.¹ Bunun yanı sıra İbâzîler, hicrî üçüncü asır İbâzî fakihlerinden olan İbn Ca'fer el-İzkevî'nin (öl. 300/913) *el-Câmi* adlı eserinde, '*arkadaşlarımızın usulüne göre, arkadaşlarımızın kaidelerini üzerine bina ettiği âsâra göre*' gibi ifadeleriyle İbâzî fikhının erken dönemden itibaren usûlü olan bir fikhî mezhep olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.² Usûl kaidelerinin bazı eserlerde sistematik olmayan lafızlarla bazı eserlerde de işaret ve ima yöntemiyle yapılmasına karşın hicrî dördüncü asra kadar İbâzîlere ait özgün bir usûl eserinden bahsetmek mümkün değildir.

İbâziyye mezhebinin usule yönelik ilk kapsamlı eser İbn Bereke'ye (öl. 361/972) ait olan '*el-Câmi*'dir. Bu eser gerek usûl gerekse de fûrû-i fikhî alanında İbâzîler için çok önemli bir eserdir. İbn Bereke söz konusu eserinin ilk kısmını usule ayırarak, İbâzî usûl tedvinine yeni bir boyut kazandırmıştır.³ Çünkü İbâziyye mezhebinin ilk dönem fikhî eserleri genellikle fetvalardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda mezhebin günümüze ulaşmış en eski kaynakları Câbir b. Zeyd'e ait olan *Resâilu Câbir b. Zeyd*, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ait olan *Mesâilu Ebî Ubeyde* ve Rebi' b. Hâbîb'e ait olan *Futyâ Rebi' b. Habib*'dir.⁴ Bu eserler, mezhebin oluşum döneminde, farklı yerlerde yaşayan İbâziyye mezhebine mensup kişilerce mezhebin önemli isimleri olan Câbir b. Zeyd'e, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'ye ve Rebi' b. Hâbîb'e sorulan sorulara verilen fetvaları içermektedir. Ancak zikri geçen bu eserlerde doğrudan usûl kaideleri zikredilmemiştir.⁵ Fakat İbâzî araştırmacılar bu fetvalarda usule dair işaretlerin var olduğu savunmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla İbâzî usûlcülere göre mezhebin erken dönem kaynaklarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte düzenli usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda başladığını belirtirler.⁷ Bundan ötürü İbâzî mezhebinin yukarıda zikri geçen ilk tedvinlerinin, usûl ilmi için ana kaynaklar olduğunu söylerler. Bu kaynakların bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbâzîler günümüze ulaşamayan ve Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Divânu Câbir*'in de usûl kaideleri barındırdığını iddia etmektedirler.⁸

⁷ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 131.

¹ Ebû Ğânim, Bısr b. Ğânim el-Horasânî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Maskat: Vizâretu Turâs, 2007), 1/15; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

² İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer, *el-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018), 1/399.

³ İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Câmi*' (Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017), 1/62.

⁴ Nâmî, Âmr el-Halife, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Libya: Daru'd-Da've, 2018), 36; Talâl b. Halife b. Hamed Âl Abusselâm, *Futyâ Rebi' b. Habib* (Maskat: Zâkiretu Umân 2017), 89.

⁵ Talâl b. Halife, *Futyâ Rebi' b. Habib*, 89; Nâmî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, 36.

⁶ Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems* (Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 10; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 85.

⁷ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸ Nâmî, *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*, 80.

Hicrî altıncı asra gelindiğinde ise İbâzî usûl tedvinini taçlandıran Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye ait *el-'Adl ve'l-İnsâf* adlı eserle karşılaşmaktayız. İbâzî usulü açısından çok önemli olan bu esere birçok şerh yazılmıştır.⁹

2.2. İbâzîlere Göre Şer'î Hükümlerin Kaynakları

İbâzîlerin şer'î hüküm kaynakları, diğer mezheplerinkinden farklı değildir. Bu sebeple şer'î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar bakımından İbâziyye mezhebini diğer fikhî mezheplerden ayrı değerlendirmek söz konusu olamaz. İbâziyye mezhebinin şer'î hükümleri istihraç ettiği kaynaklar Kur'ân, sünnet, icma', kıyas ve istidlâldir. Bu şer'î kaynakların her birinin tarifi ve taksimi diğer mezheplerde olduğu gibi İbâziyye mezhebinde de yapılmıştır. Dolayısıyla İbâziyye mezhebi şer'î delillerden hüküm çıkarma konusunda diğer mezheplerden farklı bir metod ortaya koymamıştır. Mesela Kur'ân'daki 'âm-hâs, emir-nehî, mutlak-mukayyed, muhkem-müşteşabih ve tahsis gibi hususlarda diğer mezheplerin yaptığı doğru anlama çabası, İbâziyye mezhebi için de geçerlidir. Aynı şekilde sünnetteki mütevâtir-ahâd, müstefiz-meşhur, mürsel-münkatû' ve zayıf gibi hususlarda da durum farklı değildir. icmâ' ve kıyas için de aynı şeyler geçerlidir.

Bazı dönemlerde kıyasa karşı dönemseller itirazlar olmakla birlikte, mezhebin genel anlayışını bir dönemle değerlendirmek doğru olmaz. Bu bağlamda özellikle kıyas delili hakkında İbâziyye mezhebine yöneltilen bazı iddialar söz konusu olduğundan burada genel anlamda İbâzî usulünde şer'î kaynakları uzun bir tarif ve taksime tabi tutmadan sadece farklı olan hususları farklılaşma bağlamında açıklamaya çalışacağız. Bu anlamda İbâziyye mezhebine yapılan '*kıyası delil olarak görmezler*'¹ yönündeki iddiayı ele almaya çalışacağız. Ayrıca Şâfiî mezhebi dışında² diğer mezhep usullerinde istidlâl kapsamında zikredilmediği halde İbâziyye usulünde istidlâlî delillerden biri olan 'ilhâm' deliline de değineceğiz.

2.2.1. Kıyâs

Kıyas delilinin akli ya da nakli oluşu ihtilâflı olmakla birlikte,¹ usûlcülerin çoğuna göre kıyas şer'î kaynaklardan biridir.² Ancak bazı mezheplerin kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim kıyas bahsinin geçtiği hemen hemen tüm usûl kaynaklarında Zâhirîler, bazı Mu'tezilîler ve Ca'ferîlerin kıyası delil olarak kabul etmedikleri açıkça ifade edilir.³ Bunlara kıyası delil olarak görmeyenler anlamında *Nufâtu'l-Kıyâs* ifadesi kullanılmıştır.⁴ Ancak İbâziyye mezhebinde kıyasın şer'î delillerden biri olup olmadığı hususu birtakım sebeplerden ötürü bazı kesimlerce tam olarak anlaşılmamıştır. İbâziyye mezhebinin üzerinde istikrar ettiği görüşe göre, kıyas delili dördüncü şer'î delildir.⁵ Fakat özellikle ilk dönem bazı İbâziyye bilginlerinin kıyasa karşı sergilemiş oldukları tavırdan ötürü, kimi kesimlerce İbâziyye mezhebinin kıyası delil olarak görmediği fikri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İbâziyye usûl kaynaklarında kıyas şer'î bir delil olarak zikrediliyorsa da⁶ ilk dönem bazı İbâzî ulemasının kaynağı rey olan kıyasa karşı sergiledikleri sert tutum, kıyasın

⁹ Vercelânî, Ebû Ya'kûb, *el-'Adl ve'l-İnsâf* (Maskat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 16-17.

¹ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

² Bedri Aslan, *Şâfiî Usûlcülere Göre İstidlâl* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 103.

³ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

⁴ Zeydân, Abdulkerîm, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006), 173; Hallâf, Abdulvehhâp, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2003), 48.

⁵ İbn İmâm el-Kâmilîyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil, *Şerh Varakât* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 14.

⁶ Tantâvî, Mahmûd Muhâmmad, *el-Medhal ilâ Fıkhî'l-İslâmî* (Âbidîn: Mektebe Vehbe, 1987), 226; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, 48.

⁵ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

⁶ İbn Bereke, *Kitâbu'l-Câmi'*, 1/199-200; Vercelânî, *el-'Adl ve'l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 365.

İbâzîlerce teşri'î bir delil olarak görülmediği fikrini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Ebû Ubeyde ve bazı öğrencilerinin kıyasa karşı tutumları, bu algının oluşmasına sebep olmuştur.

İbâziyye kaynaklarında kıyasın bir delil olduğu yönünde kesin kanaat bulunmasına rağmen, bazı kaynaklarda İbâziyye mezhebinin kıyası şer'î delillerden biri olarak görmediği yönünde söylemler bulunmaktadır⁷:

*İbâzîler kendilerine göre bir de fikhî mezhep geliştirmişlerdir ve bu mezhebi yaymak için çok çaba harcamışlardır. İbâzî fakihler, kıyası tanımazlar; kıyasın yerine re'y ve içtihadı itibar ederler.*⁸

Aslında bu söylem kıyas ve mesnetsiz re'y ayırımının tam olarak anlaşılmadığı ilk dönemler için doğru bir söylem olabilir. Çünkü ilk dönem İbâziyye mezhebinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Ubeyde, Rebi' b. Habîb ve bir kısım İbâzî uleması kıyasa karşı sert bir tutum sergileyerek, *kıyasın Kitap, sünnet ve âsâr'a muhalefet olduğu* yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ebû Ubeyde'nin bu söylemi özellikle kendi döneminde bazı talebeleri arasında kıyasa karşı şu şekilde bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur: *Müslümanların dininde kıyas yoktur, onların dini ancak Allâh'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Müslümanların (Sahâbenin) âsârıdır. Kim kıyas'a yönelirse yıkıma yönelir.*⁹ Bu söylemler diğer mezhep kaynaklarında, İbâziyye mezhebinin kıyası reddettiği şeklinde algılanırken, mezhebin kendi içinde ise kıyâsa karşı bir belirsizlik durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁰ Haliyle bu durum araştırmacılar için, özellikle ilk dönem İbâziyye mezhebinin kıyas hakkındaki görüşünün ne olduğu hususunda belirsizliklere yol açmaktaydı. Ayrıca ilk dönemdeki bu söylemlere binaen, mezhepte kıyasla ilgili iki görüşün bulunduğu yönünde bir sonucun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. İbâziyye mezhebinde kıyası reddeden bir kesimin var olduğuna Sümeynî (öl. 1223/1808) şöyle değinmektedir: 'Ehl-i Kitab'ın necis olmasına bakmaksızın nassın zahirine göre yiyeceklerinin helal sayılması bizden bazılarının kıyası kabul etmediğine delildir.'¹¹ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tartışmanın temeli Ebû Ubeyde'nin kıyas hakkındaki sözleridir. Ancak Ebû Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi mezhebin önemli isimleri hangi durumda yapılan kıyasa karşı böyle bir tutum sergilemişlerdir? Bu konu pek açık olmamakla birlikte, İbâziyye mezhebi hakkında önemli çalışmalar yapan Mustafa Bâcû tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Ebû Ubeyde ve onun gibi düşünen ilk dönem İbâzîlerin, Zahirîler gibi kıyası şeriate bir alternatif olarak görmelerine değil, kıyasın naslara rağmen tercih edilmesine karşı çıktıklarını söylemek gerekir diyerek İbâzîlerin kıyasa bakışlarını izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Bacû'ya göre şayet yeni oluşan bir mesele hakkında Kur'ân, sünnet ve icmâda açık bir hüküm bulunmazsa ondan sonra naslar ışığında kıyasa başvurulmasında, başta Ebû Ubeyde olmak üzere, ilk dönemin diğer İbâzî fakihleri açısından herhangi bir mahzur söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle naslarda yeni oluşan meseleler için doğrudan bir hüküm çıkarılamıyorsa o vakit kıyasa yönelmede hiçbir sakınca bulunmamaktadır.¹² Bacû bu bağlamda Ebû Ubeyde'nin şunları aktarmaktadır:

⁷ Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'î Abdülmelik b. Abdullah b. Yusûf, *el-Burhân fi Usûl'l-Fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb (Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979), 2/750; Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁸ Şener, *İslâm Hukukuna Giriş*, 85.

⁹ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 301.

¹⁰ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 310.

¹¹ Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc, b. İbrâhîm, *et-Tâcu'l-Manzûm* (Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000), 1/27.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecü'l-İctihâd 'inde'l-İbâziyye*, 313.

“...kişi uyması gereken bir sünnet gördüğü vakit, nefesine ağır geldiği için o sünnete baş vurmamak yerine kıyasa başvurur ve bu hadis sahih bir hadis değildir derse, Allâh’a itaatle alakası olmayan rey e baş vurmuş olur.”¹³

Bacû ve Nâmî’ye göre Ebû Ubeyde bu ifadeyle hadise rağmen yapılan kıyası kastetmektedir.¹⁴ İlk dönem İbâzî fakihlerinin kıyasa yaklaşımı hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib’in kıyas hakkındaki görüşlerinin ne olduğu hususu çok açık değildir. Her ne kadar bir takım İbâzî araştırmacılar onların ‘naslara rağmen yapılan kıyası reddettiklerini’ iddia etseler de bu iddianın kesin olduğunu söylemek zordur. Çünkü kıyas ve rey Ebû Ubeyde ve Rebi’ b. Habib tarafından birçok yerde yerilmiştir. Ancak her hâlükârda kıyasa karşı bu yaklaşım bireysel olup genel anlamda tüm mezhebin kıyasa karşı görüşünü yansıtmamaktadır. Günümüze ulaşan ilk İbâzî usûl eserleri başta olmak üzere tüm İbâzî usûl kaynaklarında kıyas, usûl kaynaklarından biri olarak addedilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla günümüz İbâziyye mezhebinde kıyasın usûlî bir delil oluşu hakkında herhangi bir ihtilafın söz konusu olduğu ileri sürülemez. Zira İbâzî fıkhında kıyasa başvurularak ulaşılmış birçok fikhî hüküm bulunmaktadır. İbâzî fıkhı incelendiği özellikle İbâdât bölümünde kıyas yapılarak varılan birçok fikhî konu bulunmaktadır. Buna örnek olarak büyük baş hayvanın nisâbı gösterilebilir. İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre deve hariç diğer büyük baş hayvanların nisabı otuzdur. Fakat İbâziyye mezhebine göre deve ile büyük baş hayvanların nisapları aynı olmalıdır. Yani deve ve büyükbaş hayvanların nisabı beş adet olmalıdır. İbâzî hadis kaynağında sığır nisabının beş olduğuna yönelik bir rivayete rastlanılmamıştır. Nitekim büyük baş hayvanın nisabının beş olduğu sonucuna kıyasla ulaşılmıştır.¹⁶

İbâziyye mezhebinin kıyasla ilgili görüşünü toparlayacak olursak, her ne kadar ilk dönem bazı İbâzî fakihlerinin söylemleri kıyasa başvurulmaması gerektiği şeklinde yorumlanmışsa da İbâziyye mezhebinde kıyas, şer’î delillerden biri olarak hem usûl hem furû kaynaklarında zikredilmiş olup birçok örneğini fıkıh eserlerinde görmek mümkündür.

2.2.2. İstidlâl

İbâzîler usûl delillerinden olan istidlâlî beşinci şer’î kaynak olarak sıralarlar. İstidlâlînin altında şu unsurlar bulunmaktadır: İstihâs, istihâb, istikrâ, mesâlihu’l-mursele, örf, şer’u men kablenâ ve ilham.¹ İlham dışındaki diğer istidlâl yöntemleri ve bunların geniş açıklamaları usûl kitaplarında detaylıca zikredilmiştir. Bu istidlâl delillerinin hükmü ve bağlayıcılığı hakkında İbâziyye mezhebinin diğer mezheplerden önemli bir farklılıklar arz ettiğini söyleyemeyiz. Ancak ilhâm, İbâziyye mezhebi dışındaki diğer mezhep usullerinde istidlâlî bir delil olarak kabul edilmediği için bu delil yöntemi İbâziyye mezhebi açısından bir farklılıktır.

¹³ Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁴ Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98.

¹⁵ İbn Bereke, *Kitâbu’l-Câmi*, 1/199-200; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 85; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 313; Nâmî, *Dirâsât ‘ani’l-İbâziyye*, 98; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 99; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 202; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî* (Maskat: Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûnu’d-Dîniyye, 2017), 2/341.

¹⁶ Halfân b. Muhammed el-Münzirî, *Muhtelefü’l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî’l-İbâdî* (Cezâir: Neşru Cem’iyyetu’t-Turâs, 2017), 241.

¹ Bu istidlâl yöntemlerinin tarifi usûl kitaplarında detaylıca yapılmıştır. Burada tekrar zikretmenin çalışmamızı uzatmaktan başka bir fayda sağlamayacağı hususu düşünülerek tek tek izahat yapılmamıştır. Ancak bu konu hakkında şu İbâzî usûl kaynaklarına bakılabilir; Vercelânî, *el-‘Adl ve’l-İnsâf*, 88; Sâlimî, *Tal’atu’ş-Şems*, 365; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecû’l-İctihâd ‘inde’l-İbâziyye*, 697; Siyâbî, *el-Medhal ilâ’l-Mezhebi’l-İbâdî*, 102-104; Eğberî, *el-Medhal ile’l-Fıkhî’l-İbâdiyye*, 213; Sâlimî, *Mevsû’atü’l-Fıkhî’l-İbâdî*, 2/395.

2.2.3. İlham

Kişinin kalbine, yapması ya da yapmaması yönünde, ilkâ edilen ve doğru yola ileten Allâh'ın dilediği kuluna has kıldığı bir vahiy türü olarak tanımlanmıştır.¹ Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri ilhâmın hüccet değeri tartışma konusu olmuştur.² İlk olarak bazı Şîî fırkalar ilhâmı imamlarına gelen kesin ve yanılmaz bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Daha sonraki asırlarda bazı sûfiler ilhâmı duyu, haber ve aklın ötesinde olan bilginin asıl kaynağı olarak kabul etmişlerdir.³ Mâtürîdî (öl. 333/944) ve dolayısıyla Hanefî uleması ilhâmı bilgi kaynağı olarak görmemiş bu sebeple ilhâmı bilgi kaynağı olarak görenlerin şahitliklerini de kabul etmemişlerdir.⁴

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere ilhâmın bir bilgi kaynağı olup olmaması meselesi ilk dönemden günümüze değin tartışıla gelmiştir. İlhamın tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, İslâmî ilimlerle uğraşanların aşına olduğu bir husustur. Ancak fıkıh usûlünde 'İstidlâl' kapsamında başvurulana bir delil olarak işlenmesi pek alışıl gelmiş bir durum değildir.⁵ Lakin İbâziyye mezhebinin usulüne baktığımız vakit, ilhâm istidlal yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhep içerisinde hüccet değeri hakkında tartışmalar olmakla birlikte ilhâm, usûl kaynaklarında istidlal delilleri arasında açıkça zikredilmiştir.⁶ Ancak İbâzîler ilhâmın hüccet olabilmesi için, konu hakkında nasların bulunmaması gerektiğini söylemektedirler. Yani onlara göre ilhâm sadece zaruret halinde hüccet değeri taşımaktadır. Ayrıca kimin için hüccet olabileceği konusu da İbâzî kaynaklarda açıkça beyan edilmiştir.⁷ İlhamın hüccet olduğunu savunan ve bu konuda görüşleri referans alınan önemli İbâzî ulemasından Ebû Sâid el-Kudemî'ye (öl. 361/972) göre ilhâm hüccet olmakla birlikte sadece kendisine ilhâm edilen için hüccettir.⁸ Bu bağlamda nassın bulunmadığı zaruri yerlerde ilhâmın hüccet değeri taşıması şu şartlara bağlanmıştır:

Kendisine ilhâmda bulunan kişinin veli yani İbâzîlerce öngörülen mü'min vasıflarına sahip olması gerekmektedir.

Mülhem avamdan biri ise ilhâm edilen şeyin şer'î kanun ve kaidelere uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilhâm, hüccet değeri taşıyamaz. Mülhem müçtehitse ilham edilen şey sadece kendisi için hüccettir.

Sâlimî⁹, müçtehit-ilhâm bağlantısının müçtehit-istihsân bağlamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir.¹⁰ Çünkü müçtehit kalbine atılan şeyin nassa uygun olup olmadığını bildiğinden, nassa muhalif bir

¹ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Müntahab min Sıhâhu'l-Cevherî*, (el-Esfâr, 4760); İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır), 7/555.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Kâhire: Mektebetü't-Tevfikîyye), 1/111; İbn Cevzî, Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Telbîsu'l-İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 285.

³ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Adâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Cîl), 169; Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/197; Yusuf Şevki Yavuz, "İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-100.

⁴ Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dar'u'l-Ma'rife, 1993), 16/133; Yavuz, "İlhâm", 22/98-100.

⁵ Sadece Şâfiîlerden bazı alimler ilhamı bir delil olarak görür. Aslan, *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*, 103.

⁶ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat 'inde'l-İbâziyye*, 741; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁷ Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

⁸ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl* (Sîb: Mektebe İmâm Nureddin Sâlimî, 2008), 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412.

⁹ Sâlimî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Bardak, "İbâdî Âlimlerinden İbn Humeyd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 763-788.

¹⁰ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tal'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569; Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*, 2/412; Sâlimî, *Tal'atu's-Şems*, 421; Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 743.

ilhâmın vesvese olacağını da bilir. Bundan ötürü Sâlimî, müçtehidin ilhâmla vardığı sonucu istihsâna benzetmiştir.¹¹

İbâzî usulünde ilhâmın usûl delilleri içinde zikredilmesi birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Çünkü ilhâm doğruluğu ispatlanamayan bir tür zandır. Bundan ötürü İbâzî uleması vesvese ve ilhâmın her zaman birbirinden ayırt edilemeyeceğini söyleyerek, ilhâmın bir tür nakil gibi algılandığını, ancak Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin yani nakil kapısının kapandığını, bundan ötürü de ilhâmın akıl yoluyla sabit olamayacağını belirtmişlerdir.¹²

Özetleyecek olursak bir takım İbâzî fakîhine göre ilhâm, ancak şer'î delillerin söz konusu olmadığı yerlerde hüccet olabilir. Bu bağlamda Sâlimî, Kur'an'ı-Kerim'in cem' edilmesinin ilhâm yoluyla yapıldığını savunmaktadır.¹³

Sonuç

Câbir b. Zeyd'in müessisi olarak kabul edildiği İbâziyye mezhebi ilk dönem siyasi olaylar içerisinde fikhî bir mezhepten ziyade siyasi bir fırka olarak temayüz etmiştir. Buna rağmen İbâzîler Câbir'le birlikte fikhî bir mezhebin teşekkül ettiğini iddia ederler. Gerek Câbir'e nispet edilen ve ortada olmayan '*Câbir b. Zeyd'in Divâni*' gerekse de günümüze ulaşmış olan '*Resâilu Câbir*' adlı eserlerin ilk dönemden itibaren müstakil bir fikhî mezhebin teşekkülünü gösteren işaretlerdir. İbâzîlerin, mezheplerinin teşekkül eden ilk mezhep olduğu yönündeki iddiaları müessis olarak kabul ettikleri Câbir b. Zeyd'in hicrî yirmi üç senesinde doğmasıyla alakalıdır. Ancak Câbir döneminde siyasi sıkıntılar onun müstakil bir fikhî mezhep müessisi olarak görülmesinin önüne geçmiş ve İbâziyye mezhebinin ilk dönemde sistemleşmesinin önüne geçmiştir. Bundan ötürü mezhebin fikhî anlamda sistemleşmesinin de Câbir'den sonra Ebû Ubeyde döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Câbir ve Ebû Ubeyde dönemlerinin, mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesi anlamında müstakil ve kapsamlı çalışmalarla ele alınması gerekmektedir. Çünkü Câbir ve Ebû Ubeyde dönemi siyasi çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu çalkantılı dönemde İbâzî fikhının oluşmasında siyasi olayların etkisi vuzuha kavuşturulmalıdır. Ancak bütün bu siyasi karışıklıklara rağmen bu iki şahsiyetin, dönemlerinde fıkha dair çalışmalar yapması fikhî bir mezhebin oluşturulması çabası olarak anlaşılmalıdır. Câbir'in iyi bir fâkih olduğuna yönelik sahabî ve tâbiîn övgüsüne mazhar olması ve fikhî konularda fetvalar vermesi, Ebû Ubeyde'nin fikhın gerek fûrû konularına gerekse de usûl konularına hakim olması, bir fikhî mezhep olma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Buradan hareketle hem Câbir'in hem de Ebû Ubeyde'nin İbâzîliğin fikhî bir mezhep olması için yoğun bir çaba sarf ettikleri ortadadır. Bu çabalarında da başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Özellikle Ebû Ubeyde döneminde mezhebin Basra'da bulunan müntesipleri korunmuş olup, gizli faaliyetlerle bir arada tutulmaları sağlanmıştır. Yine bu dönemde İbâziyye mezhebinin hem itikadının hem de fikhının Basra dışına da taşınması sağlanmıştır. Böylelikle mezhep kendine daha rahat hareket etme alanı bulmuştur.

İlk teşekkül eden mezhep iddiasında olan İbâzîlerin sistemli bir usûle sahip olmaları diğer mezheplerden çok sonra olmuştur. İbâziyye mezhebin erken dönem çalışmalarında usûl kaidelerine değinilmekle birlikte sistematik usul çalışmalarının hicri dördüncü asırda İbn Berke'yle başladığını söyleyebiliriz.

¹¹ Sâlimî Abdullah b. Humeyd, *Tale'atu's-Şems alâ Şemsi'l-Usûl*, 2/569.

¹² Mustafa Sâlih Bâcû, *Menhecu'l-İctihat İnde'l-İbâziyye*, 744.

¹³ Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*, 1/44.

Bütün bunlara rağmen İbâziyye mezhebinin fikhî bir mezhep olup olmadığı hususu Sünnî ve Şîî camiada hala tartışmalıdır. Ancak bütün bu karmaşık süreçlere rağmen İbâziyye mezhebi sistematığı olan ve önemli fikhî literatüre sahip bir mezheptir.

Kaynakça

- Aslan, Bedri. *Şâfiî Üsûlcülere Göre İstidlâl*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Bardak, Ahmet. “İbâdî Âlimlerinden İbn Humejd Sâlimî'nin Kelamî Görüşleri”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019).
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Bekûş, Yahya Muhammed. *Fıkhü İmâm Câbir b. Zeyd*. Maskat: Mektebe'd-Dâmirî, 2014.
- Cîtalî, Ebû Tâhir İsmail b. Musa. *Kavâidu'l-İslâm*. Ummân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dârimî, 2015.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn, Ebi'l-Meâ'li Abdulmelik b. Abdullah b. Yusûf. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Abdalzîm ed-Dîb. Duhâ: Metâbiu Duhâ el-Hadîse, 1979.
- Ebû Ğânim, Bişr b. Ğânim el-Horâsânî. *el-Mudevvetu'l-Kübrâ*. Maskat: Vizâretu Turâs, 2007.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. trc. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l-Ferec, Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Eğberî, İsmâil b. Sâlih b. Hamdân. *el-Medhal İla Fıkhî'l-İbâziyye*. Umman Sultanlığı: Mektebetu Zâmiri, 2013.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-Musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.
- Ethem Ruhi Fığlalı. *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Kâhire: Mektebete Tefikiyye, ts.
- Göksun, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2021)
- Gömbeyaz, Kadir. “Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodolojik Bir Tartışma”. e-makâlât Mezhep Araştırmaları 9/1 (Bahar 2016).
- Halifât, Aved Muhammed. *el-Usûlu't-Târihiyye li'l-Firkatu'l-İbâziyye*. Gardâye: Müessesetü's-Şeyh en-Nâsir, 2015.
- Hallâf, Abdulvehhâp. *İlmu Usûli'l-Fıkh*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Hârisî, Sâlim b. Hamd b. Süleymân. *el-Ukûdu'l-Fediyye fi Usûli'l-İbâziyye*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- Harûsî, İbn Ebî Nebhân Nâsir b. Câid b. Hubeyd. *Tenvîru'l-Ukûl fi İlmi Kavâidu'l-Usûl*. Maskat: Zâkire Umân, 2019.
- İbn Bereke, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2017.
- İbn Cevzî, Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Safvetu's-Safve*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hâdis, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-Mileli ve-Nihal*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- İbn İmâm el-Kâmiyye, Muhammed b. Muhammed Abdurrahman b. Alî b. Yusûf b. Mansûr el-Kâmil. *Şerh Varakât*. Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddin Muhammed b. Mukrim. *Lisanu'l-Arap*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İzkevî, Ebû Câbir Muhammed b. Cafer. *el-Câmi'*. Maskat: Vizâretu't-Turâs ve's-Sekâfe, 2018.
- Kâtip, Abdulmuhsin Sâlim. *el-Hilafu'l-Fikhî Beyne'l-Mâlikiyye ve'l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Mîzân, Abdulkerim Mahrûs. *İbâziyye Hadramut ve Alaketuhum bi Uman*. Hadramut: Dâru Hadramut, 2017.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun*. Londra: Dâru'l-Hikme, 2013.
- Muhammed Sâlih Nâsir. *Menhecu'd-da' ve 'inde'l-ibâziyye*. Maskat: Dâru Nâsir, 2015.
- Muhâsibî Hâris b. Esad. *Adâbu'n-Nüfûs*. thk. Abdulkadir Ahmed 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Münzirî, Halfân b. Muhammed. *Muhtelefü'l-Hadis ve Eseruh fi Fıkhî'l-İbâdî*. Cezâir: Neşru Cem'iyetu't-Turâs, 2017.
- Nâmî, Âmr el-Halîfe. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.

- Nâmî, Amr Halife. *Dirâsât 'ani'l-İbâziyye*. trc. Mihayl Hûrî-Mâhir Cerrâr. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2012.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sâlimî, Abdullah b. Hâmid. *Şerhu'l-Câmî' Sahîh Müsnedü İmam Rebi'*. Sîb: Mektebetu İmâm Nureddin Sâlimî, 2004.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b Abdullah. *Mevsûatül-Fıkhî'l-İbâdî*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2017.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Meâricu'l-Âmâl*. Umman: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2008.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu'ş-Şems*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siyâbî, Ahmed b. Su'ûd. *el-Medhal ilâ'l-Mezhebi'l-İbâziyye*. Sîb: Mektebetu'd-Dâmirî, 2019.
- Sümeynî, Abdulazîz b. Hâc b. İbrâhîm. *et-Tâcu'l-Manzûm*. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2000.
- Şehristanî, Ebû Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004.
- Şemmâhî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Said b. Abdolvâhid. *Kitabu's-Siyer*. Maskat: Metâbiu'n-Nahde, 1987.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukuna Giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *el-'Adl ve'l-İnsâf*. Maskat: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.
- Veslâtî, Ebû'r-Rebî' Süleyman b. Yahlef. *Kitâbu't-Tuhefi'l-Mahzûne*. Barka: Mektebu Hazâini'l-Âsâr, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir Fakültesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*. trc. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet. "İbâdiyye'nin Hâricîliğe İsnadı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 17/1 (2022), 269. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2334704>
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2006.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2004.

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 08-09-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanız yayıma uygun bulunmuştur. Son metni, aşağıda belirtildiği şekilde hazırlamanızı istirham ederim. Çalışmanızın 150 kelimelik "Öz" ile 150 kelimelik "Abstract" kısmını, her biri 350-400 kelime olacak şekilde genişleterek Dosyalar sekmesinden sisteme eklemenizi rica ederim. Öz/Abstract genişletileceği için ayrıca Summary ve Özet eklenmesine gerek yoktur. Word içeriğinin şu şekilde olması beklenmektedir: Başlık *Tezden, tebliğden vb. üretilmiş ise Türkçe ve İngilizce Etik Beyan (Bk. İSNAD) **

Kaynakçadan hemen önce linkteki Word dosyasında yer alan etik beyan tablosu doldurulup eklenmelidir: <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23413>
Yazar Adı Kurum Bilgisi Türkçe-İngilizce (Bk. İSNAD) ORCID İngilizce Başlık Abstract Keywords Öz Anahtar Kelimeler Metin Ek Beyan Tablosu Kaynakça • Metinlerde yer alan Arapça özel isimler (din, mezhep, şahıs, sûre vb), kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. baskısının kullanımına uyulmalıdır:

<https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3> •

Tercüme metni bir dil uzmanına kontrol ettirmeniz de önem taşımaktadır. •

Kullanılan eserlerin DOI numaraları bulunup kaynakçaya eklenmelidir:

<https://search.crossref.org/references> • Sayı Yayın Tarihi: 20 Eylül 2022 • Son Metin Son Gönderim Tarihi: 12 Eylül 2022 * Metnin mümkün olduğunca 8.000 kelimeye çekilmeye çalışılması beklenmektedir. Bilgilerinize sunarım. Abdullah Demir Eskiye Editörü 0 539 249 77 18

Karar: Kabul Edildi